

Vikerkaar

10/1996

Joseph Brodsky kummardus **Marcus Aureliusele**, **Jüri Eintalu** platoonilised meditatsioonid. **Michel Foucault** elukunstist. **Sass Suumani** ja **Kristiina Ehini** luuletused. **Tiina Ubar Creedence Clearwater Revivalist**. **Mardi Valgemäe Tõnu Önnepalust** ja **Kalev Kesküla Viivi Luigest**. **Ene-Reet Soovik** kirjanduskriitika kohast kultuuripildis. **Karl Ristikivi**, **Andres Ehini**, **Madis Kõivu**, **Jaan Krossi** ja **Indrek Hirve** raamatute arvustused. **Heie Treier Marko Laimre** kunstist. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Lmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
Oktoober 1996. Nr. 10

SISUKORD

José María Valverde Narr **1**
Joseph Brodsky Kummardus Marcus
Aureliusele **3**
Tiina Ubar Creedence Clearwater
Revival **28**
Sass Suuman Luulet **49**
Kristiina Ehin Luulet **56**

Heie Treier Marko Laimre skeptiline
subjektiivsus **58**

Jüri Eintalu Platoonilised
meditatsioonid **61**
Mardi Valgemäe Önnepalu
põgenemised **74**
Kalev Kesküla Tema juhatas inglid
sisse **79**

Ene-Reet Soovik Akadeemia ja
avalikkus: kriitika kohast
kultuuripiicis **86**
Michel Foucault Eetika
genealoog:ast: poolleioleva töö
ülevaade (II) **93**

VAATENURK

Mart Velsker Ühest pealkirjast **102**
Andreas Walden Edisoni eelkäija.
Tähenduseta **104**
Aare Pilv Warheit.
(Katse küsida.) **106**
Karl Martin Sinijärv
Mesmeri kera **109**
Peeter Sauter
Indrek Hirve ilus lora **111**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel:
Marko Laimre. "Punane nool".
Käsitöö, grammofon, LP Eesti
hümniga. 1996.

Tagakaanel:
Marko Laimre. "Mina &
OPTIMISM". Värvifoto. 60x90
cm. 1996.

Lk. 1-2
P20/899-1

JOSÉ MARÍA VALVERDE

Narr

Hispaania keelest tõlkinud Ain Kaalep

[Iga ma kusege and
kõrda]

Naera pealegi: võib-olla küll
olen just mina see narr,
Jumala puhtsüdamlik narr, kel on üll
terava mõistuse rüü ja kes arvab,
et suudab veenda, kui võtab kätte su käe,
et lähme koos inglikestega
taevaredelit pidi üles...

Naerab ka Jumal, sõbralikult pilklik,
nähes, kui kohmetu olen ta ees,
arvates, et ma ei leia ega tunneta teda:
lind, kes hädas omaenda jalgadega,
hädine kärbes aknal, kes ei näe klaasi.

Praegu ma kahtlen, ja siin on
puud päikesepaistes, uitlik õhtu,
see, mida ütlesid, ja naerev tuul igal pool...
Olen langetanud häbeneva pilgu
ja võtan nõuks nüüd jäädagi vait;
niisamuti olen iseendale naeruks mina
nagu see, mida ütlesid sina, hea sõber
(koputades mulle õlale: narr!),
nagu see, mida kanname üha koos
ja mida me ära arutada ei jõuagi –
see on Tema ees ju kõik üks süütu nali,
pisimutukate oma, nagu seda inimesed ongi,
kui kõrgest tornist vaadata.

Ja juba ma kuulen Tema naeru
randadele paiskumas nagu merd,
uputamas mind oma lahkesse mürinasse,
mis on nagu soe vein,
meie silmi sulgev, meie kõrvu ummistav,
mind karistav selle eest,
et olin naermise unustanud.

Luuletaja ja kriitik José María Valverde (1926–1996) oli tänapäeva hispaania kirjanduse keskseid kujusid, keda meie lugeja tunneb paraku vähe nagu kogu ta sugupõlvegi. Debüteerinud koguga "Jumalamees" 1945, tõlkinud teiste seas Hölderlini ja Joyce'i, ilmavaatelt kristlane ja sotsialist, oli ta Franco ajal mõnda aega paguluses ja töötas nii seal kui ka naasnuna Barcelonas esteetikaprofessorina. A.K.

[Rooma keiser : 121 - 180 :

V Vlj. "Artes", 1934]

lk, 3 - 27

93/99

JOSEPH BRODSKY

KUMMARDUS MARCUS AURELIUSELE

Inglise keelest tõlkinud Joonas Kiik

} ENF-5

lk 26?

Antiik on meie jaoks olemas, meid antiigi jaoks aga pole. Pole iial olnud ega saa kunagi olema. See kummaline asjade seis muudab meie antiiginägemuse veidi vildakaks. Meievaheline ajaline ja ilmselt ka geneetiline kaugus on liialt suur, et rääkida põhjuslikust seosest – meie vaatluspunkt ripub tühjuses. Me vaatame antiiki, nagu mõni lähigalaktika võiks vaadata meid; parimalgi juhul saab sellest vaid solipsistlik fantaasia, ähmane nägemus. Enamat ei saagi tahta, sest miski pole kordumatum kui püsitu rakukooslus, mida nimetatakse inimisikuks; sama püsitu on ka kontekst, milles ta tegutseb. Mida muistne roomlane tänapäeval silmi avades ära tunneks? Pilve kõrguses, sinavad lained, puuriida, voodi horisontaali, seina vertikaali – kuid nägupidi mitte kedagi, kui need, keda ta kohtab, pole just ihualasti, see tähendab ilma peata. Ka supelrannas või magamistoas on sarnasus väike – erinevalt marmorist päevitame me kiiresti ja tegutseme palju. Roomlane tunneks end meie seas umbes nagu Kuule astuja, kes ei taipa, mis tema ees on – tulevik või minevik, maastik või varemed. Need on üsna ühtemoodi asjad. Küsige kunstnikelt.

II

Kahekümnes sajand on vist esimene, mis ratsakuju veidraks peab. Meie sajand kuulub autole; meie kuningad ja presidendid sõidavad autoga või lasevad end sõidutada. Ratsanikke pole kuigi palju näha, kui tsirkus ja võiduajamised välja jätta. Väheste erandite hulgas on Briti prints Philip ja tema tütar, printsess Anne. See ei tule aga mitte niivõrd nende kuninglikkusest kui kreeka päritolu nimest "Philip" – *philo-hippoi* –, mis tähendab "hobuste armastajat". Samuti oli print-

Joseph Brodsky, *Homage to Marcus Aurelius*. *Artes*, 1994, vol. 1, lk 39–55.

sess veel hiljaaegu abielus kuningliku kaardiväe kapteni Mark Philipsiga, kes on samuti suurepärane ratsutaja. Lisagem veel kirgliku polomängija, troonipärija prints Charlesi. Ja ongi kõik. Demokraatiate ja väheste säilinud türanniate valitsejaid hobuse seljas ei näe. Paraadegi korraldatakse üha harvemini ja väejuhid ei võta neid enam sadulas vastu. Viimati tegi seda vist Vene marssal Žukov Saksamaa lüüasaamise puhul 9. mail 1945, ja isegi Stalin, ehkki Kaukasuse mägede poeg, ei suutnud valge täku selga ronida. Ratsanikud on meie seast peaaegu täiesti kadunud. Meil on küll ratsapolitsei; newyorklastele pakub suurt lõbu jälgida politseinikku, kes sadulas istudes valesti pargitud auto külge kviitungit kinnitab, ratsu nuuskimas ohvri kapotti. Ent tänapäeva juhtidele ja kangelastele püstitatud ausambad toetuvad pjedestaalile kahe jalaga. Auto on võitnud, kuid malmi valatud demokraatlikke valitsejaid ei tõsteta ka graniidist Rolls-Royce'i otsa, ehkki see võiks aidata kehval järjel firmale nime teha. Konkurents on halastamatu ja võistlevad firmad ei lubaks ilmselt tasuta reklaami. Venelased muidugi turumajandusest ei hooli, ja Lenini monument seisabki Peterburis soomusautol, mille valmistajaks on Rolls-Royce (umbes 1916). Kalifornias on inimesi, kes lasevad end ühes sõidukiga maha matta, või tellivad hauakiviks selle marmorkoopia. Nad pole aga riigipead, ehkki nende varandus on nagu mõne riigi eelarve. Hobune on igatahes kadumas ja koos temaga kaob ratsanik. Tänapäeval võib neid näha ainult läbi tuuleklaasi mõnes maakohas – või kesk pealinnu, kus nad on liikumatud. Nende nime ei tea me kummalgi juhul: nii liikuvad kui seisvad ratsanikud on eelkõige möödaniku mälestusmärgid ja seda just hobuse pärast. Mineviku neljajalgne hieroglüüf? Küllap vist, sest hobune sümboliseeris nii mõndagi: impeeriumi, mehisust, loodust. Ratsakujudel on omad reeglid – näiteks kui hobune on end ratsaniku all tagajalgadele ajanud, tähendab see, et mees sai lahingus surma. Kui kõik neli kapja toetuvad pjedestaalile, siis lahkus ta surivoodil. Kui hobune on ühe jala kõrgele tõstnud, suri ratsanik lahingus löödud haavadesse; kui jalg on veidi madalamal, siis elas ta kaua, vaikselt läbi elu sörkides. Autoga seda väljendada ei saaks. Ükski auto, isegi mitte Rolls, ei näita inimese erilisust ega tõsta teda rahvahulgast kõrgemale nagu hobune. Rooma keisrid ei lasknud ennast hobuse seljas kujutada mitte selleks, et

Marcus Aurelius

jäädvustada oma liikumisvahendit, vaid et näidata oma kuulumist ratsanike klassi, enamasti sünni poolest. Tolle aja kõnepruugis tähendas "ratsanik" (*equester*) arvatavasti "kõrgel olevat" või "kõrgestisündinut". Nii et hobune kandis peale ratsaniku veel kopsakat seostekoormat. Seetõttu sobib ta esindama minevikku – samahästi kui loomariiki, kust minevik pärit on. Võib-olla mõtles sellele ka Caligula, kes oma hobuse senatisse võttis: nii loomariigi kui mineviku esindajana. Näib, et neid seostati omavahel juba antiikajal. Ja näib, et antiik tegeles rohkem mineviku kui tulevikuga.

III

Tulevikku ja minevikku ühendab meie kujutlusvõime, mis neid esile manab. Ja kujutlusvõime allikas on eshatoloogiline hirm, hirm, et meile miski ei eelne ega järgne. Mida suurem on hirm, seda täpsemad on meie kujutlused antiigist või utoopiast. Tihtilugu need kattuvad – antiigis paistab ideaalne kord ja varusteküllus, ning utoopia asukad jalutavad toogades mööda õiglaselt valitsetud marmorlinna. Marmor on antiigi ja utoopia ühine ehitusmaterjal. Valge värv läbib meie kujutelmi kuni piirini, kus mineviku- või tulevikunägemus võtab metafüüsilise või usulise kuju. Paradiis on valge nagu muistne Kreeka ja Rooma. See lemmikvärv pole mitte niivõrd meie kujutlusvõime hämarate lätete vastand kui võrd meie teadmatuseta metafoor, või siis peegeldab materjali, millel mõttelend sageli toimub – paberit. Prügikorvi lendav paberinutsak on nagu tükike tsivilisatsiooni, eriti kui prillid peast võtta.

IV

Esmalt nägin ma pronksratsanikku ikka läbi tuuleklaasi, taksos, üle kahekümne aasta tagasi, peaaegu eelmises elus. Ma olin äsja esimest korda elus Roomas maandunud ja teel hotelli poole, kus mu kauge tuttav oli toa kinni pannud. Hotell kandis väga ebaroomalikku nime "Bolivar". Juba oli õhus ratsaniku aimus, sest suurt vabastajat kujuta-

takse enamasti perutava hobuse seljas. Kas ta suri lahingus? Ma ei suutnud meenutada. Me takerdusime parasjagu õhtusesse ummikusse, mis oli jaamaesise platsi ja jalgpallifinaali segu. Ma tahtsin juhi käest küsida, kaugel hotell on, aga mu itaalia keel piirdus küsimusega: “Kus me oleme?” – “Piazza Venezia,” ühmas ta peaga vasakule viidates; ja paremale: “Campidoglio”. Ja jõuliselt liikluse poole noogutades: “Marco Aurelio”. Ma vaatasin paremale. “Marco Aurelio,” kordasin ma endamisi ja tundsin, kuidas kaks tuhat aastat kaovad, haihtuvad mu huultel tänu itaallase suus tuttavlikult kõlanud keisri nimele. Sel oli minu jaoks alati olnud eepiline, keiserlik jõud, see kostis kui pausidega pikitud kõuehäälnel kuulutus ajaloo majordoomuselt: Marcus! – paus – Aurelius! Rooma! Keiser! Marcus! Aurelius! Ma kuulsin seda keskkoolis, kus majordoomuseks oli täidlane Sarah Isakovna, väga juudilik ja väga resigneerunud viiekümnendais daam, kes õpetas meile ajalugu. Rooma keisreid nimetades kadus tema resignatsioon, ta tõmbus sirgu, võttis valveseisangu ja peaaegu karjus üle meie peade Stalini portreega ehitud klassiseinale ja selle pudenevale krohvile: Caius Julius Caesar! Caesar Octavianus Augustus! Caesar Tiberius! Caesar Vespasianus Flavius! Rooma imperaator Antoninus Pius! Ja – Marcus Aurelius! Tundus, nagu oleksid need nimed suuremad kui ta ise, nad kasvasid tema sees ja nõudsid rohkem ruumi, kui tema keha või meie klassituba, riik ja aeg võimaldas. Ta nautis neid veidrakõlalisi võõraid nimesid, ootamatuid vokaali- ja konsonandijärjestusi, ja see köitis meid. Lastele meeldivad sellised asjad: kummalised sõnad, kummalised kõlad; küllap sellepärast ongi ajalugu lapsepõlves lihtsam õppida. Kaheteistaastane ei pruugi mõista intriigi, kuid veider kõla ilmutab talle teistsugust tegelikkust. Mulle ilmutas seda “Marcus Aurelius”, ja see tegelikkus oli ääretult avar, ruumikamgi kui keisri enda oma. Küllap oli käes aeg selle tegelikkusega harjuda, ilmselt ma selleks Roomas olingi. “Või Marco Aurelio,” ütlesin ma endale, ja pöördusin juhi poole: “Kus?” Ta osutas märke viiva marmorastmete kose tippu, mis oli parajasti meie ees, ja kuni auto liiklusvoos avanenud auku sööstis, märkasin ma silmapilguks hobuse kõrvapaari, habemes pead ja väljasirutatud kätt. Siis neelas meid liiklus. Pool tundi hiljem seisin ma “Bolivari” sissepääsu ees, kohver ühes, raha teises käes, ja küsisin ootamatus sõbralikkuse- ja

tänuhoos juhilt – oli ta ju esimene inimene Roomas, kellega olin rääkinud, pealegi tõi ta mind hotelli ja vist ei nõõrinud eriti –, mis ta nimi on. “Marco,” vastas ta ja sõitis minema.

V

Meie eemalolek on antiigi kõige selgem omadus. Mida kättesaadavamad on tema säilmed, mida kauem neid vaadata, seda vähem sa neile ligi pääsed. Eriti tõrjuv on marmor, kuid ega pronks ja papüürus palju alla jää. Meid paelub üleni või fragmentidena meieni jõudnud asjade vastupidavus ja eriti fragmendid sunnivad end tervikuks ühendama, kuigi nad polnud mõeldud meieni jõudma. Nad olid ja on siiani ainult iseenda jaoks. Inimese tulevikuihalus on sama piiratud kui tema võime aega kasutada, sama piiratud kui grammatika, iga tulevikku käsitleva diskursuse esmane komistuskivi. Marmor, pronks ja papüürus pidid ehk üle elama oma teema ja tegija, aga mitte iseennast. Nende olemasolu oli sihipärane, kindla eesmärgiga. Aeg ei ole mosaiikpilt, ta koosneb lõplikest eludest. Veel hiljuti ei mõelnud keegi surmajärgsest elust, kuigi asjad sellist mõtet sisendavad. Meieni on jõudnud ainult lühinägelike kaalutluste – vajaduse ja edevuse – jäägid. Miski ei eksisteeri tuleviku pärast ja vanaaja inimesed ei pidanud ennast muidugi vanaaegseks. Samuti ei saa meie end nende tulevikuks lugeda. Antiik ei vaja meid; ta oli niigi ülerahvastatud. Vabu kohti ei ole. Pole mõtet marmorile koputada.

VI

Rooma keisrite elulood pakuvad meile huvi, sest me oleme eelkõige iseendast huvitatud. Me oleme oma erakosmose keskpunktid – see on tingimata omaette kosmos, suur või väike, millel on oma keskpunkt. Erinevus impeeriumi ja perekonna, romantiliste ning erialasuhete jne vahel on mõõtmets, mitte struktuuris. Keisrid jäävad meist ajaliselt kaugele, ja nende olukord ei tundu meile keerukas; kaks tuhat aastat kahandavad selle kummaliseks lapsikuks muinasjutuks. Nende

impeerium ei paista suurem meie telefoniraamatust, eriti õhtupooli-
kuti. Kui sa ka ainult jalgrattapoodi või kaheliikmelist peret valitsed,
leiad ikka eeskujusid Suetoniuselt, Aeliuselt või Pselluselt. Millegipä-
rast on lihtsam samastuda keisri kui preetori, liktori või orjaga, kelle
seisund sarnaneb meie omale märksa enam. See pole eneseupitamine
ega võimujanu; langenud voores, pahe ja endapett on puhtal kujul
palju huvitavamad kui ähmases, ebamäärases kehasuses, mis paistab
naabermajast või peeglist. Ilmselt selleks nende jäädvustusi, eelkõige
marmorkujusid, vaadataksegi. Lõpuks ei saa inimnäo ovaal kuigi
palju muutuda. Kellelgi pole rohkem kui kaks silma ega vähem kui
üks suu; sürrealism oli välja mõtlemata ja Aafrika maskid polnud veel
moes. (Võibolla järgisid roomlased just sellepärast kreeka eeskujusid,
et need olid moes.) Mõni neist on ikka sinu moodi. Igal keisril on
büst, nagu igal luigel on vari. Puhta või habemes näoga, kiilana või
korralikult soetuna vaatavad nad meid tühjal, pupillideta marmorpil-
gul, mis meenutab passipilti või politsei ülesvõtet kurjategijast. Me ei
tea, millega nad tegelesid; arhetüübid saavad neist alles lugude lisa-
misel. See lähendab neid meile, sest neid kujutati küllalt sageli, et
kujutis areneks ühes nende lihaliku olemusega. Igatahes oli kuju või
büst neile sama mis foto meile, ja kõige rohkem "pildistati" muidugi
keisrit. Oli teisigi: nende abikaasad, senaatorid, konsulid, preetorid,
kuulsad atleedid ja iludused, näitlejad ja kõnemehed. Meieni jõudnu
järgi otsustades kujutati mehi rohkem kui naisi, mis näitab vahest,
kelle käes oli rahakott ja ühiskondlik eetos. Mõlemal juhul on keiser
võidumees. Kapitooliumi muuseumis võib tundide kaupa jalutada
mööda saale, mis on maast laeni täis auväärt keisrite endi kunagistest
valdustest kogutud marmorkujusid. Mida kauem keegi seda ametit
pidas, seda enam teda "pildistati". Teda kujutati nooruses, küpses eas
ja vanaduspõlves; vahel tundub, et mõned büstid on tehtud vaid
paariaastase vahega. Marmorkujude valmistamine oli ilmselt omaette
tööstus, millele vastupidavus ajahambale annab hauahõngu; kõik
need saalid on nagu raamatukogu, mis säilitab surmaotsuste entsük-
lopeediat. Seda on küll raske lugeda, sest marmor on teadagi ilmetu.
Ta on värvitu nagu fotogi seda on, või õigemini oli. Tema esituses on
kõik inimesed blondid. Päriselus polnud seda nii mõnedki kujutatud,
vähemalt keisrite naised, kes sageli olid pärit Väike-Aasiast. Sellegi-

poolest ollakse marmorile tema värvivaeguse eest tänulikud, samuti nagu ollakse tänulikud mustvalgele fotole, mis jätab ruumi kujutlusele ja aimustele, nii et vaatamine muutub sama keerukaks kui lugemine.

VII

On täiesti võimalik teha vaatamisest lugemine. Poisipõlves käisin ma tihti ühes oma kodulinna suures muuseumis. Seal oli tohutu kollektsoon nii kreeka kui rooma marmorit, rääkimata Canovast ja Thorvaldsenist. Ma panin tähele, et päeva- ja aastaagade vaheldudes võtsid kiviraiutud näojooned erinevaid ilmeid, ja mind huvitas, kuidas nad õhtuti paistavad. Muuseum suleti kell kuus, vahest ehk sellepärast, et marmor polnud elektrivalgusega kohanenud. Mina ei saanud sinna suuremat parata. Üldiselt polegi kujude puhul suuremat parata. Võib kõndida nende ümber ja valida vaatenurka, aga see on ka kõik. Täiesti juhuslikult avastasin ma, et büstidega saab üht-teist ette võtta. Ükskord mingi varasema rooma tüdruku valget näolappi uurides tõstsin ma käe, küllap selleks, et juukseid siluda, ja varjasin sedasi ainsa laest kujule paistva valgusallika. Kuju ilme muutus kohe. Ma tõstsin käe veidi kõrvale ja see muutus jälle. Ma hakkasin üsna ägedalt kätega vehkima, heites kujule üha uusi varje, ja tema nägu hakkas elama. Muidugi peatas mind kohe valvuri kisa. Ta jooksis minu poole ja tema lärmav nägu paistis mulle vähem elavana kui Kristuse-eelse marmortüdruku oma.

VIII

Kõigist Rooma keisritest on just Marcus Aurelius see, kellest kirjutatakse kõige paremini. Teda armastavad nii ajaloolased kui filosoofid. Viimastele võlgneb ta oma hea säilimise meie päevini, sest see teadus on osutunud kestvamaks kui Rooma impeerium või mõni selle ametipost. Tegelikult ei pruugiks ajaloolased Marcus Aureliusest nii palju pidada, kuna mõnigi kord oleks ta nad peaaegu teemast ilma jätnud, eriti siis, kui ta pärandas oma võimu nõdrameelsele pojale Commo-

dusele. Aga ajaloolased on vastupidav rahvas, kes on talunud hullematki kui Commoduse soov Rooma enda järgi ümber nimetada. Nad saaksid hakkama ka Comodiopolisega, nad võiksid seal isegi elada ja uurida Commoduse impeeriumi ajalugu. Mis filosoofidesse puutub, siis pälvis ja pälvib Marcus Aureliuse "Iseendale" nende armastuse mitte niivõrd oma sügavuse tõttu, vaid pigem tänu väärikusele, mille kuninglik puudutus sellele teadusele andis. Filosoofide poliitilised püüdlused on märksa levinumad kui kuningate filosoofiaharrastus. Pealegi oli filosoofia Marcus Aureliuse jaoks midagi hoopis enam kui harrastus: see oli teraapia, nagu ütleksime meie, või trööst, nagu ütles hiljem Boethius. Marcus Aurelius polnud suur filosoof ega unistaja, ta polnud isegi mõttetark; "Iseendale" on ühtlasi kurvameelsuse väljendus ja kordav raamat. Stoa doktriin oli tolleks ajaks väljakujunenud doktriin, ja ehkki Marcus Aurelius kirjutas kreeka keeles, ei võistle ta kuidagi Epiktetosega. Küllap tõi Rooma keisri selle keele juurde austus doktriini algupära vastu ja võibolla ka nostalgia, mis ei lase unustada tsiviliseeritud vestluse keelt; lõpuks oli see tema noorpõlvekeel, mis kehas tas käsilolevaist märksa suursugusemaid püüdlusi. Siia võib ehk lisada võimaliku salastamissoovi ja omaetteoleku voorused: õpetuse enda eesmärgid ja meetodid, mida täiendab väljendusvajadus. Rääkimata sellest, et tema valitsusaega langeb ulatuslik kreeka kultuuri taassünd Roomas, esimene renessanss, kui soovite, mida toetas pikk suhtelise stabiilsuse ajastu – *Pax Romana*, nagu ajaloolased seda nimetavad. Ajaloolased armastavad Marcus Aureliust just sellepärast, et tema oli selle rahu viimane hoidja. Tema valitsusaeg võttis kenasti ja korralikult kokku pea kahesajandise perioodi Rooma ajaloos, mida alustas Augustus ja mis jõudis igas suhtes lõpule Marcus Aureliusega. Nad armastavad teda, kuna ta on millegi lõpp, ja seda väga selgelt – see on ajaloolaste jaoks luksus. Marcus Aurelius oli väga teadlik valitseja, küllap sellepärast, et ta oli ametisse määratud, mitte pühitsetud; ta oli dünastiasse lapsendatud, mitte sinna sündinud. Ja nii ajaloolased kui filosoofid armastavad teda, kuna ta tuli sedavõrd hästi toime ülesannetega, milleks ta end sobimatuks pidas ja mida ta sugugi heal meelel vastu ei võtnud. Ilmselt meenutab Marcus Aureliuse olukord neile teatud moel neid endid: ta kehas taks justkui kõiki neid, kes peavad elama

oma kutsumuse vastaselt. Rooma impeeriumile andis tema topeltlo-
jaalsus kohuse ja filosoofia suhtes palju enam kui stoitsismile (mille
jaoks oli Marcus samuti millegi lõpp – nimelt eetika). Nii palju, et
tihti on veendunult väidetud, nagu oleks säärane sisemine lõhestatus
valitsemiseks soodne. Oleks nagu parem, kui vaimsed püüdlused
leiaksid omaette väljundi ja ei segaks liialt tegutsemist. Kas mitte selles
polegi filosoofkuninga võlu? Et metafüüsikale antakse veidi armuae-
ga. Marcus igatahes kartis seda algusest peale, kartis kutset Hadria-
nuse õukonda kõigi selle mugavuste ja hiilgavate väljavaadetega.
Küllap just nende pärast; sest kreeklaste õpetuse veendunud jüngrile
oli “ase lageda taeva all ja loomanahk üll” kõik, mida ta vajas.
Filosoofia oli tema jaoks samavõrd riietumise kui arutlemise vahend,
see oli olemisviis, mitte pelk vaimne harjutus. Kujutlege teda buda
mungana ja te ei eksi palju, sest “elamise viis” oli rõhutatult ka
stoitsismi olemus. Keiserlik lapsendamine ei olnud noorele Marcusele
kardetav mitte ainult Hadrianuse seksuaalsete eelistuste tõttu: see
tähenidas muutusi nii riietuses kui vaimses dieedis. Võib arvata, et ta
lasi sellel sündida mitte niivõrd tänu keisripoolsele survele, vaid kuna
ta ise kahtles oma vaimujõus: ilmselt on kergem olla kuningas kui
filosoof. Igatahes nõnda see läks, ja siin on ausammas. Jääb vaid
küsimus, kellele. Filosoofile? Kuningale? Mõlemale? Pigem mitte
kummalegi.

IX

Monument on laias laastus vertikaalne nähtus, olemise üldise hori-
sontaalsuse sümboolne hülgamine, ruumi monotoonsuse eitus. Ta ei
lahku sellest horisontaalsusest päriselt – seda ei suuda ükski asi –, vaid
kõrgub pigem tema kohal, ühtlasi teda hüüumärgina katkestades.
Monumendis on põhimõtteline vasturääkivus. Selles mõttes sarnaneb
ta oma peaainese inimolendiga, kes, olles samuti õnnistatud nii
vertikaalsete kui horisontaalsete omadustega, lõpuks ikka viimase
poole kaldub. Materjal, millest monumente enamasti tehakse – mar-
mor, pronks, üha enam ka malm ja tänapäeval isegi betoon –,
paljastab asja vastukäivat olemust veelgi enam, eriti kui monumendi

aineks on suurem lahing, revolutsioon või loodusõnnetus – see tähendab suurt kahju tekitav lühiajaline sündmus. Ent isegi kui aineks on abstraktne ideaal või olulise sündmuse tagajärg, ilmneb vastuolu ajaliste raamide ja elavustaotluse vahel, tekstuurst rääkimata. Materjali püsimispuuet arvestades on parim teema monumendi tarvis muidugi häving. Meenub Zadkine'i mälestusmärk purukspommitatud Rotterdamile: tema vertikaalsus on otstarbekas, kuna osutab katastroofi päritolule. Ja mis võiks olla horisontaalsem kui Madalmaad? Selgub, et monument võlgneb oma sünni suurtele tasandikele, mõttele, et miski oleks kaugele nähtav, kas siis ruumilises või ajalises tähenduses. See mõte on nomaadlikku päritolu ja vähemalt ajalises mõttes oleme me kõik nomaadid. Igaüks, kes tunneb inimlike puüete tühisust nii hästi nagu meie filosoofkuningas, oleks muidugi esimesena avalikuks ausambaks saamise vastu. Teisalt tegid kakskümmend aastat pidevaid piirisõdu, mis pillutasid teda siia-sinna, temast vaevata nomaadi. Pealegi on siin ka tema hobune.

X

Igavene Linn on muidugi mägede linn. Täpsemalt seitsme mäe linn. Mõned neist on looduslikud, mõned kunstlikud, kuid igal juhul on neist raske mööda vaadata, eriti jalamil seistes ja eriti suvel, kuigi teiste aastaaegade temperatuur ei jää just palju alla. Lisame sellele keisri kipaka tervise; lisame, et aastatega see just ei paranenud. Niisiis, hobune. Monument Kapitooliumi harjal täidab õieti tühja kohta, mille on jätnud kahe tuhande aasta eest siinsamas tihti, kui mitte pidevalt ratsutanud Marcus. Teel Foorumile, nagu öeldakse. Õigemini sealt tulles. Kui siin poleks Michelangelo pjedestaali, oleks monumendiks jalajälg. Või veelgi parem – kabjajalg. Roomlased, kes on ebausklikud nagu kõik itaallased, väidavad, et kui pronks-Marcus langeb, on maailma lõpp käes. Kust see uskumus ka ei pärineks, tal on tõepõhi all, kui meenutada, et Marcuse moto oli tasakaal (*equanimity*). See on kaalutletus, kõigutamata meelerahu, vaimne erapooletus; hinge vaoshoitus (*equation of the animus*), st kontroll hinge ja seega ka maailma üle. Stoikute juhtlauset kogemata valesti hääldades

saame monumendi definitsiooni: *equinimity* (ld *equus*, *equi* – hobune). Ratsanik on küll kergelt kaldu, nagu kummarduks ta oma alamate poole, ja tema käsi on välja sirutatud just nagu tervituseks või õnnistuseks. Seepärast arvati kunagi, et see pole mitte Marcus Aurelius, vaid Constantinus, Rooma ristija. Selleks on ratsamehe ilme siiski liialt rahulik, innukus- ja agarusvaba, liialt osavõtmatu. Ta väljendab erapooletust, mitte armastust, ja erapooletus on kristlusele alati kättesaamatuks jäänud. Ta pole Constantinus ega ükski teine kristlane. See nägu on vaba kõigist tunnetest; see on järelehüüe kirgedele, ja allasuunatud suunurgad räägivad illusioonide puudumisest. Naerata-des meenutaks ta arvatavasti Buddhat; kuid stoikud tundsid liiga hästi füüsiikat, et inimelu lõplikkusega mängida. Näol on säilinud pronksi kullakas läige, juuksed ja habe on aga oksüdeerunud roheliseks, just nagu inimesed lähevad halliks. Mõte küünib vaid metalli seisukorran-i, ja pronks tõrjub iga lähenemise, tõlgenduskatse või puudutuse. Meie ees on niisiis erapooletus *per se*. Ja selles erapooletuses kallutab keiser end kergelt meie poole, parem käsi kõrgele tõstetud, et meid tervitada või õnnistada – tähendab, ta teab, et me siin oleme. Ehkki seal, kus on tema, pole meid, ja vastupidi. Parema käsi peaks põhimõtteliselt hoidma ratsmeid – need on kas kaotsi läinud või pole neid seal kunagi olnud, sest hobune kuuletub niigi ratsanikule. Eriti kui ta kehastab loodust. Ratsanik on ju mõistuse kehastus. Ta pole kristlane ega Constantinus. See nägu kuulub Antoniuste dünastiasse, ehkki ta polnud sinna sündinud, vaid lapsendatud. Need juuksed, see habe, need pisut punnis silmad ja veidi apoplektiline hoiak kuuluvad tema äiaks saanud kasuisale ja tema enda pojale. Pole ime, et neid kolme on nii kerge teiste Ostia marmorkujude seas ära tunda. Ehkki me teame nüüd, et geenid võivad hõlpsasti hetkemoele alla jääda. Meenutagem biitleid. Muuseas, Marcus Aurelius austas Antoninus Piust piisavalt, et teda jäljendada; tema välimus võib olla selle tunde pärandus. Võib-olla tahtis kaasaegne skulptor edasi anda kasuisa ja kasupoja võimu järjepidevust, mida ajaloolasedki on tähele pannud; on ilmselge, et sellist muljet püüdis jätta ka Marcus ise. Või siis üritas skulptor luua ajastu koondportreed või ideaalse valitseja kuju ja ühendas kaks parimat keisrit, kes seda riiki peale Domitianuse tapmist valitsenud on – samuti nagu ta lõi hobuse, kelle tõepärasuses me ei

kahtle. On siiski tõenäoline, et see on “Iseendale” kirjutaja isiklikult: see nägu ja alamate poole kallutatud torso sobivad suurepäraselt tema teose melanhooliaga, mis kallutab end inimeksistenti tõeluse poole, olles pigem vahekohtunik kui hukkamõistja. Selles mõttes on see ausammas ausambale – pole kerge kujutleda stoikut liikumas.

XI

Igavene Linn on nagu tohutu igivana aju, mis, olles ammu kaotanud igasuguse huvi maailma vastu – see on tema jaoks liiga lihtne ülesanne –, on lõplikult omaenda käändudesse ja kõverustesse kolinud. Ületades neid kitsaskohti, kus endalegi mõtlemine tundub liigsena, ja avarusi, milles terve universum paistab naeruväärsena, tunneme end kulunud grammofoninõelana, mis lohiseb mööda ääretu plaadi vagusid – ikka keskkoha ja tagasi –, päästes jalgadega vallale viisi, mida muinasaeg tänapäevale ümiseb. See on tõeline *His Master's Voice*, mis muudab koeraks meie südame. Ajalugu pole teadus, vaid miski, mis ei kuulu meile – see on ühtlasi ilu põhidefinitsioon. Siit ka tunded, sest vastuarmastust pole loota. Tunne on ühepoolne, ja selles linnas saab tema platooniline olemus ruttu selgeks. Igatsetule lähenedes saab temast marmor või pronks, ja varjukujud vajuvad laiali nagu purunenud terrakotavaasist pagevad elustunud mündid. Paistab, nagu asetaks aeg siin linade ja madratsi vahele oma kopeerpaberi – aeg mündib ju samapalju, kui ta trükib. “Bolivarist” või sama haisvast, kuid odavamast “Nervast” lahkudes satume kohe Forum Traianumile, kus purustatud daaklastest tihedalt ümbritsetud sammas kõrgub võidukalt lagunenenud piilarite, kapiteelide ja karniiside marmor-jäävälja kohal. See kuulub hulkuvatele kassidele, kääbuslõvidele selles kääbuskristlaste linnas. Määratud valged plaadid ja plokid on liiga kogukad ja juhuslikud, et neid mingisse korda seada või minema vedada. Nad on jäetud siia päikest võtma või “antiiki” esindama. Omal moel nad seda teevadki: nende sobimatud vormid on nagu rahvakoosolek, väljak on ikka veel foorum. Ja sealt tulles seisatab tee ääres, teisel pool mände ja küpresse, Kapitooliumi künka tipul mees, kes ühendab impeeriumi ja vabariigi valitsemisviisid. Ta on üksi: voores peletab

eemale nagu haigus. Sekundi murdosaks on taas aasta 176 või midagi sinnakanti ja aju juurdleb maailma kallal.

XII

Marcus oli hea valitseja ja üksildane mees. Üksindus käib muidugi tema alaga kaasas, aga tema üksindus oli suurem kui teistel. "Iseendale" laseb selle maitset proovida enam kui tema kirjavahetus; kuid see on ainult eelmaitse. Eine ise oli mitmekäiguline ja põhjalik. Esiteks leidis ta, et tema elu on nurjunud. Antiikaja inimese jaoks polnud filosoofia elu kõrvalsaadus, vaid vastupidi, ja stoikud olid selles küsimuses eriti ranged. Ilmselt peaksime siinkohal korra üldse loobuma filosoofia mõistest, sest ei maksa arvata, et stoitsism, eriti Roomas, oli armastus teadmiste vastu. See oli pigem eluaegne vastupidavuse-eksperiment, kus inimene oli iseenda merisiga – mitte uurija, vaid katsealune. Marcuse ajal ei pidanud õpetust mitte armastama, vaid selle järgi tuli elada. Tema materialistlik monism, kosmagoonia, loogika ja tõe kriteerium (tajumus, mis vastupandamatult sunnib kedagi midagi tõeks tunnistama) olid juba paigas, ja filosoofi eesmärk oli neid teadmisi viimse tunnini ellu rakendada ja sel teel nende paikapidavust tõestada. Teiste sõnadega – stoiku elu oli uurimus eetika vallas, sest eetika tunnistab ainult lõpuniminekut. Marcus teadis, et tema eksperiment on katkestatud või surutud raamidesse, mis ei luba tal endal seda mõista; veelgi hullem, et tema avastused – kui neid on – ei leia mingit rakendust. Ta uskus Platonit, aga mitte sel määral. Igal juhul oli ta esimene, kes ühendas üldise hüve omaenda õnnetu-olemisega, ja sellest "Iseendale" küllap räägibki: see on järelehüüe vabariigile. Ta teadis, et filosoofina on ta surnud: keskendumine oli lõppenud, loota võis ainult juhuslikke harvu mõtisklemisvõimalusi. Mõni juhuslik pilk igavikule, põgus aimus oli enim, milleni ta elu võis küündida. Üldise hüve nimel nõustus ta sellega, kuid just sellepärast on "Iseendale" nii kurvameelne, isegi pessimistlik – kuna autor aimas, et see ei hõlma kõike. "Iseendale" on hüplik, lünki täis raamat. See on katkendlik, ebamäärane sisemonoloog, milles leidub nii pedantsuse- kui geniaalsusevälgatusi. Siit ei paista

mitte see, kes Marcus oli, vaid pigem see, kes ta oleks võinud olla: tema suundumused, mitte saavutused. Tundub, et raamat on kirja pandud kesk mõne, ehk isegi eduka sõjakäigu kära ja Paabeli segadikku – laagritule ääres mõistagi, üll sõdurimantel stoiku loomanaha asemel. Teiste sõnadega, see on valminud saatuse poolt tema osaks määratud ajaloost hoolimata või isegi selle kiuste. Ta oli võibolla pessimist, kuid mitte mingil juhul determinist. Just sellepärast oligi ta hea valitseja ja sellepärast ei olnud tema impeeriumi ja vabariigi valitsemisviiside ühendus võlts. (Võib lausa väita, et seda valemist eelistavad üha enam ka suuremad moodsad demokraatiad. Hea eeskuju kisub muidugi kaasa, aga vooorus, nagu me juba ütlesime, peletab eemale. Rääkimata sellest, et aeg, mis raiskab oma kopeerpaberi alamatele, jätab valitsejaile üsna vähe.) Tuleb tunnistada, et ta oli hea peremees: ta ei pillanud oma pärandust laiali; impeerium tema ajal küll ei laienenud, kuid seda polnud vajagi; “kõigel on piir”, nagu Augustus arvas. Selle kohta, kui suur oli tema valdus ja kui pikka aega ta selle eest hoolt kandis (pea kolmkümmend kolm aastat, alates 147. aastast, mil kasuisa impeeriumi valitsusohjad talle üle andis, kuni oma surmani 181. aastal hilisema Viini lähistel), on tema kätel üllatavalt vähe verd. Ta pigem halastas mässulistele kui karistas neid; pigem allutas kui purustas oma vaenlased. Tema seadused kaitsesid kõige väetimaid: leski, orje, noori, ehkki tuleb lisada, et tema seadis ka sisse kriminaal-asjade topeltuurimise senati liikmete poolt (eraldi uurija-ametki oli tema leiutus). Ta käis riigi varaga kokkuhoidlikult ringi ja, olles ise mõõdukas, üritas seda teistelegi sisendada. Kui impeerium vajas mõnikord hädasti raha, siis müüs ta maha kroonijuveelid, selmet koormata oma alamaid uute maksudega. Ta ei püstitanud ekstrava-gantseid ehitisi, ei Panteoni ega Kolosseumi. Esiteks olid need juba olemas ja teiseks viibis ta Egiptuses liialt põgusalt, Aleksandriast kaugemale jõudmata, mitte nagu Agrippa, Titus või Hadrianus, nii et tohutud, vaid kõrbesse mahtuvad egiptuse ehitised ei jõudnud tema meeli vallutada. Pealegi ei armastanud ta eriti tsirkuseetendusi, ja kui ta pidigi neist osa võtma, siis nähti teda seal lugemas, kirjutamas või riigiasju ajamas. Sellest hoolimata tõi just tema rooma tsirkusse turvavõrgu akrobaatide tarvis.

XIII

Antiik on ennekõike visuaalne mõiste, mille loojaiks ebamäärase vanusega esemed. Iseenesest on ladina *anticum* ainult rõhutatud “vana”; ta on tuletatud teisest ladina sõnast *ante*, mis tähendab “varem”, ja teda kasutati arvatavasti Kreekast pärineva kohta. “Varemolnu” niisiis. Mis puutub kreeklastesse, siis nende *arche* märgib algust või loomist, hetke, mil miski ilmub esmakordselt. “Algulolnu”? Igal juhul ilmneb siin olemuslik erinevus kreeklaste ja roomlaste vahel – erinevus, mis võlgneb oma olemasolu nii sellele, et kreeklastel oli vähem asju, mille päritolu üle juurelda, kui nende üldisele juurtearmastusele. Esimene põhjus seletab võibolla ka teist, sest pärast arheoloogiat tuleb ainult geoloogia. Meie antiiginägemus neelab alla nii kreeklased kui roomlased ja võib end tagatipuks õigustada ladina sõnaga. Antiik on meie jaoks kronoloogiline tohuvabohu, täis ajaloolisi ja müütilisi isikuid ning jumalaid, keda omavahel ühendab marmor ja asjaolu, et suur osa kujutatud surelikke väitis end jumalaist pärinevat või oli jumalaks kuulutatud. Siit ka marmorkujude ühtlaselt napp riietus ja meie segadus fragmentide asjus (kas murdunud käsi- vars kuulub surelikule või jumalale?), mis on märkimisväärne. Surelike ja jumalate vahelise piiri ähmastumine on antiigis üldse tavaline ja Rooma keisrite seas on ta seda eriti. Kui kreeklased olid rohkem huvitatud päritolust, siis roomlasi köitis hiilgus. Eesmärk oli siiski üks: taevariik, ehkki edevus või soov valitseja autoriteeti suurendada polnud siin kuigi olulised. Jumalatega samastumise mõte pole mitte nende kõiketeadmises, vaid selles, et nende äärmisele lihalikkusele vastab nende äärmine üksildus. Jumalaga samastuma sunnib valitsejat juba tema enda üksilduse määr (Nero või Caligula puhul muidugi pigem lihalikkus). Ausamba püstitamiseega suureneb see veelgi, ja parem, kui see juhtub valitseja eluajal, sest marmor kahandab nii alamate ootusi kui modelli enese soovi kujutatud täiusest kõrvale kalduda. See vabastab, ja vabadus on jumalate mängumaa. Laias laastus on marmorkujud ja kujutluspildid, mida nimetatakse antiigiks, suur seljastheidetud nahatükkide varamu, mahajäetud maastik; vabaduse mask, kasutatud reklaamlehtede kuhi.

XIV

Üle kõige põlgas ja vihkas Marcus gladiaatorite võitlust. Mõned väidavad, et ta ei sallinud rahvalikke, ebakreekalikke veriseid vaatemänge, kuna ühele poolele kaasaelamine oleks tekitanud erapoolikust. Teised kinnitavad, et põhjuseks oli tema naine Faustina, kes kolmeteistkümne lapse emana – elama jäi neist ainult kuus – oli keisrinna kohta märkimisväärselt vabameelne. Tema rohkete armukeste seast tõstetakse esile ühte gladiaatorit, kes olevat olnud Commoduse tegelik isa. Aga looduse teed on äraarvamatud; vili veereb tihti puust kaugele, eriti kui puu kasvab nõlvakul. Commodus oli ühtaegu nii mädanenud vili kui nõlvak. Kui impeeriumi saatusele mõelda, siis lausa kuristik. Küllap mõistmatus looduse äraarvamatuse suhtes ongi Faustina halva kuulsuse tekitaja (kui Marcuse gladiaatorivaen oleks olnud Faustina pärast, siis oleks ta pidanud vihkama ka meremehi, pantomiiminäitlejaid, väejuhte ja nii edasi). Marcus ise poleks sellest hoolinud. Kord, kui talle neist juttudest räägiti ja soovitati naisest lahku minna, vastas ta: “Kui me saadame oma naise minema, siis tuleb meil tagastada ka tema kaasavara.” Kaasavaraks oli kogu impeerium, sest Faustina oli Antoninus Piuse tütar. Marcus seisis üldse kindlalt tema kõrval ja osutas talle peale tema surma auavaldusi, mis viitavad võibolla isegi armastusele. Ilmselt oli naine üks neist rasketest põhiroogadest, mille maitset “Iseendale” põgusalt tunda annab. Üldiselt oli keisri naine väljaspool kahtlustusi ja etteheiteid. Ilmselt sellepärast ja Faustina reputatsiooni päästmiseks hülgas Marcus peaaegu kahe sajandi vanuse troonipärija valimise tava ja jättis võimu pojale, kelle ta seega tunnistas oma lihaks ja vereks. Faustina liha ja veri oli too igal juhul.

Marcus austas oma kasuisa mõõtmatult, ta lihtsalt ei võinud uskuda, et keegi, kelle soontes voolab Antoninuste veri, on läbinisti halb. Võibolla pidas ta Faustinat loodusnähtuseks ja loodus oli stoiku jaoks ülim autoriteet. Eelkõige õpetas loodus talle erapooletust ja mõõdu-tunnet; nendeta oleks tema elu põrguks muutunud; “Iseendale” kiirgab jääaegsete rusude solipsismi. Pahe ja kurjuse suhtes polnud Marcus mitte niivõrd andestaja kui võrd käegalööja. Tähendab, ta oli pigem erapooletu kui õiglane ja see erapooletus ei pärine mitte

vaimsete eelistuste puudusest, vaid vaimu püüdlusest lõpmatuse poole; eriti erapooletuse enda piiride poole. See riivab nii tema alamaid kui ajaloolasi, sest ajalugu on erapoolikuse tander. Kui alamad taunisid Marcuse suhtumist gladiaatorite võitlusse, siis ajaloolased heidavad talle ette kristlaste tagakiusamist. Me ei tea muidugi, kui palju Marcusel ristiusust üldse aimu oli, aga pole raske arvata, et ta oleks seda pidanud metafüüsiliselt lühinägelikuks ja eetiliseks vastuvõetamatuks. Stoiku vaatepunktist pole jumal, kellele müüakse voorusi, et saada igavesi hüvesid, palvet väärt. Marcuse-suguste jaoks on vooruse väärtus just selles, et ta on mäng, mitte investeering. Intellektuaalses plaanis polnud tal vähimatki põhjust kristlasi soosida; veelgi vähem sai seda teha valitseja, kellel oli niigi tegu sõdade, katku, ülestõusudega – lisaks see sõnakuulmatu vähemus. Pealegi ei võtnud ta vastu ühtegi uut kristlastevastast seadust: Hadrianuse ja veelgi varasematest Traianuse omadest piisas täiesti. On selge, et oma lemmikut Epikteetost järgides vaatles Marcus filosoofi, st iseennast, kui jumaliku ettehoolduse saadikut inimkonnale, st omaenda alamatele. Seda tema mõtet võib väänata nii- ja teistpidi, kuid üks on selge: see on märksa avatum kui tema kristlik versioon. Önnistatud olgu erapoolikud, sest nemad pärivad maa.

XV

Võtame valget, kollast ja sinist; lisame sellele kübekese rohelist ja ohtralt geomeetriat. Tulemuseks on segu, mille aeg siinkandis on oma taustaks valinud, sest aeg on edev, eriti ajaloo või mõne isiku kuju võttes. Ta teeb seda iharast huvist lõplikkuse vastu, selle pisendamise võime vastu, mille jaoks tal on palju erikujusid, sealhulgas inimese aju ja silm. Nii et sa ei tohiks üllatuda, eriti olles siin sündinud, kui sa ühel päeval leiad end kesk valkjaskollast nelinurka, pea kohal valkjassinine nelinurk. Esimene neist on inimkäte (täpsemalt Michelangelo) tehtud, teine on taevas valmistatud ja tuleb sulle võibolla tuttavam ette. Tegelikult pole sul kumbagi neist tarvis, sest sa ise oled roheline, oksüdeerunud pronksi karva. Ja kui sa siiski eelistad valget pilve taevasinas pea kohal balustraadi marmorsammastele ja hästipäevitunud rindadele allpool, siis ainult sellepärast, et pilved meenutavad

sulle antiiki, kust sa pärit oled: nemad on igasuguse arhitektuuri tulevik. Sa oled siin olnud oma kaks tuhat aastat, sa tead seda. Võibolla on nemad, pilved, siin tõeline antiik, sest nende seas pole sa pronksist.

XVI

Ave, Caesar. Mis tunne on olla barbarite seas? Me oleme ju sinu jaoks barbarid, kasvõi sellepärast, et me ei räägi kreeka ega ladina keelt. Me kardame surma rohkem, kui sina seda iial tegid, ja meie karjainsinkt on enesealalhoiuinstinktist tugevam. Kõlab tuttavalt? Võibolla tuleb see meie arvukusest, keiser, või meie varanduse arvukusest. Me oleme kindlad, et surres kaotame rohkem, kui sul kunagi on olnud, impeeriumist hoolimata. Sinu jaoks, kui ma õigesti mäletan, oli sünd sissekäik ja surm väljapääs, elu aga väike saar osakeste ookeanis. Meie võtame seda märksa melodramaatilisemalt. Meid hirmutab see, et sissekäik on alati valvatud, väljapääs aga mitte. Tagasi osakesteks kahanemist ei suuda me ette kujutada: peale nii pikka varakogumist on see talumatu. Arvatavasti meie seisukorra inerts või hirm elementide vabaduse ees. Nii või teisiti oled sa barbarite seas, keiser. Me oleme partlased, markomannid ja kvaadid; sinu asemele ei tulnud kedagi, kogu maailmas elame ainult meie. Mõned meist lähevad isegi antiigi kallale ja varustavad sind seletustega. Sa ei saa vastata, sa ei saa oma tõstetud parema käega meid õnnistada, tervitada ega maha suruda – käega, mille sõrmed veel mäletavad “Iseendale” kirjutamist. Kui see raamat ei suutnud meid tsiviliseerida, siis mis seda suudab? Vahest nimetati sind filosoofkuningaks just selleks, et rõhutada sinu ainukordsust. Sest mis on ainukordne, see ei saa põhimõtteliselt olla õige, ja sina olid ainukordne, keiser. Tegelikult polnud sa mingi filosoofkuningas – see silt riivaks sind ennast kõige rohkem. Sa olid võimu ja teaduse segunemise tulemus: hüvastijätt mõlemaga, ainukordne, peaaegu patoloogiliselt iseseisev olend. Siit sinu eetikaarmastus, sest ülrim võim vabastab inimese juba algusest peale moraalnormidest nagu ülrim teadminegi. Sina, keiser, said mõlemad ühe hinnaga ja seepärast pididki sa olema nii neetult eetiline. Sa kirjutasid terve raamatu, et oma hinge katsuda, et päästa end igapäevasest

valitsemisest. Kuid kas see oli ikka eetika, mida sa otsisid, keiser? Kas see polnud sinu erakordne lõpmatuseiha, mis sundis nii hoolikalt iseennast uurima, sest enda jaoks olid sa osake tervikust, universumist, olgu siis kui tahes väike, ja universum oli sinu meelest pidevas muutumises? Keda sa uurisid, Marcus? Kelle moraali sa proovile panid ja, niipalju kui mina tean, suutsid ka tõestada? Pole ime, et barbarite sekka sattumine sind praegu ei üllata; pole ime, et sa alati kartsid neid vähem kui iseennast – ennast kartsid sa ju rohkem kui surma. “Mõtle sellele, et kõigi inimlike hädade nagu ka alatuse ja argpüksluse peamine allikas pole mitte surm, vaid surmahirm,” ütles Epiktetos. Sa teadsid ka, et tulevik – ega minevik – ei kuulu kellelegi. Et surija kaotab ainult käesoleva päeva – täpsemalt päeva ülejäänud osa, ja aja silmis veelgi vähem. Sa olid vist Zenoni õpilane? Igatahes ei lasknud sa olematuse väljavaatel tumestada oma olemist, olgu see siis universum või mitte. Sa mõistsid, et osakeste juhuslik tants ei valmista mingeid kannatusi elustatud kehale, mõistusest rääkimata. Sa olid saar, keiser, vähemalt sinu eetika oli seda, saar kõigele eelnevas ja järgnevas vabade aatomite ookeanis. Ausammas märgib kohta liigi ajaloos, kus see saar kunagi seisis: asustamata, veel voogudesse vajumata. Õpetuse ja usu, stoikute õpetuse ja ristiusu lained on sinu pea kohal kokku löönud ja sind oma Atlantiseks kuulutanud. Tegelikult ei kuulunud sa kummalegi. Sa olid lihtsalt parimaid mehi, kes kunagi elanud, ja sind köitis kohus, sest sind köitis voores. Sellepärast, et valitseda on raskem kui seda mitte teha; ja sellepärast, et kui maailm oleks määratud olema kuri, siis poleks teda üldse olemas. Kindlasti väidetakse, et õpetus ja usk käisid sinu ees ja järel, aga ajalugu ei ütle, mis on hea. Muidugi kutsub oma üksluisusest teadlik aeg esile mehi, kes eraldavad eilset tänasest. Sinu headus, keiser, seisnes selles, et sa seda ei teinud.

XVII

Viimati nägin ma teda umbes kuus aastat tagasi niiskel talveööl eksinud dogi seltsis. Ma sõitsin taksoga hotelli poole; seljataga oli üks mu elu kohutavaimaid õhtuid; järgmisel hommikul lahkusin ma Roomast Ühendriikidesse. Ma olin purjus. Sõidukiirus oleks sobinud

matusteks. Kapitoolumi jalamil palusin ma juhil peatuda, maksin ja ronisin autost välja. Hotell oli sealsamas ja mul oli vist plaanis jala edasi minna; selle asemel ronisin ma märke. Sadas vihma, mitte just hirmus kõvasti, aga piisavalt, et muuta valgustid väljakul – ei! – nelinurgal visisevateks alkasetseriketasteks. Ma varjasin end konservatooriumi võlvi all ja vaatasin ringi. Plats oli täiesti tühi ja vihm harjutas sellel geomeetrist purunemist. Peagi märkasin, et ma pole ükski: eikuskilt ilmus keskmist kasvu dalmaatsia dogi ja võttis paari jala kaugusel rahumeeli istet. Tema ootamatu juuresolek tundus nii kummaliselt lohutav, et hetkeks tekkis mul soov talle suitsu pakkuda. Arvatavasti tuli see tema laikude paigutusest; koera vammus oli ainuke inimkäest puutumata paik tervel *piazzal*. Mõnd aega vaatasime me kahekesi ratsaniku kuju. “Universaalne loodus vormib universaalsest aineest nagu vahast hobuse kuju, sulatab selle üles ja kasutab seda materjali puu, seejärel inimese, seejärel aga millegi muu loomiseks; kõik need asjad on ainult ajutiselt olemas. Kast võib kergesti laguneda, nagu poleks teda kunagi kokku naelutatud.” Viieteistaastasele poisile jäi see meelde ja meenus kolmekümne viie aasta pärast. Kuid ei hobune ega ratsanik ei sulanud üles. Ilmselt oli universaalne loodus oma aine vormiga rahul ja valas selle pronksi. Korraga – ilmselt tänu vihmale ja Michelangelo pilastrite ja kaarte korrapärasele mustrile – muutus kõik uduseks, ja hiilgav ausammas tundus igasuguse geomeetria kiuste liikuvat sellele udule vastu. Ta ei liikunud kiiresti ega nihkunud paigalt, kuid dogile sellest piisas; ta lahkus minu kõrvalt pronksi liikumise suunas.

XVIII

Kui haarav Antiik-Rooma meie jaoks ka poleks, me peaksime siiski ohjeldama oma kalduvust tagasi vaadata. Mis siis, kui inimlik kronoloogia on vaid ennasttäis pettus, mis püüab varjata inimese intellekti mahajäämust? Kui see on ainult teosammul areneva liigi eneseõigustus? Mis siis, kui see evolutsioonikujutus ei kehti? Lõpuks, mis siis, kui vana hea ajalootaju on vaid uinuva enamuse enesekaitse ärksa vähemuse vastu? Mis siis, kui meie antiiginägemus on ainult häire-

kella väljalülitamine? Võtame meie ratsaniku ja tema raamatu. Esiteks ei kirjutatud seda teisel sajandil peale Kristust juba sellepärast, et tema autor ei elanud kristliku kalendri järgi. Õigupoolest pole raamatu kirjapaneku ajal tähtsus, sest tema aineks on eetika. Seda muidugi ainult juhul, kui inimkond pole uhke viieteistkümne raisatud sajandi üle, mis kulusid, kuni Spinoza Marcuse tõdemused üle kordas. Võib-olla istub loendamine meile mõtlemisest paremini või peame me lihtsalt esimest teiseks? Miks meid alati huvitab, millal tõde esmakordselt välja öeldi? Kas säärane arheoloogia ei näita juba ise, et me elame valesti? Igatahes kui "Iseendale" on antiik, siis meie oleme varem. Juhul kui me muidugi usume, et eetikal on tulevikku. Ilmselt tuleks meie tagasivaatamiskalduvust ohjeldada, enne kui see kõikehävitavaks muutub. Kui eetika polegi midagi enam, on ta siiski oleviku kriteerium – küllap ainus olemasolev, sest ta muudab ka eilse ja homse tänaseks. See on just seesama nool, mis igal lennuhetkel on liikumatu. "Iseendale" ei ole tulevastele põlvedele mõeldud olemise-õpik. Seepärast ei tohiks me tunda huvi tema autori isiku vastu ega tõsta viimast filosoofkuninga seisusesse: eetika on võrdsustav; autor on seega lihtsalt inimene. Tema arusaam kohusest ei taandu kuninglikule koormale, sest ta polnud ainuke keiser; samuti ei ole tema saatusele alistumise põhjuseks impeerium, sest niisugune alistumine on ka impeeriumikogemusega mõistetav. Samal põhjusel ei saa me süüdistada tema filosoofilist haridust: esiteks oli teisigi filosoofe peale Marcuse ja teiseks, suurem osa meist pole stoikud. Mis siis, kui tema kohusetunne ja saatusele alistumine oli kõigepealt tema iseloomu, täpsemalt tema melanhoolse loomuse väljendus; küllap süvendas seda vananemine? Temperamenditüüpe on lõpuks ainult neli; niisiis võivad vähemalt melanhoolikud raamatut sõna-sõnalt võtta ja jätta kõrvale ajaloolise vaatenurga, mida pole olemas. Mis puutub sangvii- nikuisse, koleerikuisse ja flegmaatikusse, siis võiksid nad imetleda vähemalt melanhoolse eetika päritolu ja kronoloogiat. Ühiskond, mis ilmselt tunneb kohustuslikust stoitsismiõppest puudust, võiks teha selgelt melanhoolsed omadused kohustuslikuks igäühele, kes soovib teda valitseda. Neid impeeriumi hüvesid suudab ka demokraatia pakkuda. Ja tagatipuks ei tohiks stoikute nõustumist tajutava tegelikusega nimetada saatusele alistumiseks. Selgus on parem sõna, ise-

loomustamaks inimese ja tema tähelepanu objekti suhet – või ka vastupidi. Liivatera kõrbes ei alistu saatusesele; mis kõige parem – melanhoolikutel pole hüsteerilisi kalduvusi. Üldiselt on nad üsna mõistlikud ja “see, mis on mõistlik, on järelikult ühiskonnale sobiv”, arvas Marcus. Kas meie antiigikujutlusele sobiks tema ütlus kreeka keeles paremini?

XIX

Kõigist rooma luuletajaist tundis Marcus parimini ja hindas kõige enam Senecat. Osalt sellepärast, et ka Seneca oli Hispaania päritolu, põduravõitu ja suurepärase riigimees; peamiselt muidugi sellepärast, et ta oli stoik. Catullust pidanuks Marcus kahtlemata liiga keevave-reliseks ja koleeriliseks. Ovidius olnuks tema jaoks ohjeldamatu ja liialdatult vaimutsev, Vergilius liiga vali ja võib-olla ka orjameelne, Propertius liiga ühemõtteline ja kirglik. Horatius? Horatius tundub oma tasakaalukuse ja kreekapärase monoodiaharrastusega Marcusele kõige paremini sobivat. Kuid ilmselt oli ta meie keisri jaoks liialt ilukõneline, muutlik ja püsimatu – ühesõnaga, liialt poeet. Igatahes “Iseendale” ei maini pea poole sõnagagi ei Horatiust ega ka suurimat rooma poeeti Lucretiust – kes samuti võiks olla Marcuse loomulik eelistus. Võibolla ei tahtnud stoik lasta epikuurlasel end varjutada. Üldse tundub, et Marcus oli kreeka kirjanduses märksa enam kodus ning eelistas poeetidele draamakirjanikke ja filosoofe, ehkki Home-rose, Agathon ja Menandrose katkendid esinevad tema teoses üsna sageli. Kui järele mõelda, siis on just kirjanduse maht see, mis antiiki ühtseks mõisteks koondab. Marcuse raamatukogus võis olla oma sadakond autorit, veel sajast võis ta kuulnud olla. Antiik või mitte, need olid vanad head ajad. Isegi ainult kuulu järgi tuntud kirjandus sai olla vaid kahes keeles: kreeka või ladina. Kas sina ise, olles Rooma keiser, oleksid Marcuse asemel õhtuti pigem ladina autoreid lugenud, et mitte kohustustele mõelda? Isegi Horatiust? Ei, see oleks liiga mugav. Sa võtaksid kreeklase – selleks ei saa sa ise kunagi. Kreeklane, eriti filosoof, oleks sinu silmis tõelisem kui ta ise, sest ta ei oska ladina keelt. Ta on seetõttu vähem relativist kui sina, kes sa end segavereli-

seks pead. Ja kui ta on stoik, siis pälvib ta sinu tähelepanu. Võibolla haarad sa koguni ise sule. Muidu ei sobiks sa ehk kellegi antiigikujutlusse.

XX

Pronksratsanikule järele lippav dalmaatsia dogi kuuleb äkki läbi vihma kummalist tuttavlikku häält. Ta lisab sammu ja ausambani jõudes tõstab koonu, et püüda sõnu ratsaniku suust. See peaks olema lihtne, sest Dalmaatsia on paljude keisrite sünnipaik. Keel on tuttav, aga hääldus tundmatu:

Vaata ette, ära keisristu, ära värvu purpurseks; sest selliseid asju tuleb ette. Hoiu end lihtsana, heana, puhtana, väärrikana, vabana peenutsemisest, õigluse sõbrana, aukartlikuna jumalate ees, heatahtlikuna, südamlilikuna, täis tugevust sobivaiks tegudeks. Võitle, et jääda selliseks, milliseks filosoofia sind teha tahtis. Austa jumalaid, hoiu inimesi.¹

Tulevik ärgu sind häirigu: sa jõuad sinna, kui vaja peaks olema, sellesama mõistusega, mida praegu kasutad selleks, mis käsil.

Kõik asjad on ühesugused: sarnased kogeda, üürikesed ajas, viletsad materjalilt; nii praegu kui nende ajal, keda me oleme maha matnud.

Kui jumalad on, pole äraminek inimeste seast kohutav, sest halvaga nad mind ei seo.

Sest ärritada millegi tõttu, mis juhtub, on lahtiütlemine loodusest...

Inimesed on sündinud üksteise pärast, niisiis õpeta või talu.

Maailm on teisenemine, elu - arvamus.

1 Tsitaatide tõlked rmt-st: Marcus Aurelius, Iseendale. Vkr k tlk ja komm J. Unt, Eesti Raamat, 1983.

Tõtta alati lühimat teed mööda, lühim aga on see, mis on loodusega kooskõlas...

Milline on see, mida sa sagedasti kujutled, selliseks kujuneb ka su mõttelaad. Sest hing värvub kujutlustest.

...armastada seda, mille juurde tagasi pöördud; ja pöördu filosoofia juurde tagasi mitte nagu koolmeistri juurde, vaid nagu silmahaiguse käes kannataja käsna või munavalge juurde, nagu mõni teine salvi või loputuse juurde.

Parim viis kätte maksta - mitte muutuda samasuguseks.

Terviku mõtlemine on ühiskondlik.

Mis pole kasulik mesilasperele, ei too kasu ka mesilasele.

Kellegagi ei juhtu midagi, mida ta pole loodud taluma. Teisega juhtus seesama, tema aga kas üldse ei teagi, et juhtus, või tahtes meelekindlust näidata, püsib vankumatuna ja haavamatuna. On ju siis kohutav, kui teadmatus ja meeldimispiüid on tugevamad kui mõistmine.

Kolm suhet: ümbritseva anuma suhtes; jumaliku põhjuse suhtes, millest tulenevalt kõigega kõik juhtub; nende suhtes, kes meiega koos elavad.

Pimestumata võtta, valmilt minna lasta.

See oli kõik, ainult vihm trummeldas Michelangelo sillutisele. Dogi sööstis väljaku poole nagu üleloomulik marmoritükk. Tema suund oli antiik ja tema kõrvus oli isanda – ausamba – hääl:

Kohaneda nende asjadega saja või kolme aasta jooksul on üks ja seesama.

TIINA UBAR

V. Lühivõtt
48
44-33, 36-37, 40-48
44-45, 48

CREEDENCE CLEARWATER REVIVAL

894.1545-3

"See on kapp." Ma vaatasin kappi. "Ja see on tool," ja ma vaatasin tooli. Rüüpasin segu. Nagu vesi, mõtlesin. "See on vesi," ütlesin ja rüüpasin veel ühe lonksu.

"Kas ma olen purjus?"

"Mis sa räägid?"

"Tule siia ja istu minu kõrvale ja ütle, kas ma olen purjus."

"See on ju tore."

"Mis on tore?"

"Purjus olla."

"On vist tore jah. Mul ei ole enam jooki."

"Sul on jooki."

"Kus?"

"Klaasis."

"Ahah, jah. Ma ei näinud. On see kõik või?"

"Tahad siis veel."

"Oo jaa, kõik viinad."

"Sa oled..."

"Purjus, eks ole, ja kole selge peaga, tead, ausõna, mu pea on kole selge. Ja see seal on kapp."

"Pane nüüd klaas lauale ja ära maha aja."

"Ma vannun, et see seal on kapp. Kas sa usud?"

"OK, kas sul tikku on?"

"Mis?"

"Tikku?"

"Jah."

"Ma ei tea. Tead, tõepoolest ei tea."

"No vaata järgi."

"Ahah. Issand, kui palju taskuid mul on. Siin on see üks ja siin on teine ja näe nendel pükstel. Vaata taha ka."

"Küllalt. Tahad ise ka ühte?"
"Anna."
"Tikku sul siis pole?"
"Soo jah. Kotis. Mul vist... kus mu kott on. Mu kott, ma olen..."
"Rahu. Su kott on siin laua all."
"Laua all. Ahah."
"No leiad tikke?"
"Kohe. See on üks hea lukk. Lukud ei ole alati head, aga see on hea lukk mul juba tükk aega. Näe, tiks tops."
"Tubli."
"Mis tubli?"
"Leidsid tikud üles."
"Oota, kus sul veel jooki on?"
"Aitab sulle küll."
"Mis tähendab aitab, kui ma... Mis see kell nüüd ongi. Selle kella peal on ainult üks number. Number kolm on see ja siis seierid. Nüüd, näe, on seierid teisel pool. Saad sa aru, palju see kell näitab?"
"Pool üks."
"Kuidas?"
"Mõne mindi pärast pool üks."
"Oled kindel või?"
"Jah, mis siis?"
"Ma ei tea. Tead, vahel on tunne, et oled kuhugi hiljaks jäänud."
"Kuhu?"
"Ma ei tea, eks ole, tihti on tunne, nagu peaks kusagil mujal olema. Ei tea küll kus, muidugi."
"Ära maha loksuta."
"Läks vist liiga palju. Näe, nüüd ajasin üle."
"Pole viga. Ma toon lapi."
"Mis see on? See on ju uus pudel."
"Hoia palun piiri."
"Hoian, hoian, küll ma juba hoian. Näh, jälle läks maha ja näe kus, see kapp. Pean vist maha istuma. Ja nüüd on parem küll."
"Mis?"
"Ei, ma siin nii endaga."
"Sa ei seisa enam püsti."

"Tead, kui üks inimene purju jääb, siis on ta purjus ja siis ta räägib igasugust juttu ja pärast ei tea ta, mis ta räägib, rääkis, ja ta küsib, ja tal on pärast vahel piinlik, et ta rääkis, ja teinekord mõtlen, et ei räägi, aga siis ikka räägid nii südameilt ja nii eks ole, need asjad ole, eks ole. Jood sa üldse midagi?"

"Vaatan niisama."

"Eks ole muidugi. Eks sa vaata pealegi."

"Ära muutu õelaks."

"Ei, ma muutun hoopis pisikeseks, pisikeseks. Vaata, enam ei näe mind üldse, ja vaata, nüüd lähen hoopis tooli alla. Uhh, oleksin jälle klaasi ümber ajanud. Näe, tilk siiski läks. Sul on lapp. Tule ja kuivata ära. Või peaks veel külma veega."

"Mine nüüd."

"Tuleb plekk välja noh."

"Viinast ei jää siia küll mingit plekki."

"Äkki jääb."

"Ei jää, ja tule sealt tooli alt nüüd välja."

"Mulle meeldib pikali olla ja taevasse vaadata, või lakke. Valge, uhh, ma olen väsinud ja mul tuleb hea uni."

"Ma aitan su voodisse."

"Võtaks veel ühed viimased."

"Arvad?"

"Arvan jah, nii vaikne on."

"Lint lõppes ära."

"Pane uus."

"Mida sa tahad?"

"Midagi, midagii-ee-meelele. Meelele jah, keegi ütles kunagi nii, et meelele. Kõlab eks ole hästi, meeleleee."

"Ja mis see meelele siis oleks?"

"Pane seda van Morrisoni. Ta laulab ühes kohas surmast."

"Hakkad jälle pihta."

"Millega?"

"Oma surma jutuga."

"Need õndsad hetked. Siis on nagu kõik hästi või..."

"OK. OK."

"Tegelikult lähen ma homme tööle."

"Ei tea, mida tegema."

"Lõpmata arv kohvidega pead parandama. Tead, see jook ei hakka üldse pähe. Vahepeal ma juba mõtlesin, et hakkab, aga nüüd olen jälle kaine."

"Jah."

"Jah, ja tead, raske aru saada, millal hakkab pähe ja millal ei hakka."

"Sul on püksid jalas."

"Jah, kuule, mis päev homme on?"

"Reede."

"Reede, ja siis tuleb laupäev, pühapäev. Küll see aeg ikka läheb. Tead, mis ma nüüd sulle ütlen. See elu on üks suur jura."

"On see kõik või?"

"Mhm. Kus see Creedence'i kassett on? See on mul sada aastat kadunud. Mida see bändi nimi tähendab?"

"Creedence Clearwater Revival. Ei tea. On see siis nii tähtis, mis ta just on või ei ole? See on elu."

"Sul on vist õigus. Ma enam ei mõtle sellele, ma ütlen parem, et jah õigupoolest eks ole, täna on juba reede."

Istun paadisillal. Läheb juba hämaramaks ja õhk muutub jahedamaks. Sääsed kipuvad kallale. Võtan riided seljast ning lähen vette. Vesi on veel kuumast suvepäevast soe. Tõukan enda kaldast eemale ja liuglen pikalt läbi vee. Taevasse on ilmunud kuu ja tähed. Ujun järve keskpaiga poole. Järv ei ole suur ja teda piirab ümberringi kõrge mets, mis nüüd õhtuhakul paistab kui tumesakiline müür ümber järve. Kuulan oma solistamist vees.

"Kus sa olid. Ma helistasin sulle ennist."

"Ma käisin ujumas."

"Ujumas? Väljas on juba pime."

"Jah."

"Ma tulen sinna."

"Ära tule."

"Mis on siis."

"Midagi."

"Mis sa teed."

"Midagi õieti."

"Mis on siis."

"Ma olen täna üks."

"Ma tulen."

"Ei, ära tule. Näeme homme."

Ma ei ole veel süüdanud tulesid. Näen vaid vaevu valget telefoni laual. Leian taskust tikud ja süütan küünla kapil. Küünal heidab telefonile just parasjagu valgust ning ma valin kuus numbrit. Kutsub.

"Hallo," võetakse teisel pool toru.

"Halloo. Mina siin."

"Kuidas läheb?"

"Läheb kah. Käisin just ujumas. Mis sa teed, lähme kõrtsu."

"Võib. Ma sõidan siis sinna."

"Sõida ristile. Ma tulen sinnamaale jala."

"Oled kindel."

"Jah."

Kuu heidab kõrgete puude vahelt jalgrajale tontlikke varje. Ent on siiski piisavalt valge sedasi läbi metsa jalutada. Komistan aeg-ajalt mõne juurika taha. Eemalt paistab autotulede helendus ristil. Sõidame ühte kohalikku baari.

"Kaua sa siin veel oled?"

"Homme lähen linna."

"Homme. Juhtus midagi."

"Ma olen rase."

"Soh. Ja mis sa teha mõtled?"

"Sünnitan."

"Oled kindel?"

"Jah."

"Kas mina olen lapse isa?"

"Jah."

"Aga Seps?" Karla hõõrus peopesa vastu pükse. "Mida ma pean nüüd tegema?"

"Ma ei tea. Pane õlg alla, kui laev vajuma hakkab."

Meil mõlemal on majja asja. On pühapäeva pärastlõuna.

"Võib-olla teeksime enne ühe väikese ringi."

"Miks mitte," olen nõus.

Jalutame ülikooli hooneteni. Pühapäeval liigub siinkandis vähe inimesi.

"Siin ei ole kuhugi istuda."

"Seal põõsaste taga on pingid."

Istume pingile. Istume, vasakud jalad üle põlve. Tuul sahistab lehis. Aeg-ajalt ilmub mõne nurga tagant mõni inimene ja kaob jälle mõne teise nurga taha. Kusagilt kostab mingit kolinat. Vist mingi tops, mida tuul mööda kiviplaate edasi kihub. Veidi vaikust. Uue puhanguga koliseb jälle.

"See on vist mingi plekktops."

"Võib-olla."

"Ei tea, mis tops see on?"

Üks koer jookseb üle muru.

"See on *coca-cola*."

Põõsaste vahelt ilmub punane *coca* topsik ja veereb meist mööda.

"Kas sul ei ole sellist tunnet, et õhk seisab."

"On küll."

"Mine minema ja ära enam tagasi tule. Võta oma asjad ja mine."

"Oled pahane," küsin toolilt tõusmata. Otsin mingit kesksemat hoiakut. Sa ei vasta. Ma ei tea, kas minna või mitte minna. Pealegi on väljas pime.

"Mida sa mõtled," küsin veidi aja möödudes.

"Midagi," vastad.

Edasisel vestlusel ei paista mõtet olevat. Sant lugu küll, mõtlen. Ja mis sa ära teed. Laes on ainult üks suur lamp ning see helendab südamest. Valgus langeb otse ja asjadel ei ole varje. Vaatan aknast välja. Ikka seesama vastasmaja kõigi oma äravaadatud vaatamisväärsustega. Keegi peseb hambaid. Toas on vaikus. Sa loed. Tõusen, et kempsu minna.

"Kuhu sa lähed?"

"Kempsu."

Prill-laud on märg. Ka peegel on niiske. Keegi on äsja vannis käinud. Tõmban varrukaga üle peegliklaasi. Keeran kraani lahti. Sooja vett ei tule. Kusagil käib uks. Sammud, välisuks. Lähen koridori. Kuulatan. Summutatud majahääled. Hakkan astmeid pidi alla astuma.

1629
 Preisimaal Altmargis sõlmistakse Poola ja Rootsi vahel vaherahu, millega Poola loovutab Väina jõest põhja pool asuvad alad, ka Riia linna, Rootsile. Kogu mandri Eesti on seega allutatud Rootsile.

MARKO LAIMRE.

Jagatud territooriumid. (1629 – Preisimaal Altmargis sõlmistakse Poola ja Rootsi vahel vaherahu, millega Poola loovutab Väina jõest põhja pool asuvad alad, ka Riia linna, Rootsile. Kogu mandri Eesti on seega allutatud Rootsile). Installatsioon. Fragment. 1996.

Paremal:
 Jagatud territooriumid. Installatsioon. Värvifoto 60x90cm. Ümmargase lahtikäiva laua plaadid. Fragment.

1193

1218

1238

1346

1347

1503

Kuni olen eeskojas. Avan välisukse. Vastu hoovab mahe öötühemik.

Tänaval põlevad laternad. Üks neist vilgub ja kustub siis. Jalutan ruttamata alla linna poole.

Nad istuvad baarileti ääres, mitte just eriti teenindusvalmilt. Vaatan üle saali. Krupjee laob kaarte. Istub siis maha pausi pidama ja tõstab pea. Tunnen, et kui ma sinna poole ei vaata, vaatab ta mind.

"Tantsime."

Seps nihutab tooli lauast eemale. Tantsime. Põrand on tihedalt rahvast täis. Tantsime uksevaheaugus.

Noogutan tuttavale vanamehele tänavanurgal.

"Tead, oota," viipab ta mulle käega: "Sa juba tead, aga..." Mees on jälle purjus: "...mul oli tüdruk, aga ta oli lits... ta oli väga ilus ja kena tüdruk, aga ta oli lits... ma jätsin ta maha... ma jätsin ta sellepärast maha, et ta oli lits... mulle ei lähe enam korda, mida ta teeb... ja ta oli lits... raisk." Mees vajub ära. Ongib püksitaskust pläru ja paneb selle süütamata ette. "Ah, sa tead niikuinii," ähmab käega ja läheb üle tee teise nurga peale seisma.

Koridor on pime. Istun viimasele astmele maha. Ei ole veel tahtmist tuppä minna. Vastaskorteris elavad venelased. On kuulda valju naeru ja klaaside kilinat.

Tänavalaterna valgus langeb trepile. Silmad hakkavad pimedusega harjuma. Pean siit varsti ära minema ja ma ei tea, kuhu.

"Ma lähen."

"Mhm."

Õhk on jahe. Riietun võimalikult kärmelt. Järgmine rong linna poole läheb alles lõuna paiku. Vaatan üle ukse. Kõrvaltoas magatakse. Panen kohvivee ja pesen hambaid. Kempstu tuleb minna välja. Käin kiirelt putkas ära ja kohe jälle tuppä tagasi. Sahvris on ainult toored kartulid ja võrgutäis sibulaid. Joon kuuma kohvi suhkruga.

"Palju kell on," kostab kõrvaltoast. "Vara," tuleb samast vastus.

Tõmban ukse sneprisse. Maa on valge ja puud härmas. Jaamakell näitab viie pärast seitse. Rong tuleb depoost ja on tühi. Istun eelvi-

masesse vagunisse akna alla. Mida linna poole, seda rohkem rahvast peale tuleb. Linna jõudes on rong puupüsti täis.

Tänava otsas on väike kohviksöökla. Võtan seal ühe kohvi ja mõned pirukad. Istun lauda. Paljusid tean nägupidi. Süüakse kiirustades, suurema jututa. On kuulda vaid lusikate, kahvlite ühtlane klobin. Koristajatädi käib lapiga üle laudade. Täna teda kohvi eest.

"Ole lahke, armas laps," ütleb ta.

Tunnen ennast piisavalt reipana ja jalutan läbi linna tööle.

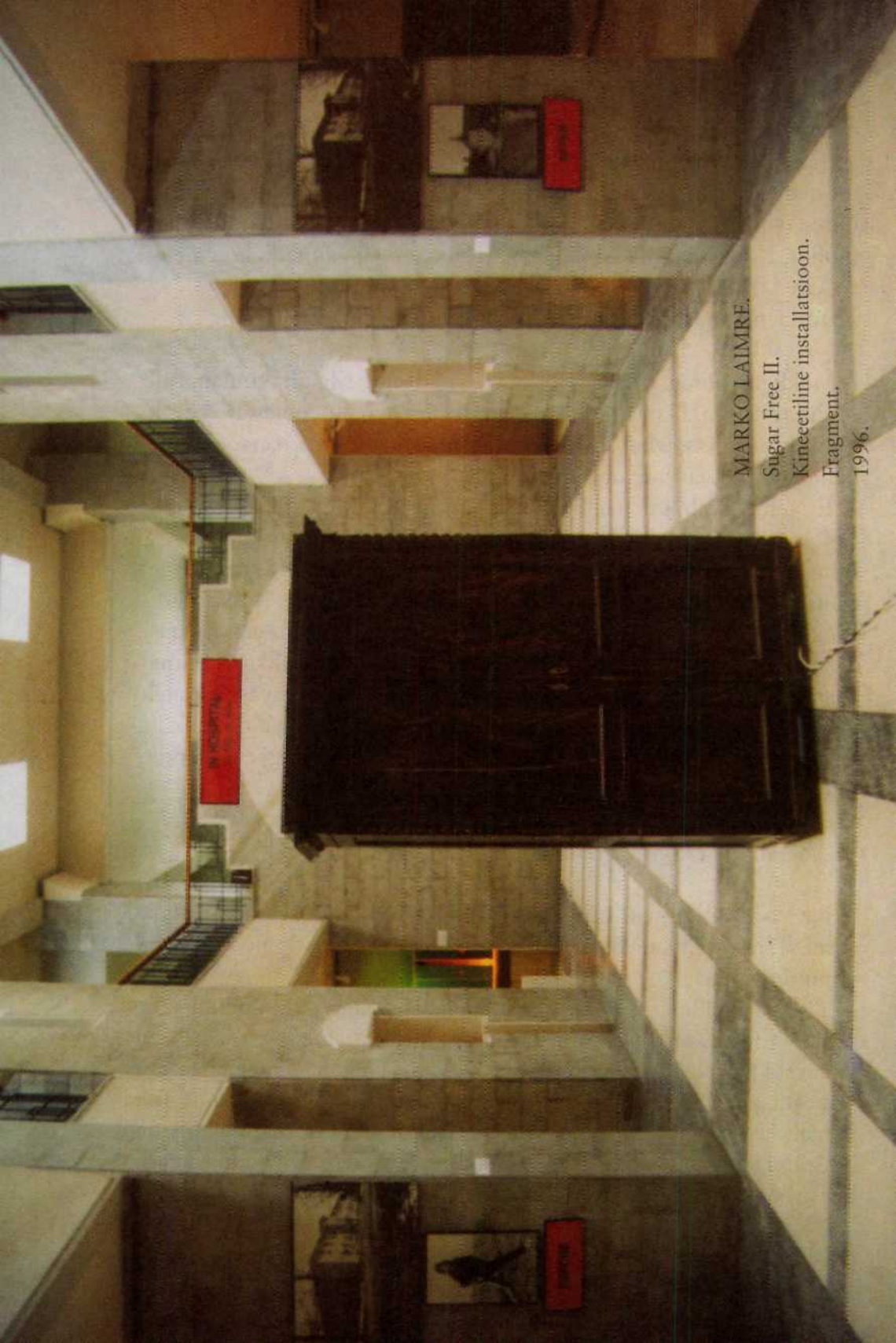
Hakkan jooma. Päevadest saavad nädalad. Makilt kuulan Billy Holiday armsaid laule. Ikka et "I don't care, what people say" või "Its nobody business, what I do". Kuulan, laulan kaasa, need on tõepoolest kenad laulud, ja rüüpan muudkui.

Ei, nüüd aitab, ütlen endale ühel päeval. Tundub, et see on just see õige päev. Lähen postkontorisse. Ostan paberit, ümbriku ja margi ning istun seinä äärde pingile. Olen ise sealjuures kuidagi väga erutunud, et nii rahunemise mõttes vaatan saalis ringi. Kassatädid – kõik kole ühte nägu ja tegu. Oma pere. Inimesi voorib edasi-tagasi. Keegi vanem proua paistab täitvat väga tähtsat paprit. Ikka silmanurgast ümbrust piiludes. Veidi eemal loeb üks meesterahvas madalale lauale küürutades lehte. Tema lugemise poos mõjub väga naiselikult. Istun ja vaatan ringi, muudkui vaatan ja istun. Ei mäletagi enam, miks ma postkontorisse tulin. Tõusen ja lähen välja.

Vaatan oma kõhtu. See juba vaikselt kummitab.

Laes on väike aken. Läbi akna paistab kuu. Keegi aevastab allkorrusel. Toas on läppehais. Avan aknaluugi. Tõstan veidi mööblit ringi ja pühin vaipa.

Täna olen jälle siin, üks võimalus, paik, kus olla. Aknast puhub jahe tuul. Minu ees on raske tumedast puust kirjutuslaud. Laua sahtlis on pabereid ja ajalehti. Siin on vahepeal olnud. Lauamademel lebab üks armastuskiri: "...Sina oled see poiss, kellega ma oleksin tahtnud last saada..." Suur kapp on tühi. Väiksel kapil ei ole uksi ees. Nurgas on kotitais riidepuid. Seinä ääres on kanapee ja madratsiga voodi. Voodi kõrval on tugitool. Laepirn on kuplita.

MARKO LAIMRE.

Sugar Free II.

Kinecetine installatsioon.

Fragment.

1996.

MARKO LAIMRE.

Sugar Free II.

Kineetiline installatsioon.

Fragment. 1996.

Aeg muudkui läheb ja läheb. Mõnikord võtan sappa, teinekord lasen tal minna.

Tänav on tühi. Kollased laternad valgustavad majaesiseid. Vist on juba päris hilja või vara.

Bussi aknast näen, et tuli põleb. Sa oled kodus.

"Tere, kuidas sul päev ka läks," küsin ükselt.

Istud laua taga ja teed suitsu.

"Sa oled koogid ära söönud," ütled.

Lähnen kööki. Prügikorvist paistab koogine paber.

"Sind ei olnud kodus ja ma sõin koogi ära. Mõtlesin, et toon uue, aga jäin hiljaks."

"Kuhu?"

"Kohvikusse."

"Oled sa ikka ka."

"Mis siis?"

"See ongi, et lubasid koogi tuua ja siis ei toonud."

"Ma tõin, aga sõin selle sind oodates ära."

Istud laua taga ja vangutad pead. Istun su kõrvale. Paned käe üle mu õla ja ütled: "Siin me nüüd istume, kaks sõpra."

Istume siis vaikides edasi. Musa makis on lõppenud. Tühi lint kerib sahnal lõpu poole.

Eemal leti ääres seisab mees ja vaatab ringi. Müüjad ajavad omavalhelt juttu. Mees võtab kiiresti paki žiletiteri. Libistab need tasku ning lahkub poest.

Seisan veidi kõrval ja loen järelejäänud raha. See teeb täpselt ühe soksi. Ostan ühe väikse šokolaadi. Raha üle lugedes räägib müüja sõbrannaga edasi.

Lähme kõrtsu ja võtame joogid. Pähe tulevad kõikisugu mõtted. Lähnen ja võtan veel ühe joogi. Asi läheb sedamööda tüki hullemaks. Püsin enamvähem üldises vestlusringis. Mida ma peaksin tegema. Midagi. Ma ei oska endale vastata. Ei, ma pean veel jooki saama. Kõik on järsku väga vajalik, edasilükkamatu, paratamatu. Mäss, raev, jõuetus.

See on odav kõrts. Kuni kella üheksani õhtul saab siit kõike poole hinnaga. Nimetan seda kollase sea kõrtsuks, kuna muude nips-nöps-
asjakeste hulgas on pudelite vahele välja pandud väike kummist
kollane siga. Pisikeste pilusilmade ja laperguste kõrvadega. Võtan
klaasi punast veini. Kell ei ole veel kuigi palju ja kõrts on alles tühi.
Baaridaam krutib telekanaleid. Leti ääres istub üks vanem mees oma
õlleklaasi taga. Sisse tuleb kamp noori. Kõik pealtnäha juba kergelt
vintis. Ka nemad võtavad õlut ning istuvad kõrvallauda.

"Minu sõrm on minu õde. Usute."

"Ole nüüd."

"No on noh. Vaata ise," ja nirginäoga poiss vehib oma sõrmega
kaaslase nina all.

"Sa oled rumal inimene."

"Sina ei tea inimestest mitte sittägi."

"Rahu nüüd," paneb paks poiss asja paika.

Vein on parajalt jahe ja kosutab igati mu olemist. Vanamees leti
ääres istub ikka samas poosis. Oma klaasi ta puutunud pole.

Pea on meeldivalt tühi, kui kodu poole sõidan. Vaatan aknast
mööduvaid maju, pakituna tihedalt inimeste vahele.

"Teie pilet palun."

Nii täis bussi ennast litsunud. Ühe käega hoian torust ja teises on
kott. Nii ütlengi: "Mul on pilet olemas, aga käed kinni."

"Teie pilet," jääb kontroll endale kindlaks.

"Minu peatus. Ma väljun siin."

"Kuhugi te ei lähe."

"Vabandage, kas te väljute," eesseisev härra noogutab mulle.

Kontrolör väljub koos minuga. Buss sõidab ära. Võtan taskust
nõutud pileti ja näitan seda.

"Miks te kohe ei öelnud, et on olemas."

Võtan pingilt koti ja hakkas astuma.

"Kas sa mõtled midagi," Seps keerab enda selili.

"Miks sa arvad, et mõtlen?"

"Ma tunnen."

"Kuidas?"

"Lihtsalt, su olemise järgi."

MARKO LAIMRE.
Camouflage. (Nõukogude armee varjumisabinõud aastal 1996 mahajäetud sõjavõrbaasis
Saaremaal) (objekt-peldik) (installatsioon. Fragment. Värvi foto, klaas. 1996.

1917. Hobusevõõre imiteerimine.

Joon. nr. 8. Ratsaühikuks imiteerimine.

MARKO LAIMRE.

Camouflage. (Installatsioon varjumisest ja maskeerimisest, pildil reprod sõjaväelisest maskeerimisõpikust, kus sõdurid imiteerivad hobust., lendurite petmiseks muidugi). Installatsioon. Värvifoto, klaas. Fragment. 1996.

"Mhm."

"Mõtled sa mingi kindla asja peale?"

"Ei mõtle."

"Ära mõtle jah. Ma lähen panen vee," ja Seps kaob kööki. "Kuidas sa end nüüd tunnend?"

"Pole viga."

"Oled sa ka mõelnud, mis nime lapsele panna."

"Ei ole."

Köögist kostab vee solin. Vesi soriseb kannu.

Ma näen sind unes. Tee sinu juurde on pikk. Ütlen, et ma ei usu seda. Paned sõrme mu suule. Ütlen, et sa oled väga ilus. Sul on ilus naba. Lükkad mu endast eemale ja tõmbad jälle ligi. Sul on tuhat kätt. Mul on värinad.

Tulen töölt ja astun nurgabaarist läbi. Katrin on postil. Ulatab parajasti ühele vanamehele konjaki ja kohvi ja tõmbab siis lapiga üle leti.

"Tšau."

"Tere."

"Ma võtan ühe kohvi."

"Viinereid ei taha?"

"Ei. Kalla üks džinn ka."

"Väike?"

"Väike jah. Toonikuga."

Võtan joogid ja istun sinnasamasse leti äärde. Peale selle vanamehe polegi baaris kedagi. Katrin valab endale ka ühe kohvi.

"Soovid," ulatab ta mulle Marlborot. Võtan.

"Tänan. Sa oled Marlborole ikka truuks jäänud."

"Ei tea. Võib-olla harjunud."

Vanamees pobiseb omaette. Väljas on juba pime. Inimesi käib klaasaknast mööda. Ristmikult kostab pidurikriginat. Vaatan kella.

"Karl käis siin."

"Jah."

"Küsis sinu järele."

"Tal on mu number."

"Juba mõne aja eest."

"Nojah."

"Ma ei osanud midagi öelda. Ta ütles, et kaob mõneks ajaks ära."

"Ma arvan, et maale."

"Võib-olla."

"Kes sul lapsega on?"

"Tädi Liise."

"Tule täna minu poole."

"Ma vaatan."

"Mul lõpeb üheksa, siis tuleb Varje peale."

Oli ilus valge, aga nüüd on ainult üks lõga järel. Mööduv auto pritsib laia kaarega teeserva. Jõuan veel õigel ajal tagasi astuda. Lähen majade vahelt kodu poole. Eemalt näen tuld aknas ja mõtlen, kui hea on minna koju. Avan altukse. Esimene korrus. Teine korrus. Kurinite peni haugub. Kolmas korrus. Ukse tagant kostab summutatud juttu. Naaber teeb remonti. Anda kella või teen ise ukse lahti. Esik on pime ja vaheuks kinni.

"Tädi Liise sai täna varem koju," ütleb Karla.

Renel hoiab kätega ümber Karla kaela, põsk vastu Karla põske. Seisavad ja vaatavad, kuidas ma riidest lahti võtan.

"Teen kohvi."

"Tee. Ma tõin ka mingeid pirukaid."

Renel kaob tagatuppa ja tuleb sealt ühe raamatuga. See on väike fotoalbum.

"Karla tõi, ja näed, see siin on samasugune käokell nagu Mata-onu juures. Sellel siin on pommid terved."

"Kuidas sa hakkama saad?"

"Ma ei tea. Kuidagi ikka saan. Tegelikult pole viga."

"Töötad samas?"

"Samas jah. Palku tõsteti. Vahel teen laenu."

Renel istub laua taga, lehitseb albumit. Ta nagu ootab midagi.

"Katrini ütles, et käisid nurgas."

"Käisin."

Kallan kohvi ja ümisen üht laulurida.

"Mida?"

MARKO
LAIMRE.
Minu
Maailma
kaart
1986–1988.
Installatsioon.
Klaas,
millimeetri-
paber,
joonistus.
Fragment.
1996.

MARKO LAIMRE, *Mina & OPTIMISM*. Installatsioon. Prügikastide juurest leitud voodi,
klaasnegatiivid 50-ndatest, vedrud. Fragment. 1995.

"Ei midagi. Jorutan niisama."

"Ma tulen tagasi siia, teie juurde."

"Arvad. Arvad, et tuled, ja ütled, et tuled, ja ongi kõik korras. Ei, Karla, ära parem tule. Olen juba enamvähem jalad alla saanud. Su plaan on kena, aga nii see ei lähe. Kohe mitte üks teps mitte."

"Miks, emme?"

"Sa võid muidugi külla tulla, aga elama mitte. Ma ei taha tagasi seda, mis oli. Ma ei taha. Saa sellest aru."

"Mõtlen hästi järele. Siin on mu number." Karla paneb nimekaardi lauale. Silitab Reneli juukseid. Ukselt vaatab tagasi: "Ma armastan teid," ütleb ja läheb. Renel jookseb talle esikusse järele.

"Renel."

"Miks me ei või koos elada?"

"Sellest ei tuleks midagi välja. Ma ei tea, Renel. Õigupoolest ei oska ma sulle vastata."

Renel upitab enda mulle sülle. Kallistan teda. Renel tonksab põlvega vastu lauajalga. Asume kahekesi sööma, nagu oleme söönud juba päris tükk aega.

Renel on Liisa juures. Lesin elutoa diivanil ja söön marineeritud kurke. Makis mängib Creedence'i kassett. Üks pool lõpeb ära, panen teise. Kuulan sedasi järjest kõiki oma kassette. Mõtlen, kas täna võib keegi külla tulla. Vahepeal teen akna lahti. Hea on olla üksi.

SASS SUUMAN

[Luuletusi]
Lk. 43 - 55
834545-1

*

Vanurid küsivad dementsuse vastu rohtu
Arst soovitab tablettae cinnarezini
Capsulae nootropili tincturae žen-ženi
Või kirjutada iga päe üks luuletus
Aan end tugitoolilt kräginal püsti
Tien teleri ies kraatsfussi

*

Olin 6-aastane. Üksikus metsatalus
polnud kellegagi mängida. Koukisin
Pedja kalda alt sinist savi, voolisin
metsavahi pea. Pea oli kännu otsas,
elusuurune ja nii sarnane, et koer
hakkas ulguma. Marjulised kiljusid.

Kevade

Lõhkusin Pedja ääres sanglepa notte
Tümps kilkolkadi tümps kilkolkadi
Olin löökpillimees lindude orkestris

Öö Rakkes

Tiris teki pealt sakutas rinnust
Mu üle kummardas mees noad peos
Kälamisfaasid kiiskasid: kto võ?

Hilinesin rongile tulin Georgi poole
Pole kodus kuid tean võtme kohta
Võõras kolu vana diivan tuttav a kto võ?

Pani noad ära tõmbas taskust
Ajalehenutsaku lihakähmakaga
Teisest viinapudeli: mjasnik!

*

Kööktuba Ingli silla all
Tartu Muusikakooli põrgus

Artur astus ikka läbi
Tõi Bibile oma aia õiekese

Ühel hommikul hämmeldas:
Nii lühike! Mis sellega peale hakata?

Priimapakil pliiatsiga:
Kurbuse kuremarjad turumurul

*

Ja nõnda
Sündisid seljandikud –
Kui minna sinna kus kord olid õnnelik
On võimalik näha kuidas maastik pöörab selja

*

Vene kiriku kell lööb
Nii kõvasti ja kaua et
Kui lõpetab tänan Jumalat

*

Tartu vaim Tallinna keha – lohemadu

Põltsamaa kohal

*

Prangel pole pringel
Olevat kui inime
Tahaks näha teda

Septembri pime öö
Luuakse kuud
Angerjas tuleb randa

Kadrioru pargis
Vanade tammede all
Liigub tuluke

Prangel otsib limukat

*

Loomingu lagi

M

u

p

i

l

k

Laman kušetil

Olen öövalves

*

R. Vaidlo

Juuksed turris

Tuleb trepil vastu

Teretan ta mõmiseb vaid:

Mis sa mögised tee ka midagi!

*

Pärdikueas kui mängisin mmof
gra
oni

Lükkasin mõlemad aknapooled pärani

Et inimesed tänaval oleks õnnelikud

*

Kraabin varesejalgu seinale
Kraaksun eetrisse – graffiti

*

A
ina
sarv
ed ker
aamikas
graafikas
skulptuuris
näitusesaalis
fuajees väljas

*

Üksiklased on kunstiteosed

Projekt

Lendan mööda ilma ringi
Üürin kalli galerii

Võtan alasti ja kirve
Ulun uu uu uu

Raiun seina sisse augu
Kultuurkapital taob kinni

*

Latv
lāngus
oksad
longus
kuni heitis
lehed
m
a
h
a

*

Miks sa ometi enam ei
Luuleta nii nagu vanasti
Siis olid palju ilusam

*

Mängisin rümpilve
Jäälindu pajuoksal
Heitsin lendõnge

Maa ei tohtinud põruda
Ritv ei tohtinud välkuda
Kunstliblikas laugles

Jaan Vahtra Ülo Torpatsi
Õpetus on õpetus

Õhta eel käpuli ojas
Koukisin kalda alt

Puruvana

Pea ukse vahelt väljas oja põhjas jukerdab

*

Uksel:

Kolmanda silma
Arsti vastuvõtt neile
Kes hästi ei nähe
Ufot

KRISTIINA EHIN

[Luuletusi]

Lk 56-57

834.545-1

Ükskord õhtu hüppab üle
pikast kuumast päevast
siis ma kustutan kõik tuled
vaatan vaikselt taevast

Taevas üle maa ja minu
lähedal ja kaugel
söödan tasa õhtusinas
hämarusehauge

Kaugenevad havid reas
varsti käes on hommik
hambulistes põskedes
hapud hernekommid

Olen tagaotsitav
näljane ja nõder
öösiti mind muserdab
mälestustepõder

Kambri aknast võigas kuu
jõllitab kui härg
minu habetunud suu
pisaraist on märg

Voodi samba vastu surun
oma varganägu
unenäos mind kägistab
karistustekägu

Mind elu ei hurma
mind surm ei surma
vaba mehena elan
prügikastide taat
kriuksub lumes mu vilt
pähe kübardub lund
kuu on vajunud viltu
kui uppunud paat

Täna pole mul und
pargipinkidel külmil
sooja tükikest kuud
jälgin näljaseil silmil

Nii pehmed kui lumi
on huntide huuled
et laugeilt kaob uni
kui ulgumas kuulen
neid vonklevaid sabu
ja vilkavaid silmi
näen hilpamas metsast
kui kuu ette pilvi

Need silmad on lähedalt
niisked ja suured
ja pehmed kui lumi

HEIE TREIER

[Kunstln.]
lk 58-60
73/76

MARKO LAIMRE SKEPTILINE SUBJEKTIIVSUS

Marko Laimre kogu senist loomingut on iseloomustanud skeptilisus, subjektiivsus, dokumentaalsus, ning tema analüüsi objektideks on olnud ajalugu, kooliharidus, kartograafia, defineerimine. Miks Marko Laimre loob just sellist kunsti ja mitte teistsugust, selgitab tema tulek ja lähteolukord, millega kunstnik on pidanud suhestuma.

Laimre sünniaastal 1968 näib olevat sümbolne tähendus. Seda aastat võib käsitleda kui piiriposti, mil murti optimistlikud "kuldsed kuuekümnendad". Maailma noorsoo avangard sai kibedaid õppetunde nii Prahast kui Pariisist ning järgnevatel aastakümnetel toimus tema taltsutamine, meetodeiks kas leninism või kommerts. 1968 sünnitas mõneti ka nihke lääne filosoofilises mõtlemises: strukturalismi asemele sigines skeptiline poststrukturalism.

Samal ajal näis aeg kulgevat Eestis veidi teise kiirusega – repressioonid jõudsid siia 1970ndate keskel, kunstis aga hakkas 1968. aastal, vastupidi, tuult tiibadesse saama avangard. Noored eesti avangardistid, tingituna arhitekti- ja disaineri-haridusest, keskendasid tähelepanu eelkõige inimest ümbritsevale objektilisele keskkonnale – esemetele, ruumile, uuele tehnoloogiale – ning Leonhard Lapin kirjutas *objektiivse kunsti* manifesti. Ka N. Liidu vunda-

mendiks olevat filosoofiat, marksismi-leninismi õpetati kõrgkoolides kui materialistlikku, *objektiivset*, milles ei tohtinud kahelda (*teaduslik* kommunism kui kohustuslik riigiüksus). Ülikoolis õpetati, et objektiivses teaduslikus tekstis tuleb hoiduda sõnast "mina", et olla tõsiseltvõetav.

Kunstnikule, kelle sünniaasta on 1968 ja vaimselt täisealiseks saamine langes 1980. aastatesse N. Eestis, tehti varakult selgeks, et teda ümbritsev esemeline/ühiskondlik reaalsus põhineb objektiivsel tõel, mis tuleneb kosmilistest seaduspärasustest. Ühesõnaga, kõikjal laius objektiivsuse kõrb.

1980ndate teise poole laulva revolutsiooni õhkkonnas ilmus noortenäitustele äkki ekspressionistlik maal ning *performance*'eid hakkas sooritama Rühm T. Kunsti saabus subjektiivsuse ajastu, mis oli alguses nõrk ja kergesti rünnatav, aga ta oli kohal ja võttis ajapikku tohutud mõõtmed ühiskonnas endas. Kollektivismi asemele on astunud individuaalsus, institutsioonid ja isegi riik pesuvad käed puhtaks vastutusest indiviidi ees. Indiviid on subjekt ja tegutseb ühiskonnas vastavalt oma huvidele ja kasule. Iga subjekt vaatab vahendeid valimata või valides, kuidas saada maad ja vara ja kuidas tõestada mõnd esiisa kinnistut arhiividokumen-

di abil.

Subjektiivsus ongi Marko Laimre läbiv printsiip, aga teistmoodi kui ekspressionistlikul maalijal. Ta visualiseerib asjaolu, et tegelikult on meie ümber paljugi subjektiivset, mida esitatakse silmakirjalikult objektiivsuse pähe. Ka nähtuste defineerimine põhineb subjektiivsusel, mille taga on kellegi huvi. Marko Laimre üks töödeseeria rõhutab sõna MINA: "Mina ja kunst" (vt *Kunst* 1/1995), "Mina ja optimism", "Mina ja riik", "Mina ja teater". Selle asemel et pimesi uskuda talle pakutavat kunsti, optimismi, riiki ja teatrit, küsib kunstnik: kelle subjektiivne huvi nende taga valitseb ja milline on tema suhe neisse.

Teiselt poolt sai mina-kultus iseloomulikuks just 1980ndate *yuppie*-põlvkonnale, keda hakati kutsuma minapõlvkonnaks (meil vastab sellele siis 1990ndate pintsaklipslaste mentaliteet). Oma skeptilise meelelaadi tõttu distantseerub kunstnik ka egotsentrilistest karjääritegijatest, kuid ikkagi jääb alles tema lähtepositsioon – mina.

Nii on Marko Laimre võtnud oma kunsti aineks iseenda subjektiivse kogemuse, luues justkui üldistuse kõikidest teistest subjektiivsetest kogemustest, mis on teadagi tema omast erinevad. (Siinkohal soovitan lugeda Reet Varblase artiklit autobiograafilisest kunstist Eestis: *Tallinna Kunstiülikooli toimetised* 1996, nr 4, lk 39–44.) Puhta autobiograafiline on Laimre "Sugar Free" (1996, näitus "Personaalne aeg" Varsavis), kus kunstnik analüüsib enda kui indiviidi kogemust ühiskonna kasvatusasutustes, antud juhul (vaimu)haiglas – ta esitab haigla foto, mis viitab vanglale, oma näofoto enne ja pärast kogemust

ning ülekuulamislabi all kuhila suhkrut, mis viitab depressiivsele seisundile pärast sõjaväge. Tegemist on väga julma ja ausa tööga.

Astudes sammu edasi suurema üldistuse suunas, jõuame Marko Laimre personaalsete Eesti kaartideni (1996, SKKE aastanäitus "Eesti kui märk"), mis kujutavad tema elu ja maailmapildi muutumist ajas. Personaalsetel kaartidel selguvad kunstniku elu tähtsad paigad ja linnad – Pärnu, Tallinn, Mägi-Karabahhia, Kuressaare, Göteborg. Kaardil seisab ka meedia poolt vahendatud või õpitud info (sõda Tšetšeenias, Estonia laev merepõhjas). Marko Laimre kaardid esitavad Eesti-keskset maailmapilti, mida on siinkohal tähtis rõhutada, sest 1970.–80. aastail õpetati koolis temale nagu kõigile eesti lastele Vene-keskset maailmapilti, mille kaugem eesmärk oli tekitada teatud amnesia ning luua eestlastele uus identiteet, uus ajalugu ja uus mälu koos kõigi siit tulenevate tagajärgedega.

Seepärast huvitavad Laimret muuhulgas kõikvõimalikud Eestis käibel olnud õppematerjalid, mis on juhtinud inimhulkade reaalselt käitumist – näiteks Ina Aasamaa raamat viisakusest, mida on nähtud tänaseni eestlase raamaturiilul kui piiblit (*performance* 1995 Saaremaa biennaali avamise puhul); sõjaline õpperaamat, mis näitab, kuidas maskeeruda; eesti koolides kasutusel olnud venekeelsed topograafia õppepildid, kus maapinnavorme tutvustatakse nii, et definitsioonidesse on kodeeritud nõukogude ajupesu jne. Kui vaadata neid surmtõiseid kooliraamatuid/pilte Marko Laimre pilguga, leidub seal ka tõelist absurdihumorit.

Astudes sammu edasi veelgi suurema üldistuse suunas, jõuame juba peaaegu klassikaks saanud tööni "Territooriumide jagamine" (1995). Fotod signeerivatest kätepaaridest olid eksponeeritud Saaremaa biennaali noortenäitusel "Ajaloost artell", seejärel täiendas kunstnik oma ideed, joonistades seeria Eesti ajaloo subjektiivseid kaarte ning eksponeerides neid Mustpeade Majas. Hiljem reisis töö Türgisse, kus sai Bikemi preemia 1996. aastal.

Kunstnik on läbi töötanud eesti ajaloo kronoloogia (vastav raamat on ilmunud Sulev Vahtre kirjutatuna) ning noppinud sealt välja daatumid, mil Eesti territoorium vahetas omanikku kas müümise, poliitilise kokkuleppe, vallutuse vm teel. Eesti ajalugu on sepietatud globaalpoliitika mängudes ning selle käsitlemine rahvusromantiliste müütide tasemel (pikk orjaöö, eestlane kui ohver) vajab ületamist. Et mõista Eesti ajalugu, on vaja mõista seda, mis on toimunud igal pool mujal Ameerikani välja.

Kui kunstnik võtab oma vaatevälja kartograafia, siis on see viimase viie

aasta olukorda analüüsid üsnagi loogiline – maailma poliitilised kaardid on tulnud pärast N. Liidu lagunemist ümber joonistada, kaardifirmade äri õitseb. Samas toimuvad igal maal territooriumide jagamised ja tülid. Nagu näiteks meil setude probleem, merepiiri tüli Lätiga. Pärast Kunstiakadeemia lõpetamist ongi Marko Laimre võtnud oma magistr töö teemaks maakaardi, kaardistamise, avastades rahvusvahelises kunstielus rida mõttekaaslasi, kes analüüsivad kunstivahenditega maailma protsesse, mis muudavad ja mõjutavad inimeste konkreetset igapäevast elu (põgenikud, pagulased, genotsiidid, globaalne äri jne). Samas on tegemist uuendatud suhtega reaalsusesse meie ümber, uus kaasaegne eestlane peaks ära tundma selle maailma, milles tema parajasti elab. Sest Raul Meeli ja Olev Soansi Eesti kaardid tunduvad praegu juba romantilisena ning kaasaja kohta vaikivad nad üldse.

Probleemide teadvustamise kaudu toimib Marko Laimre looming omapärase psühhoteraapiana.

JÜRI EINTALU

✓

lk 61 - 74

1
Bibl. 29

PLATOONILISED MEDITATSIOONID

1. Filosoofia kolm vaala

Sofist Gorgiasele omistatakse (vt /1, 29/) kolm väidet:

1. Mitte midagi ei ole olemas.
2. Kui midagi olekski olemas, siis meie ei saaks seda teada.
3. Kui me saavutaksimegi teadmisi, siis me ei saaks neid teistele edasi anda.

Nendes väidetes on peidus filosoofilise mõtlemise kolm valaskala, millele kogu edasine filosoofia toetub. Filosoofiline kolmainsus on visualiseeritav kolmnurgana (joonis 1).

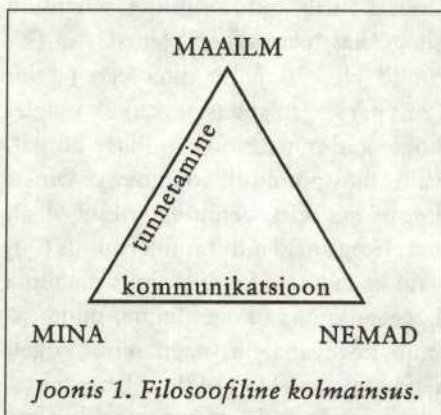
Küsimusega "Mis on olemas?" tegeleb ontoloogia ehk olemisõpetus, mida võib nimetada ka metafüüsikaks ehk "sealpoolset" uurivaks. See teadus on spekulatiivne, kuivõrd me ei või siin saavutada kindlaid teadmisi. Gorgias ontoloogiline probleem on osalt ette ära otsustatud, kuna ta küsib maailmas olevat, eeldades siiski teiste "minade" olemasolu – ja euroopalikus mõtlemis-traditsioonis jääbki see etteotsustatus püsima. Küsimusega "Kuidas olemas-olevat tunnetada? Kas teadmiste saamine on võimalik ja kuidas?" tegeleb gno-seoloogia ehk tunnetusõpetus (nüüd

*Vastaste tõsidus tuleb hävitada
naeruga, nende naer – tõsidusega.
Gorgias.*

nimetatud ka teadmusteooriaks). Just viimane tunnistab ontoloogia spekulatiivseks teaduseks, kuigi oma kriitilises peab ta mõõnma, et kriitilist filosoofiat ja metafüüsikat ei saa täielikult eristada ning metafüüsikata ei saa olla ka kriitilist filosoofiat: mis tahes tunnetusteooria eeldab, et midagi on juba antud /2, ch. I/. Mina-probleemiga on tegelenud mitmed väljapaistvad filosoofid ning Edmund Husserl teatab siin meile, et "teadus ego'st, puhas egoloogia peaks olema alumisimaks vundamendiks filosoofiale..." /3, 1399/. Keerulisem on lugu teiste "minadega", s.o "nendega". Õigupoolest, nagu öeldud, kehtib ontoloogiline pärimine siingi: kas "nemad" on olemas? Ka Edmund Husserl pärib alter ego järele: "Sest ma kogen ju teisi tegelikult ning ei koge neid mitte ainult looduse kõrval, vaid ühte põimitult loodusega. Ometi kogen ma teisi seejuures erilisel viisil, ma ei koge neid mitte ainult ruumis (...), vaid kogen neid ka seda sama maailma kogevana, mida kogen mina, mind samuti kogevana nii, nagu mina kogen neid jne" /3, 1419–1420/. "Teise mina" olemasolule lisaks peame siingi küsima

tunnetatavust, teadasaamist. Siingi on olemisprobleem ja tunnetamisprobleem põimunud. Bertrand Russell: "Niisugused asjad nagu materia (...) ja teiste inimeste vaim (...) me ei ole nendega tuttavad, kuid teame neid millenagi, millel on nii- ja niisugused omadused (...) me teame asja omadusi ilma, et meil oleks tutvus asja endaga (...)"/4, 541–542/. Russell'i probleemiks on, et meil pole teise "minaga" vahetut tutvust, on vaid kaudne. G. E. Moore /5/ muidugi leiab, et ta lihtsalt teab, et teised "minad" on olemas, kuigi ta ei tea, kuidas ta teab; sama arvab ta välismaailma probleemi kohta: on terve mõistuse tõde, et asjad on olemas. Nii otsustab ta ette ühe ontoloogilise probleemi. Ludwig Wittgenstein aga otsustab ette ühe tunnetusliku probleemi (kuidas "mina" tunnetab "teda"), kui ta arvab eksimatult ära tundvat, millal teisel inimesel on valus (*Philosophical Investigations*). Ometi on sõjaväe arstlikus komisjonis simulante. Ometi on alates Wilhelm Dilthey'ist olemas teadus nimega hermeneutika, mis teise "mina" mõistmiseks selle "mina" käitumist tõlgendab. Kui aga "mina" ja "nemad" on

olemas ja tunnetuslikke probleme siin pole, jääb ometi **kommunikatsiooniprobleem**, suhtlemise võimalikkuse probleem, mille Gorgias asetab. Seda probleemi ei saa siiski käsitleda täiesti omaette eelnevaist. Gorgiasel on jüngerid tänapäevalgi – pärast Th. Kuhn'i ja P. Feyerabend'i kõneldakse koguni täpisteaduste puhul erinevate paradigmatide ja maailmavaadete "ühismõõdutus" ning "tõlgitamatus"est". Kommunikatsiooniprobleem on teisisõnu keelefilosoofia kõneaineks. Olgu siin mainitud, et india filosoofias (täpsemalt: loogikas) eristati juba enne meie ajaarvamist mõttejäreldust "enda jaoks" ja mõttejäreldust "teiste jaoks" – viimane on mõtte sõnaline väljendus teistele teatamiseks /6, 30/. Ent 20. sajandil teatab Ludwig Wittgenstein, et pole olemas "privaatkeelt" (*Philosophical Investigations*, vt ka /7/). On nii, et keelest on saanud ontoloogiline küsimus ning keelefilosoofia on muutunud ontoloogiat mõjutavaks. Ongi aeg pärida filosoofilise kolmainsuse (joonis 1) kolmanda külje kohta. Mis pistmist on "nendel" maailmaga? Eksistentsialist ütleks, et ei mingit, vähemalt tema jaoks olulisena mitte. Teaduse tõed aga pretendeerivad objektiivsusele, kuigi enamasti piirdub kiidetud objektiivsus vaid intersubjektiivsusega: kõneldav maailm on meie jaoks ühtne ja üks (pole olemas privaateadust). Maailma probleem "mina" jaoks on ette ära määratud "nende" arusaamadega ning vajadusega sellest maailmast teistega kõnelda, selles maailmas teistega koos eksisteerida või teisi hävitada. Maailm meie jaoks on kultuur. Tegelikus elus ja tegelikus teaduses pole põhimõtteliseltki võimalik toetuda ai-

nult enda kogemusele: nii näiteks tugi-
neb ajalooteadus, aga füüsikagi fak-
tidele, mis pole üksikule vahetult antud.
See on filosofeerimist vääriv ja samas on
see terve mõistuse tõde, kui mitte tun-
nistada privaatsset tervet mõistust.

Nii on meil (minul ja teil) kolm nurka
ja kolm külge. On realism ja materia-
lism, mis lähtub maailmast, on solip-
sism, mis "mina" ületada ei suuda, on
idealism, mis lähtub "minast", ja objek-
tiivne idealism, mis lähtub meist. Vii-
mane on üks moodus, kuidas jõuda
kolmnurga neljanda nurgani – Jumala-
ni. On agnostitsism, mis eitab tunnetu-
se võimalikkust, on Gorgias, kes eitab
kommunikatsiooni võimalikkust. On
Aristoteles, kes kasutab väitluses sofis-
tidega kommunikatsiooniarargumenti:
solist, kes eitab Aristotelese loogikat,
pole midagi väitnudki, kui ta aga siiski
midagi ütleb, mis omab tähendust nii
temale endale kui teistele, on ta selle
loogika juba omaks võtnud. On skepti-
sism, mis kahtleb kolmnurga külgedes
ja nurkades, ning Descartes'i metoodi-
line kahtlemine, mis seab eesmärgiks
skeptikud nurka ajada. "...oletame me,
et pole mingit Jumalat ja ei ole taevast,
ei ole mingeid kehi, et meil endil pole
käsi ega jalgu," ütleb Descartes /8, 28/.
Ning Jumal on Descartes'il see vaagen,
milles ujuvad filosoofia kolm suurt va-
laskala: "Kõige paremad vaimud võivad
seda uurida, niipalju kui nad tahavad,
aga ma ei usu, et – kui nad ei oleta
Jumala eksistentsi – nad võivad esitada
mingi põhjendi, mis oleks küllaldane
kõrvaldama seda kahtlust" /9, 151/.

2. Grammatilistest naljadest

Gorgiase kolme väidet võib pidada ka-
lambuuriks, pelgaks sõnamänguliseks
naljaviskamiseks. Naljamehi on ikka ol-
nud. Jaan Kaplinski kõneleb kirjutises
"Eesti filosoofia" /10/ naljafilosoofiast.
Eesti filosoofiast on veelgi juttu (vt /11/
ja kirjanduse nimistut selles). Mulle
teeb nalja mõte, et võiks olemas olla
filosoofia, mida vaid eesti keeles väljen-
dada võiks. Ma pean filosoofiliseks kü-
simuseks, millistest olemistest millistes
keeltes kõnelda võib. Peter Ackroyd pa-
neb Oscar Wilde'i suhu sõnad: "...minu
igasuguse tõsiduse puudumine kujutas
kohutavat ohtu nende kõigile väärtus-
hinnangutele" /12, 57/, ja naljast on siin
asi kaugel (Gorgiase kaasaegne sofist
Protagoras pidi süüdistatuna jumalate
salgamises Ateenast lahkuma ja hukkus
teekonnal Sitsiiliasse /1, 28/). "Aga sõ-
nad! Paljad sõnad! Kui hirmsad nad on!
Kui selged, elavad ja julmad! Nende
eest pole pääsu. Ja ometi – missugune
peen võlu neis peitub! Neil näib olevat
võime anda kujuta asjadele plastiline
vorm ja neis on omapärane muusika,
mis on magus nagu vioola või kandle
helin. Paljad sõnad! Kas on olemas mi-
dagi reaalsemat kui sõnad?" /13, 25/.
Bertrand Russellit oli nooruses hirmsas-
ti häirinud populaarne sõnamäng ma-
teeriast ja ideest. Seevastu Ludwig
Wittgenstein leiab, et on ootuspärane,
kui me grammatilisi nalju tajume kui
midagi sügavamõttelist (*Philosophical
Investigations*).

Naaseme filosoofilise kolmnurga
juurde. Võib-olla oli see Eino Baskin,
kes kunagi "Meelejahutajas" esitas um-
bes järgmise anekdoodi:

"Ühiselamus laenab üliõpilane A üliõpilaselt B panni ja lubab selle paari tunni pärast tagasi tuua. Kahe nädala pärast kaotab B kannatuse ja läheb A-lt panni tagasi nõudma. A ütleb talle: "Esitaks: ma ei ole sinult panni laenanud. Teiseks: ma andsin selle sulle juba ammu tagasi. Ja kolmandaks: mul on seda panni praegu endal vaja."

Ma kardan, see naljalugu pole otsest grammatiline (nagu Gorgiasegi lugu), kui just mitte grammatikat laias tähenduses võtta või loogikat seostada grammatikaga, nagu W.V.O. Quine seda teeb. Õigupoolest pole siinsete mõtete kontekstis sellel nüansil tähtsust. Kaua vaevas mind mõte anekdoodi kummalisest sarnasusest Gorgiase kolme väitega. Kas lahendus on erinevate alade ootamatus struktuurse sarnasuses? Ma ei saa teistele midagi õigesti teatada, kui pole: a) asja, millest teatada; b) minu teadmist sellest asjast; c) teatamise võimalikkust. Ma ei saa panni tagasi anda, kui: a) ma pole panni võtnud; b) ma olen panni tagasi andnud; c) mul on panni hädasti vaja. Koomiline või lubamatu tundub miski vaid juhul, kui kasutame harjumatu analoogiat. Koomiline võis alul tunduda ka G. H. von Wright'i deontiline loogika analoogiaga mõistete "paratamatu" ja "kohustuslik" vahel. Klouni mängitakse selleks, et teised ei arvaks, et mõtlen tõsiselt seda, mida tõsiselt mõtlen. Ja mõnikord nalja ei tehtagi, vaid tehakse mõtlejast kloun – et teda mitte tõsiselt võtta.

A. C. Ewing /2/ jutustab kahest Hiina filosoofist, kes seisavad sillal ja jälgivad vees ujuvaid kalu. "Neile meeldib seal ujuda," ütleb üks. – "Kust sina tead, et

see neile meeldib. Sina ei ole ju kala," vastab teine. – "Kust sina tead, et ma ei tea. Sina ei ole ju mina," pareerib esimene. Tõepoolest: kust mina tean, mida tema maailmast teab, kui mina pole tema.

Kas võime eitada seda, mis on, ja võtta tõena seda, mida pole?

Nalja aluseks on lubamatu tõsiselt võtmine. Wittgenstein peab keelelist nalja sügavaks, filosoofiat aga keele lubamatuks kasutuseks, "lubamatu" tähendab siin õieti "mitteigapäevane". Nüüsiis on filosoofia nali. Kuid ka teadus on mitteigapäevane. Teaduse keel laseb oletusi teha. Need oletused on ennustused ja ettenägemised. Kui ootused täituvad, on hüpoteesina esitatud teooria meie jaoks tõepärasem. Mõni teooria on algusest peale meile vastumeelt ja me ei hakkagi oletusi tegema. Ent ka tavaline kõnekeel lubab oletusi teha. Ühes keeles saab teha ühtesid oletusi, teises teisi. Mõni keel on maailmaga rohkem kohanenud kui teine. Igas keeles, ka teaduskeeles, saab teha ootamatuid oletusi, kuna igas keeles (ka teaduskeeles) on tavad, mida lubatust teha tohib. Iseasi, kas on olemas mingi eriline metafüüsikaline asi, mida ei peeta oletuseks, vaid mida oletatakse olevat kindel. Kas seda asja saab igas keeles rääkida, kas seda asja saab üldse üheski kõnekeeles lubatult väljendada; siin saab küsida, kui enne midagi ette ära otsustada.

Armastus ülekantud tähenduses: mees magab ühe naisega, aga kujutab ette, et teiseiga. Sodoomia: mägilane tarvitab lammast. – Mina pole niimoodi ütelnud: minule on niimoodi öeldud. Nõnda öeldi juba muistses Indias. Mida mina mõtlen? Näen loogilisi seoseid,

mis öeldu aluseks, mida aga arendatakse vaid "lubatud" juhtudel. Mõtlemata sisu, mõtlen loogilist struktuuri, mida grammatika mul aimata lubab, mängin läbi kõik matemaatilised võimalused ning lausun: "Sodoomia ülekantud tähenduses: mägilane tarvitab lammast, aga kujutab ette, et see on elevant." Võtate seda literaalselt, sõna-sõnalt, ja mõtlete end sisse, mõtlete endale mentaalse pildi ja mõtlete, et see on lubamatu. Ent võtsin seda literatuuriselt, rakendasin järjestikku kaht lubatud operatsiooni, tegin lubamatu lubatud grammatilise käigu. Sain oletuse maailmast, kui välja lugeda. Aga see on $1 + 1 = 2$, mehhaaniliselt, tagamõtteta, mida nimelt liidetakse (banaane, mõtelge hoolikalt).

3. Argifilosoofiast

Mis laadi grammatiline nali on sõnakombinatsioon "Eesti filosoofia"? Erinevates keeltes saab teha erinevaid grammatilisi nalju, üks keel paneb meid mõtlema võimalusi, millele teine keel ei osuta (väljend "Eesti filosoofia" segab keeli nagu mägilane lambaid ja elevant). Küllap on ugride maailmas omad võimalused. Ühes keeles võime midagi öelda, mis teise keelde ümberpanduna sunnib meid peatuma ja mõtisklema. Nii esitasin küsimuse, kas on võimalik privaatne terve mõistus. Ent "terve mõistus" on inglise keeli "common sense", seega ühine, tavaline mõistus. Just see, mida Fr. Bacon nimetas iidoliks, pettekujutelmaks, mis segab tõe tunnetamist. Kas on olemas privaatne ühine

mõistus, kas on olemas ebatavaline tavaline mõistus, kas on olemas purjus kaine mõistus. Kas mõistuse loomulik valgus on ebaloomulik ja ebatavaline. Meil Eestis on G. Naan eristanud ratsionaalsust ja argimõtlemist. Sõnadega mängimine tuletab mulle ootamatult meelde, mida juba ammu väljendada püüdsin.

Th. Kuhn /14/ kõneleb teadusrevolutsioonidest vastandina normaalteadusele. Viimane on dogmaatiline. Täpselt samuti võime aga kõneleda normaalfilosoofiast, mis samuti on dogmaatiline. Normaalfilosoofia on skolastika, on koolitarkus. Normaalsest kõrvalekalldumine on ketserlus, "normaalsed" on agressiivsed ja fanaatilised. Normaalne säilitab traditsiooni. Pole argiteadvust ja talle vastanduvat filosoofiat. On argine rahamaailm ja argine kunstimaailm ja argine teadusmaailm ja argine filosoofia, argifilosoofia. On ka mit-teargiseid.

Argifilosoof peab filosoofiaks seda, mida talle filosoofia pähe on õpetatud. Argifilosoof suhtub põlglikult argieluse, välja arvatud asjad, millest on kõnele tud suured filosoofid. Teadus lähtub omadest eesmärkidest, neid kahtluse alla seadmata. Filosoofia peaks teadmise eeldusi vaagima. Ent ta vaagib neid omade eeldustest lähtudes. Millised on filosoofia eeldused? On's filosoofia eeldused tõepoolest apriorsed, puhtale mõistusele kuuluvad, on's puhas mõistus süütu ja puhas? G. E. Moore: "...nii-palju kui ma tean, võib leiduda palju propositsioone, mida võib sobiv olla nimetada "terve mõistuse maailmavaate" või "terve mõistuse tõekspidamiste" avaldusteks, mis aga ei ole tõesed ja mis

väärivad seda põlgust, millega "terve mõistuse tõekspidamistest" räägivad mõned filosoofid" /5, 557/. Milline kaine inimaru on siis filosoofia jaoks kaine? Moore (samas): "Ent kõnelda halvaks panuga *m i n u p o o l t* (autori sõrendus – *J.E.*) ära toodud "terve mõistuse tõekspidamistest" on päris kindlasti ülim mõttetud."

Filosoofia, püüdes olla ühiskonna tavade ja uskumuste suhtes kriitiline ja analüüsiv, tugineb paratamatult nendesamadele tavadele ja uskumustele, neid ka ise luues ja õigustades, olles ka ise tava ja uskumus. Filosoofia on osa ennastreguleerivast kultuurilisest tervikust. Erinevate kultuuriliste püüdluste vahel käib sõda, see sõda on tõesti võimuvõitlus /10/, pealegi alatu ja demagoogiline. Filosoofilised mõisted on abstraktsioonid ja üldistused, mis tehtud kindlal viisil kindlaist asjust ja mis seejärel on end oma allikaist lahti rebunud ning iseseisvat "metafüüsilist" elu elama hakanud. Uurides teaduse eeldusi, lähtub filosoofia eeldusist, mis korrelatsioonis sama teaduse "faktidega". Keeld lahata laipu takistas antiikkreeka teaduse arengut. Täna need keelud ja halvaks panemised kaitsevad tänast filosoofiat. Populaarne teadusteooria ignoreerib anomaaliaid – fakte, mis on temaga vastuolus või mida ta ei suuda seletada. Argifilosoofia ignoreerib probleeme ja asju, mis teda ohustavad. Ta ignoreerib ka iseenda allikaid, probleeme, mis paclusid mõtlejaid, kes filosoofia rajasid. Professionaalse enes säilitamise nimel suhtutakse põlglikult nii "argielulistes näidetesse" kui inim eksistentsi igavestesse probleemidesse. Kui võrrelda: eukleidiline geomeetria

on hakanud elama enda iseseisvat elu, tundmata enam vähimatki huvi ruumi vastu, olles pelgalt matemaatika; I. Kant kuulutab selle geomeetria apriorseks filosoofiliseks kaemuseks.

Kas filosoofiline kolmainus (joonis 1), olles küll inimkonna suursaavutus, on paratamatu või on tegemist siiski vaid aparaadiga, mis sugugi mitte kõikidel eeldustel ja igas olukorras ladusalt ei tööta? Varjatult oleme siin enesest mõistetavaks pidanud telepaatia puudumist, oleme eitanud hinged rändamist, vaimude ühinemist, oleme esitanud abstraktse "mina-tema" probleemi pähe konkreetset mina-kogemust, teadmist enda keha erinevusest kipskujust, teiste inimeste ruumilist kaugust, eristusi "inimene-loom" ja "elus-surnud". Oleme üles seadnud veel palju teisigi eeldusi. Näiteks enda teadvuse ühtsusest (võib-olla jaguneb teadvus alamisikuteks, kes omavahel kõnelevad, võib-olla käib minu peas poliitiline võitlus ja moodustuvad parteid, riigipööre toimub hetkel, kui neid ridu kirjutan). Oleme välistanud terved maailmavaated, filosoofilised süsteemid, kultuurid, religioonid, rahvused, suguharud – kõik ainsa küsimusega välismaailma reaalsusest. Oleme filosoofia traditsiooniliste küsimuste esitamisega juba reale küsimustele vastanud. Th. Kuhni järgi on paradigmas fikseeritud lubatud, "mõttekad" küsimused. Nüüd küsin ega vasta: millised on ugri mugrilikud küsimused?

4. Freudilikud küsimused

Tutvudes filosoofiaga, mis ülistab kreeka mõttemaailma, olen tahes-tahtmata tutvunud ka nn kreeka armastuse probleemiga. Juba Platoni eestindused annavad mõtlemisainet. Keskaja filosoofia pakub teistsuguseid seksuaalseid nägemusi, india filosoofia kolmandaid (õel keel tükitab küsima, milline oleks "eesti armastus", kui tarkusearmastus kord seksiga seostub; õigesti mõistetuna pole pärimine aga lihtsameelne – seks on eesti keeli sugu, ja sugukondadest juttu tulebki). D. A. F. de Sade on näide, kuidas seksi ja sadismi filosoofiaga segatakse: raamat "Justine ehk Vooruse õnnetused" /15/ algab sõnadega: "Filosoofia ülimaks saavutuseks oleks see, kui..." Järgides Freudi (kes on eeskuju võtnud filosoofidelt), arvestades teda, püüan midagi aru saada. Nagu ütleb Fr. Bacon: "...võib-olla otsivale inimesele toob mõningast kasu (...), kui praegu üldiselt tunnustatud kujutlused (...) otsekui möödaminnes, mõne sõnaga, seatakse kahtluse alla, vältimaks mõistust uinumast, mitte rohkem" /16, 125/. Argifilosoofiale vastulauseks aga: "...kui isegi raha, mida saadakse tuluna avalikelt käimlatelt, lõhnab hästi, siis on võrreldamatult meeldivamad teadmised, mis on ammutatud mis tahes allikast" /16, 122/. Minu eesmärgiks pole siin ennast asja sisse mõtelda (kas see oleks halb, on omaette teema, et seda aga halvaks peetakse ja et see pidamine on filosoofiast mõjutatud ning filosoofiat mõjutav – on sinne teema), vaid ennast asjast välja mõtelda. Seksuaalsed tabud ja veendumused võivad olla peidus akadeemilise filosoofia doktriinide taga.

See, millest professionaalne psühholoog mõtleb eelarvamustevabalt ja ratsionaalselt, võib argifilosoofile olla "argielus tuhnimine" või midagi veel hullemat, hi-hi-hii-argument päästab filosoofia ning filosoofia tõrjub fakte.

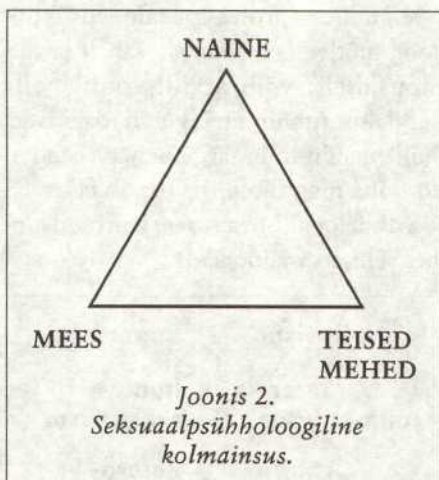
Minu loogilist vaistu on häirinud umbes sellised analoogiad:

solipsism	—	onanism
inter-subjektiivsus	—	homo-seksualism
dualism	—	hetero-seksualism

Solipsism on filosoofias põlu all, seksuaalelus on eneserahuldamine patt. Midagi ei tohi ise teha, isegi enesetapp on laidetud. Monism, dualism, pluralism filosoofias (teoloogias: polüteism). Biseksuaalsus, polüseksuaalsus.

Tegemist pole pelgalt grammatilise naljaga. Analoogia on sügavam (kuigi siit ei saa ka liiga kaugeleulatuvaid järeldusi teha). Rohkearvulist kinnitust sellele leiab erialases kirjanduses. Toetun siin allikale /17/. Nii ida kui lääne muistsetes õpetustes on maailma ürg-element naissoost. Intellekt on mehelik alge, mis domineerib euroopalikus kultuuritraditsioonis (ma ei tea, kuidas sellesse suhtuvad nn "feministliku filosoofia" poolehoidjad). Mehe alateadvuse jaoks naine ongi välismaailm. Mee-nub, et üks india filosoof on ütelnud, et naise lähedus on mehe jaoks ainuke reaalsus. Nüüd lubage mul toodu põhjal visualiseerida veel üks maailmavaateline kolmainsus (joonis 2).

Joonisel 1 toodud kommunikatsiooniprobleem ja alter ego probleem saab

siin meeste omavaheliseks asjaks. Aristoteles hindas kõige kõrgemalt sõprust ning leidis, et tõeline sõprus on võimalik vaid võrdsete vahel. Toodud maailmavaateline skeem aga eeldab, et võrdsed võivad olla vaid samasoolised. P. Ackroyd paneb kurikuulsu O. Wilde'i suhu sõnad: "Ma pean meestevahelist armastust kõige kõrgemaks armastuseks, mida on austanud filosoofid, kes seda ideaalseks armastuse liigiks peavad..." /12, 122/; "olin ma veendunud kreeka armastuse põhilises vooruslikkuses: mehed võivad elada täielikus võrdsuses, kumbki leiab teises oma hinge kujutise" /12, 123/; "mehed ja naised ei täienda üksteist, nad on vastandlikud" (samas). Armukadeduselegi võib anda alter ego eksistentsiaalse, hermeneutilise ja kommunikatiivse tähenduse. L.-M. Kask: "Ja kuigi autor homoseksualismi omaks ei tunnista ja (...) selle ruineerivat toimet näitab, võib Prousti soodumust armastuses eeskätt armukadedust näha (...) osalt tema enda vastavate kalduvustega seletada. Armukadedus kui kannatus selle pärast, et

armastatut ei saa lõpuni omaks teha, tema kõiki tundeid ja mõtteid iga hetk teada saada ja mõista (...) kommunikatiivsuspiüüded ja -piinad on selles sfääris kõige käegakatsutavamad" /18, 201/.

Jooniselt 1 kanduvad struktuursed küsimused üle joonisele 2. Nii võime küsida, kuidas "naine" on naisena mehele antud, õigemini kultuuriliselt, mees-tevaheliste suhete kaudu konstitueeritud. Võime arendada kaugeleulatuvaid analoogiaid, ent piirdugem siin nende võimalikkuse nentimisega. Looliline korrektsus, mille seadsime sihiks vastandina asjade küljes rippumisele, nõuab lesbide märkamist, aga ka lauset (võib-olla ütles seda A. H. Tammsaare), et naine armastab meest, mees jumalat – siin pole kreeka armastusest juttugi. A. Lowen /17/ leiab, et alateadvuse tasandil on naine mehe jaoks eksistentsiaalne probleem (ja mees naise jaoks). Sõnamänguliselt: mis saab eksistentsialistikust filosoofiast? S. Kierkegaard soovis olla hea kristlane ja oli veendunud, et hea kirikuskäija pole veel hea kristlane, vaid oleks teises keskkonnas hoopis hea muhameedlane. Et olla hea, tuleb kolmnurga üks nurk ära jätta – neid ei tule arvestada, nemad ei puutu asjasse. Soovin olla hea filosoof. Nemad ei puutu asjasse. On vaid minu ja maailma probleem. Mis aga on maailm? Kui olen eksistentsialist, pean eksisteerimist ja läbielamist tähtsamaks välisest kirjeldusest. Väliselt kirjeldan soovi sisemiselt eksisteerida. Teine (kes asjasse ei puutu) aga ei filosoferi, vaid eksisteerib, ja elab läbi (võib-olla alateadvuse tasandil) probleeme, mille eest filosoof end oma teooriatega kaitseb. Millist reaalsust peab filosoof pidama mõtle-

mistvääriavaks? Seksuaalne reaalsus on kahtlemata olemas.

Abstraktsesse arutelluse naastes: nii nagu eluaegne pime, kellel puudub nägemismeel, ei saa filosoferida nähtuste üle, nii ei saa armastusvõimetu filosoferida armastusest. See on reaalsus, mida ma tunnen ja näen, ning vaielgem siis selle üle, milline reaalsus on reaalsem, milline unenäolisem, kas uni on reaalsus; kas armastus on pime või on pimedaid, kes armastust ei näe – armastuspimedaid. "Ärge lahake laipu: see on vaid bilooogiline funktsioon," ütleb kujuteldav argifilosoof. – "Sinu filosoofiat ma ei kuula, sest ka sina koosned aatomitest," vastan. Marcus Aurelius: "Hais on see kõik ja verelöga kotis" /19, VIII raamat/.

Milline oleks transsendentaalne armastusteadvuselu?

"Ometi kogen ma teisi seejuures eriliselt viisil" /3, 1419/. Kes aga on "teine"? Miks olen veendunud, et ma "teda" kogen teisiti kui "mind"? Miks ei võiks ma olla veendunud, et ma "teda – naist" kogen "eriliselt viisil" ja "teda – meest" teistmoodi eriviisil? Kust pärineb see petlik alter ego probleem oma näiliselt lihtsal kujul, diferentseerimata (sugu, rahvus, rass, vanus, elus, surnud, tark, rumal, loom, inimene)? Kas tõesti puhtast mõistusest? Puhtakstehtuna eriliselt viisil.

5. Kadunud kera

Gorgiase väited olid ehk sihitud Parmenidese vastu /1/. Parmenidese poeemis "Loodusest" kirjeldatakse ühe noormehe reisi jumalanna juurde, kes avaldab talle tõe. Noormees soovib "...teada saada kõike: nii ümmarguse tõe läbitungimatut südant, nii surelike arvamusi, milles pole tõelist kindlust". Poeemi esimeses osas on õpetus tõest, mõistusega tunnetatavast olemisest, mis võõras surelike arvamustele, teises osas aga nähtuste maailma kõige tõenäosem pilt. Olev ja mõtlemine on identsed: "Üks ja sama ju – mõtlemine ja see, millest mõtte..." Olemas on ainult üks ühtne, jagamatu, muutumatu, tekkimatu ja kadumatu olev. Olev sarnaneb ümmargusele kerale: "...on olev igast küljest lõplik, nagu hästi ümardatud kera (...) keskpunktist igas suunas ühekaugusel..." (vt /20/, /21/, /22/). Gorgias vastab: "Olemine ei ilmne sellepärast, et sel ei õnnestu näida, aga näivus on jõuetu sellepärast, et sel ei õnnestu olla" /22/. Igavesele ja muutumatule seab sofist Protagoras vastu: "Inimene on kõigi asjade mõõt, olevaile, et nad on olemas, ja mitte-olevaile, et neid pole olemas" /1, 29/.

Aastatuhandeid otsivad filosoofid tõde, mis erineks surelike arvamustest, mis oleks tõeliselt kindel, oleks mõistusega tunnetatav, oleks igavene ja muutumatu. Otsib Platon, otsib Descartes, otsib Kant. Paraku on meil olnud ainult arvamused selle kohta, milline tõde pole pelgalt aramus. Kanti puhta mõistuse aprioorsed tõed osutusid ajalooliseks, kui arenes teadus. Descartes jumaldas mõistuse valgust, kahtles kõi-

ges, jõudmaks evidentsete, kaheldamatute tõdedeni, jäi aga poolel teel pidama ning esitas kentsakaid tõestusi terve mõistuse tõdedele. Husserl esitab uuesti nõude rajada teadmine kindlale alusele. Ta süüdistab Descartes'i peatumises poolel teel ja tahab ise kaugemale minna. Kahelda tuleb rohkem ja järjekindlamalt, kui Descartes seda tegi – radikaalne epoche, kõik tuleb sulgudesse asetada, jõudmaks tõelise evidentsuseni, puhta minani, päris alguseni (/3/ ja /23/). Husserl: "Descartes'il oli puhtaim tahe radikaalseks eelarvamusesteks. Aga me teame uuematest...uurimustest, kui palju skolastikat peitub Descartes'i meditatsioonides varjatult ning seletamatu eelarvamusena" /3, 1395/; "Kõik see jääb meist kaugemale, kui me jääme truuks endamõtestuse radikalismile ning seega puhta intuitsiooni printsüibile..." /3, 1396/. Kui radikaalne võib filosoof olla oma radikaalsuses ja kas tõesti võib lõpuni minna? Ü. Matjus: "Muide, nõudja ei märka, et oma evidentsinõudega hälbib ta valitud teelt: kogu senist teadust kahtluse alla panes, sellest lahti üteldes...peaks ta kahtluse alla panema evidentsinõude endagi..." /23, 1578/. Ma ei suuda taas leida kohta, kus Husserl on ise möönud peatumiskoha suvalisust: lõpuni minna ei saa, alati jääb miski veel eelduseks. Ent minu mälu evidentsus kinnitab mulle, et oli selline lause.

20. sajandi väljapaistvad filosoofid K. R. Popper ja L. Wittgenstein on loobunud katsest rajada teadmine kindlale alusele, kõigutamatu vundamendile /24/. Popper kõneleb soost, millesse tambitakse vaiu. Autorite kollektiiv "Arche" endise NL-i sügavustest teatab

teravmeelselt: "Loogika algust tuleb mõista kui alguse loogikat..." /25, 7/.

Ja ikka ütleb Husserl: "...ma saavutan mõeldavalt viimase kogemus- ja tunnetus seisukoha..." /3, 1402/.

Milline seisukoht see on? On need loogikatõed? On see $1 + 1 = 2$? Mis see on? – Ma arvan seda teadvat. See on Parmenidese ümmargune kera keset tühja ruumi. Selle kerani ei jõuta loogilise arutelu teel, lähtudes mõistlikest kaalutlustest, olemasolutõestustest on asi kaugel: see kera on meile vahetult antud meie teadvussisus, mis on puhtaks tehtud mõistusest kui provisoorselt eelarvamusest. Me kaeme seda kera. See on müstiline nägemus niivõrd, kui võrd on müstiline äratundmine, et aritmeetikaseadused kehtivad.

Kui a priori on olemas, pole oluline temani jõudmise viis. See oli J. Locke'i ja R. Descartes'i mõttetu vaidluse teemaks. See on ka religiooni teemaks: polevat oluline, kuidas psühholoogid religiooni teket seletavad, kinnitavad mõned teoloogid, kuna tegemist on ikkagi vaid maiste põhjustega: resultaat on jumalik. Husserl ise just leiabki, et pole üldse oluline, mille abil ma äratundmisele jõuan igavestest tõdedest.

Olgu nii ja nüüd kõlbavad narkootikumid või nuinarkoos. Võib ka asetada filosoofi katselendurite kambris surmaelset kogemust hankima. Igaveste inimesest sõltumatute tõdede tunnetamisel oleks küll kohatu väita, et tunnetaja füüsiline keha ei tohi olla selles või teises olekus.

Rahutukstegev on vaid asjaolu, et mõned on näinud hoopis kummalist toru seestpoolt, teised ligipääsematut valgust. Müstikud aga kinnitavad, et

keras on seest siiruviruline.

Et ma seda kera näinud olen, on mulle evidentne nagu teadmine, et lahendasin kunagi ühe maletülesande.

6. Kas Platon oli nuusutaja?

Matemaatika on ilus. Ent jätkem matemaatika. Mis on ilu? Platon paneb Sokratese ütleva, et ilus on midagi seesugust, mis on ühine ilusale tütarlapsel, ilusale hobusele, ilusale lüürile ja ilusale potile ("Hippias Maior" – vt /22/). Lisaksin, et matemaatikale. Kas matemaatika on igavene? Kas asjad, millest ilu otsime, näidete valik, on oluline? Mis on ühist ilusal tütarlapsel ja maitsval koogil?

Platonil on ilu igavene. Ala taevavõlvi kohal pole siiani ülistanud veel ükski poeet. See on värvitu, piiritlematu, meeleliselt tunnetamatu olemus, tõeline olemine, mis on nähtav ainult mõistusele. Vaadeldes ideede maailma, naudib hing tõelist olemist. Kui keegi vaatab maist ilu ja meenutab tõelist ilu, siis ta hing tiivustub. Iga inimese hing on tajunud tõelist olemist. Selle põhjal, mis on siin, pole kerge meelde tuletada seda, mis on seal. Iga kord, kui nähakse midagi sarnast sellega, mis oli seal, olakse rabatud ja kaotatakse enesevalitus. Aga mis seisund see on, seda ei teata, sest ei tunta seda piisavalt. Tänu mälule tekib igatsus selle järele, mis oli seal (Dialogist "Phaidros" – vt /26/). Kui jutt käiks vaid intellektuaalsest ilust, oleks mul raskem mõtteniiti katkemata vedada, kuigi usun, et see on võimalik. Ü. Matjus näiteks nendib, et evidents Husserlil (ja Descartes'il) on intellektuaalne ega ole seotud nägemis-

meelega /23/. Nii jääb matemaatika siin käsitusest välja.

Nähes ilu, ollakse rabatud. Kunstiline elamus, Aristotelese katarsis, intellektuaalne puhastustuli. "Pöördusin ümber ja nägin Dorian Grayd esimest korda. Kui meie pilgud kohtusid, tundsin, et lähen näost valgeks. Mind valdas imelik hirm. Mõistsin, et seisin silma vastu kellegagi, kelle olemusest kiirgus sellist vastupandamatut võlu, et kui ma oleksin sellele alistunud, siis oleks sellesse neeldunud kogu mu loomus, mu hing ja isegi mu kunst" /13, 12/. Nähtu vaid sarnaneb täiusele: "kunsti kõlbelisus seisneb ebatäiusliku objekti täiuslikus kujutamises" /13, 5/. Täius peitub meis enestes: "Kunst peegeldab tegelikult vaatajat, mitte elu" /13, 6/. Täius tuleb avastada: "Uus kunstimaneer (...) ainult selle hinges, kes teda otsib, ärkab too imeline nägemus, mille kaudu imelisi asju ilmutatakse; esemete esialgne kuju (...) omandab teatud sümboolse tähenduse, nagu oleksid nad ise mudeliks mingitele teistele täiuslikumatele vormidele, mille varju nad tõelisuseks muudavad: kui kummaline see kõik on! (...) Kas ei olnud see mitte Platon, see mõttekunstnik, kes seda esimesena oli analüüsinud?" /13, 41/. Kas ilu on igavene? "Kui kahju, et nüisugune ilu on määratud hääbumisele!..." (samas); "Ma nägin ainult ilu. Ilma iluta ei ole maailmas midagi..." /12, 197/. W.Shakespeare: "Liiga hea su hurm (...) et surm sind saaks, su ilu vaglad päriks" /27, 10/. Ei, ilusad asjad pole igavesed. Kas aga ilu ise? Shakespeare kaldub Platonist kõrvale: "...mida öelda suutnud/ on üllast ilust endine maailm/ ja kas meid sajandid on palju

muutnud/ või igal tiirul sama näeb taas silm..." /27, 66/.

Sajandid on muutnud ka Platoni – alateadvusteooria ja gestaltpsühholoogia eelkäija – õpetust. Platoni eideetilised vormid on nüüd suhtelised ja muutlikud. Võime õigusega pärida bioloogilise *a priori* järele – mis on inimese jaoks esmane, antroopselt evidentne. Võime mõtiskleda amööbi esimese mõtte üle. Võime pärida kultuurilisel määratud aprioorsuse järele. Filosoofiliseks küsimuseks jääb vaid vormide vorm, suhteliste aprioorsuste mittesuheteline aprioorne võimalikkus. Siit: mis on vihmaussile ilus?

Platoni meenutusteooria freudistlikus rüüs: Marcel Prousti pealkirjad "Kadunud aega otsimas" ja "Taasleitud aeg". Proust: "Ja varsti tõstsin ma (...) huultele lusikataie teed (...) Hetkel, mil koogiraasukestega segatud sõõm teevett mu suulakke puutus, ma võpatasin, mu hinges sündis midagi erakordset (...) see ollus polnud minus, see olingi minaise. Ma ei tundnud end enam (...) surelikuna (...) On selge, et tõde, mida ma otsin, on minus, mitte joogis. Jook on selle ainult äratanud (...) mis tundmatu seisund see on, mida ei saada ainuski loogiline tõestus, vaid ainult (...) oma olemasolu selge tunne (...) Kas veel tõusebki mu selge teadvuse pinnale see mälestus, see kunagine silmapilk, mida äsjane samalaadilise silmapilgu veetlus kaugest ajast esile kutsus, üles liigutas, mu olemuse sügavusest üles tõstis?" /18, 198–199/. Kas mälestus põlvneb ajast, mil surematu hing taevavõlvi kohal tiirles? Ei, lapseõlvest: "Ent äkki kerkis mu ette mälestus. See oli tolle madeleine'i-tükikese maik, mida mu tädi Leo-

nie mulle pühapäevahommikul Combray's andis..." (samas). Siiski teeb Proust mõõndusi Platonile: vaid looming on tõeline eneseteostus.

Ent mis saab rabavast ilust? Eric Bern kirjutab pealkirja all "Millal mees käivitub?" /28/. "Käivitumine" – see on seisund, kui sobiv inimene justkui vajutaks nupule ja kogu keha "süttib". See sarnaneb lindude imprintingule: linnupoega saab "sisse lülitada" teatud kuju ja värvusega papitüki abil. Justkui oleks see tema ema. Linnupoeg ei tee mingeid otsustusi ega valikut – imprinting toimub automaatselt. Stiimuliks võib olla vaid siluett, ent reageerib kogu keha. Inimesed, kes on "käivitumise" üle elanud, loobuvad illusioonist, et nende tunded omavad mõtet, vastavad nende eluhoiakule, et nende käitumine on tahetele alluv (A. Lowen leiab, et sellised illusioonid on euroopalikule kultuurile ja filosoofiale olemuslikud – vt /17/). Bern viitab Maugham'i romaanile "Inimlike kirgede kandam". Võimet seda reaktsiooni esile kutsuda on nimetatud "selleks", "seksapiilsuseks", "seksuaalseks köitvuseks". Enamasti "söövitab" templijäljendi mehe mällu tema ema. Oluline on, milline näis poisile tema ema poisi teatud vanuses. Oluline on siluett.

Siia rubriiki kuuluvad: kuke kiremine, ahvitagumiku värv. Mis on vihmaussile ilus? Kinnitan niidijupi külge valge lauatennispalli ja peibutan valget isaliblikat. Minu liigutustest oleneb, kas liblikas üritab palliga paarituda. Tema *a priori*.

Fetišism on "käivitumise" eriliik, kui mees käivitub naise keha mingist osast või millestki, mis naisele kuulub: juus-

test või kaelarätist, kätest või kinnas-
test, jalgadest või kingadest. Ja muidugi
saabastest. Fetišiste on väga raske ravi-
da: vähesed neist tahavad terveks saada.
Paljud neist saavad oma fetišist parema
erutuse ja naudingu kui narkomaan he-
roiniinist (tõlgendatud /28, 47–51/ põh-
jal).

A. N. Whitehead on leidnud, et filo-
soofe on eksiteele viinud eeldus, et nä-
gemismeel annab meile peamise suhte
maailmaga. Tõepoolest: juba kreeka filo-
soofia tunnetuslikuks ideaaliks on
"õige" nägemine. Whitehead soovitab
filosoofidel reflekteerida hoopiski taju-
sid oma seдекulgl protsessidest /29,
341–342/. M. Heidegger peab nägemis-
est olulisemaks kompimismeelt /29/.
Mis saab lõhnadest? E. Bern: "...ka on
võimalik, et mõned naised (samuti me-
hed) toodavad lõhnaaineid, mis mõju-
vad teiste inimeste närvisüsteemile,
ilma et keegi midagi haistaks või tead-
vustaks, mis nimelt teda "käivitas" /28,
49/. Autor räägib koerte haistmismee-
lest, hirmu lõhnast, "lõhnata lõhna-
dest", meestest, kes haistavad seksu-
aalset naist miili kauguselt, võõra rassi
haistmisest, keemilistest signaalidest,
mis mõjuvad vastassoole, ja neist, mis
mõjuvad samale sugupoolele. – On tea-
duse asi otsustada selle tõesuse üle (kui
see üldse kuulub teaduse kompetentsi).
Mina usun kaugmõju, teadmata, kas ta
on keemiline. Sellise mõju teoreetilise-
gi võimalikkus aga osutab, et filosoofi-
line alter ego probleem lähtub filo-
soofiaväliseist otsustusist. Võimalik, et
G. E. Moore'il oli lihtsalt hea nina.

Vaimusilmas näen Platonit kummar-
dumas nahksaapa kohale: ta haistab ilu-
sa naise igavest ideed.

Kirjandus

1. T. Künnapas, Suured mõtlejad. Tln., 1992.
2. A. C. Ewing, The Fundamental Questions of Philosophy. London, 1989.
3. E. Husserl, Pariisi ettekanded. *Akadeemia* 1993, nr 7, lk 1389–1424.
4. B. Russell, Osutamisest. *Akadeemia* 1995, nr 3, lk 526–542.
5. G. E. Moore, Terve mõistuse kaitseks. *Akadeemia* 1995, nr 3, lk 543–557.
6. A. O. Makovelskij, Istorija logiki. M., 1967.
7. R. Rhees, Kas privaatkeel on võimalik? *Akadeemia* 1996, nr 6, lk 1202–1219.
8. R. Descartes, Filosoofia printsiibid (fragmente). Rmt: I. Meos, Lisalugemist filosoofia ajalooost. II osa. Tln., 1994, lk 27–33.
9. R. Descartes, Arutlus meetodist. Rmt: J. Ljatker, Descartes. & R. Descartes. Arutlus meetodist. Tln., 1995, lk. 117–175.
10. J. Kaplinski, Eesti filosoofia. *Akadeemia* 1995, nr 9, lk 1868–1876.
11. U. Sutrop, Eesti filosoofia. *Akadeemia* 1996, nr 6, lk 1146–1162.
12. P. Ackroyd, Oscar Wilde'i viimane testament. Tln., 1992.
13. O. Wilde, Dorian Gray portree. Tln., 1972.
14. T. S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions. Chicago, 1970.
15. D. A. F. de Sade, Justine ehk Vooruse õnnetused. Tln., 1993.
16. F. Bacon, Ettevalmistus looduse ja eksperimentaalse ajaloole... Rmt: A. Subbotin, Francis Bacon. Tln., 1980, lk 117–125.
17. A. Lowen, Love and Orgasm. New York, London, 1975.
18. L.-M. Kask, Marcel Proust kadunud aega otsimas (tõlkija järelsõna). Rmt: M. Proust, Swanni armastus. Tln., 1973, lk 196–203.
19. Marcus Aurelius, Iseendale. Tln., 1983.
20. Fragmentõ rannih gretsheskih filosofov. Tshastj I. M., 1989. (Originaal: H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker.)
21. I. D. Rožanskij, Rannjaja gretsheskaja filosoofija. Samas: lk 5–32.
22. Filosoofia ajalugu. I köide. Tartu, 1947 (Originaal: Istorija filosofij. Tom I. 1941.).
23. Ü. Matjus, Edmund Husserl Descartes'i teil. *Akadeemia* 1993, nr 8, lk 1571–1603.
24. Z. A. Sokuljer, Problema obosnovanija

- znanija. M., 1988.
 25. XVII vjek, ili spor logitsheskih natshal. M., 1991.
 26. Platon, Phaidros (fragmente). Rmt: I. Meos, Lisalugemist filosoofia ajaloost. I osa. Tln., 1994, lk 50–52.
 27. W. Shakespeare, Sonetid. Tln., 1987.

28. E. Bern, Sex in Human Loving. Simon and Schuster. 1970. (Kasutatud venekeelset väljaannet: E. Bjern, Seks v tshelovetsheskoijubvi. M., 1990.)
 29. J. Passmore, A Hundred Years of Philosophy. 1966.

MARDI VALGEMÄE

ÕNNEPALU PÕGENEMISED

"Piiririigiga" tutvumisel, siis kui Tõnu Õnnepalu kandis veel Emil Tode maski, jäi mulje, nagu oleks lugeja kõneluses kergelt joobnuga. Küsi nüisuguselt midagi, ja saad ebamäärase vastuse. "Jah, on küll," ütleb selline inimene, ent lisab otsekohe: "Aga ega see ikka päris nii ka ei ole." Nagu seda teevad reaalsuse piirimail matkajad, kasutab ka Õnnepalu esikromaani minategelane nii-või-naa-taktikat ega tunnista sirgjoont ning isegi mitte keeritsat. "Jumalikus komöödias" laskub Dante Põrgusse spiraalselt, ning olles jõudnud üheksandasse ringi, kohatab seal jäässe külmunud Saatanat. "Piiririigis" ei jõuta spiraali lõpus leiduvate absoluutsusteni, vaid ekseldakse nagu mingis relativismi labüridis. Õigem oleks ehk öelda põgenetakse, sest Õnnepalu teose minategelane räägib sellest alatasa, ning autor annab põgenemise

motiivile mitu varianti. Pariisis ja mujal Lääne-Euroopas alev mõrvarist "Mina" on ilmselt pagenduses kodumaalt, sealt puuriida-tagusest Ida-Euroopast. Teatud mõttes varjab ta end ka politsei eest. Peale selle põgeneb ta põhiliselt iseenda eest. Ent "Piiririigi" muudab võluriigiks sisu põgenemine vormi eest.

Luuletajana alustanud Õnnepalu näib olevat vahetanud žanre portugali kirjaniku Fernando Pessoa õpetuse kohaselt, mis ilmus Õnnepalu enda tõlkes *Vikerkaares*. Pessoa eelistas proosat, sest luule on piiratud rütmiseadustega, aga proosasse võib "panna muusikalisi rütme ja sellest hoolimata mõelda".¹ "Piiririigi" mõtete vormiliseks edasiandmiseks rakendab Õnnepalu struktuuraltset võtet, mis sarnaneb fuuga rütmidega. See muusikas kasutat termin tähendab jooksu või põgenemist, sest po-

1 F. P e s s o a, Rahutuse raamat (Katkendid). Tlk T.Õnnepalu. *Vikerkaar*, 1995, nr 11, lk 16.

Reti,

lk 74-78
 82.01/09 (474.2)

Emil Tode raamat,
 P. : Tallinn,
 1993. J. O. raamat
 kirjand. Tln., 1995

lüfoonilises heliteoses kordub alguses ühehäälselt esitet teema pidevalt ülejäänud häältel. Lihtsustatult võib öelda, et sama teema ehk meloodia ajab kogu aeg end taga, nagu koer oma saba. Teisipidi võttes põgeneb fuugas esinev teema alata iseenda eest. Nii sugune vorm eeldab kontrapunktilist kompleksust, eriti kui helindis esineb rohkem kui üks teema. Mitmeteemalise fuuga kõrgpunktiks peetakse Händeli ja eriti Bach'i barokiajastu muusikat, ent ka Mozart (nagu seda tegid teisedki heliloojad) harrastas kontrapunkti, näiteks "Jupiteri" sümfoonia. "Piiririigi" esineb vihjeid nii tänapäeva popmuusikale (U2) kui ka klassikuile: Händel, Bach ja – kaks korda – Mozart. Viimase sümfooniline *Allegro* ("kiiresti ja lõbusalt") mängib laserplaadil hetkel, mil minategelane otsustab tappa Franzi, *Adagio* ("aeglaselt ja tõsiselt") aga siis, kui ta selle otsuse täide viib. Nende muusikaliste viidetega näib Önnepalu märkivat romaani arvestatavaid sisestrukturaalseid koordinaate.

"Piiririigi" esimene peatükk meenutab otsekohe ringlaulu, polüfoonilise muusika algsemaid vorme, mida võib korrata alalõpmata, nagu näiteks prantsuse "Frère Jacques'i". Romaani esimesed sõnad, "Kuidas sa ütlesidki...?", viitavad Angelole, kes ilmus "tühjast valgest päikesepaistest nagu fotokujutis ilmutusvannis valgele paberile".¹ Peatükk lõpeb sõnadega "Ilmusid (...) ilmutuslahusest (...) ja ütlesid..." (lk 9, viimane ellips ka originaalis), millega

olemegi naasnud algusse. Võime veel täheldada, et esimese peatüki alguse päikesepaiste juhatab sisse romaani kõige enam korratud kujundi, mis on ilmselt suguluses – nagu "Piiririigi" kriitika on juba märkinud² – Albert Camus' "Võõraga", sest Önnepalu "Mina" jutustus algab tollest kuulsast prantsuse romaanist pärineva päikesemotiiviga: "see peapööritus, see pimestus, see päikesepiste!" (8). Fotolabori kujund ilmutusvanni kohal nõiduvate kätega aitab omakorda ehk õigustada hiljem Seine'i jõest ilmuvat kätt arvutidisketiga. Need ilmutusvanni käed esinevad kontrapunktiliselt veel mitu korda seoses noore pastoriga. "Piiririigi" vormi määratleva fuuga moodustab ent romaani esimeses peatükis antud sisulise kolmikmeloodia pidev kordus: Pariis, Eesti ning minategelase "õnnetu liha" (83).

Nii nagu muusikas järgneb fuuga teemale vastak, nii jagunevad ka "Piiririigi" meloodiad diametraalselt kaheks. Lääne-Euroopa materiaalselt küllust iseloomustab ehk kõige paremini Franzi külmkapp, mis on tulvil hõrgutavaid roogi, aga minategelane näeks seal heameelega haisvat surnupead, nagu ta fantaseerib ka õhtuseid külaskäike Pariisi ooperisse, kuhu ta aga jätkaks poole vaatuse pealt lahkudes pommi. Eestis võib kuivkempu hais matta hinge, aga ka Versailles's on puudus veeklosettidest, ning Franz erutub seksuaalselt, kuuldes voodipartneri kodupaiga väljakäigu kohtadest. Pariisi nooblima universaalkaupluse vaateakna ees seisavad libuks

1 E. T o d e, Piiririik. Tallinn, 1993, lk 5. Edasised tsitaadid sellest teosest on antud sulgudes artikli tekstis.

2 P. L i a s, Hingepagulane. *Keel ja Kirjandus* 1994, nr 12, lk 749–750.

tunnistet Ida-Euroopast pärit eestlased väliselt arvustades ja seesiselt himustades sealseid kaupu, aga noor pariislanna, kes ostab antikvariaadis hinnalist mööblit, naerab mõnust oma mehe raha kulutades. Ent kus on siin kurtisaan ja kus on kunde?

Minategelane mõtiskleb, kas noore pastoriga abielludes oleks ta olnud mees või naine. Ka inglid (Angelo?) võivad "olla mõlemast soost" (177), nagu ongi Louvre'i skulptuur "Magav hermafrodiit". Aga "võimatu armastusega" (142) maadleva "Mina" fantaasias kummitab kallim, "kellel oleks kindlasti AIDS" (56). Önnepalu romaani minategelase nii-või-naa-taktika matkib siin edukalt fuuga teema ja vastaku vormi.

Tänapäeval loevad vähesed Dante meistriteost selle usulise või ajaloolise sisu pärast. "Jumalik komöödia", mille tertsiinid "jooksevad" üsna polüfooniliselt (ka "Piiririigi" proosalõikudes võib kohata *aba bcb...* jne taolist temaatilist "riimivust"), köidab lugejat pigem keeliliselt ja vormiliselt. Ennustades Önnepalu proosaloomingule pikka eluiga, võime väita sama ka "Piiririigi" kohta. Oluline ei ole mitte, mida autor on öelnud, vaid kuidas ta seda on teinud, mitte sisu, vaid vorm.

"Piiririigis" avaldet mõtted Lääne-Euroopa turumajanduse labürindis ekslevast taasiseseisvunud idaeurooplasest on kahtlematult tõetruud. Seda olid ka Dante sapised vihjed keskajal toimunud gvelfide ja gibelliinide kemplemisele. Nagu Dante allegooria näitas itaallastele kätte õige tee saavutamaks usulist

lunastust, annab "Piiririik" mõista, et eestlastel oleks ülim aeg vabaneda suguelulistest stereotüüpidest. Niisugune lektüür evib tulevikus vaieldamatut sotsioloogilist tähtsust.

Ent "Piiririik" on enam kui ajalugu või sotsioloogia. Önnepalu polüfoonilise esikromaaniga oleme lõpetanud vormipaguluse ning jõudnud kirjandusse.

II

Tõnu Önnepalu teises romaanis "Hind" põgeneb Joonatan veelgi meelegeitlikumalt, kui seda tegi "Piiririigi" minategelane.

Vaatamata pääsemise võimatutusele, jõuab Joonatan "Hinna" esimese osa lõpus selgusele armuasjades ning teise osa lõpus äratundmisele, et kuigi ta saatus on olla hüljatud, on ta sellegipoolest õnnelik.

Esimene ilmutushetk leiab aset hallil hommikul trollibussis. Oma vastleitud kreedo karjub Joonatan maailmale sürrealistliku uneheitlusena antud õhtusel käigul ooperisse, kus etendub Puccini "Madama Butterfly".

Rakendades taas "Piiririigis" kasutat nii-või-naa taktikat, laseb Önnepalu nii primadonnal kui ka Joonatanil laulda Puccini "kõrgeid ja puhtaid noote".¹ Joonatan teeb seda vere häälega, seega aktsepteerides oma "liha needust" (40). Ooperi esimese vaatuse lõpul, olles müünud end ameerika mereväeohvitserile, võtab Butterfly omaks sugulaste needuse ning laulab: *Sola e rinnegata!*

1 T. Önnepalu, *Hind*. Tallinn, 1995, lk 150. Järgmised tsitaadid sellest teosest on antud sulgudes artikli tekstis.

Rinnegata e felice!"¹ ehk "Üksi ja hüljatud! / Hüljatud ja õnnelik!". Joonatan kisendab poolnes selle itaaliakeelse teksti teise rea nii, nagu see esineb originaalis, "*Rinnegata e felice!*" (151). Nagu Butterfly on ta õnnelik oma armastuses, kuigi ühiskond hülgab ta. Ühiskond võib käituda veelgi inetumalt, nagu ilmneb "Hinnas" seoses nahkhiirte ultraheliga, nende tõelise häälega:

"Ja tema, Joonatan? Tema tõeline hää, tema tõeline laul?"

Kui ta isegi julgeks selle kuuldavale tuua (kui ta ka ise seda oskaks!), kas siis leiduks selle jaoks kuulja kõrv, teine samale sagedusele seatud aju? Või tuleksid inimesed pikkade ritvadega, et alla lüüa ja surnuks materdada see viiksuv vördjas, nii nagu on soovitatud hävitada nahkhiiri..." (102).

Puccini ooperis leiduv pinge oma jumalaid teeniva kohaliku elanikkonna ja ameerika imperialismi vahel esineb kaudselt Önnepalu proosas Eesti looduse ja Lääne materialismiga seotud erinevusis. Ent sisuliselt ei ole ehk võimatu, et küllaltki üksikasjalik tähelepänu osutamine "Madama Butterfly"le" kuulutab veelgi keerulisemalt kodeerit sõnumi peitmist "Hinna" sündmustiku. Niisuguse kirjandusliku laenu (või lihtsalt kokkusattumuse) võtmeks osutub Philip Glassi oopereile libretosid kirjutanud David Henry Hwangi näidend pealkirjaga "M. Butterfly", ehk "Härä Butterfly", sest "M." on siin prantsuskeelse *monsieur*' lühend. Önnepalu romaan tegeleb Prantsusmaale saadet eesti diplomaadiga, kes samastab

omavolilise ametist lahkumise riigireetmisega. Hwangi draama, mis dekonstrueerib Puccini ooperi, toob lavale tõestisündinud loo riigi reetnud prantsuse diplomaadist, kes kaksikümmend aastat kestnud intüimvahekorra jooksul Pekingi ooperi "primadonnaga" ei tajunud kordagi, et ta armuke oli tegelikult mees. Prantslane väidab, et häbelik kallim ei olnud end kunagi täiesti lahti riietanud ning et tuba olevat olnud alati pimedavõitu. Pealegi armatses diplomaat primadonnaga nii, nagu seda teevad mehed omavahel. Sugueluline segadus, "liha needuse" eest põgenemine, ent samas selle aktsepteerimine osutubki "Hinna" peameloodiaks. Vormiliselt meenutab Önnepalu kujundirikas keel muusikalisi leitmotiive ehk teemade või fraaside kordamist, mis on ooperis tihti veelgi sagedasem kui sümfoonilises heliloomingus.

Peale põgenemise, "liha" ja Eesti *contra* Lääne-Euroopa juhtmotiivistiku kohtame "Hinnas" (muu hulgas) tähelepänuväärseid nimesid ja silmapaistvaid kujundite kobaraid, nagu loendamatud liblikad, "barokne" Surmatants ning tohutu sümboolsete falloste rägastik. Joonatan, kelle nimi tähendab heebrea keeles "Jumal on andnud", pärineb Vanast Testamendist. Loeme sealt, et ta armastas Taavetit enam, kui seda suutsid teha naised (2. Sa. 1,26). Näiliselt iroonilised nimed on autor pannud Georgile ("talupoeg"), Adale ("kaunitar"), tema surnud mehele Felixile ("õnnelik") ja Roide tuletorni tipust alla kukkunud – või hüpanud – Vittoriole

1 G. P u c c i n i, Madama Butterfly. London, 1984, lk 91. [English National Opera Guide nr 26.]

("võitja"). Koer Hektor ei näi ka eriti kuri olevat. Joonatani saatusekaaslase Vittorio surma võib võtta ristiusu õpetuse kohaselt patu palgana (Ro. 6,23), ehk romaani pealkirjas esineva "hinna". Aga võib-olla on just surm, mille eest alatasa põgenetakse, õnn ja võit. Vähemalt Vittorio puhul võib seda oletada, sest enne tema kirstu kaane sulgemist lendab laibale "hiigelsuur ja lumivalge, aga selgete mustade tiivasoontega" (198) liblikas. Önnepalu annab siin "Madama Butterfly's" esinevale traagilisele liblikamotiivile healoomuliku, antiigist pärit ja hinge uuestisündi sümboliseeriva värvingu. Ent Puccini ooperist – ja Hwangi näidendist – romaani lehekülgedele lennanud *butterfly*'d evivad veelgi komplekssema näo. Apollo näiteks, too tugevate tiivadega, raskesti tabatav liblikas, mitte ainult ei viita päikesejumalale, vaid toob otsekohhe mängu ka ilusad (noor)mehed.

Kuigi Joonatan "ei tea midagi haledaljakamat kui Freud (...) oma jutuga alateadvusest, oma sõnade ja seletustega" (126), kubiseb "Hind" kujundeist, mida peetakse, tänu just Freudile, mehelikkuse sümboleiks. Neist kõige klassikalisem on uss. "Hinna" esimesel leheküljel vingerdab "priske nastik" (11). Kolmandas osas, kus Joonatan ja ta unistuste "tema" moonduvad Joonataniks "siin" ja Joonataniks "seal", domineerivad ussikeeled. Neljanda osa viimases peatükis lookleb Vittorio matuserong "nagu must uss" (191). Hauajuures ründab lähenevat äiksetormi kuulutatav tuulehoog vene preestri viirukipanni, millelt tõusev suits "sööstab... nagu madu rohtu" (197). Ussidele lisab Freud maskuliinsuse sümboleina igasu-

guseid piklikke esemeid. "Hinnas" leidub neid ohtrasti: puutüved, palgid, kraanad, kindluste ning kirikute tornid, prantsuse valitsuse auvahtkondlase mõök, mille too "puhtavereline tõukeerub" torkaks Joonatanile "otse südamesse" (100), ning eelkõige majakad. Kõik need (ning veel teisedki sellised kujundid) konkretiseerivad Joonatani "ära-neetud liha" (41). "Hinna" esimese osa lõpus annabki autor falloslikule tuletornile kui potentsiaalselt ihulist lunastust töötavale sümbolile viljatu omasooiharuse mõiste ning asetab selle kõikeharavasse eksistentsialistlikku tühjusse:

"Joonatan on oma koduteel tõusnud viimasele nõmmekünkale, kust tuletorn veel paistab. Ta vaatab selle poole tagasi: seal see kõrgub keset kevadvinetust, purjus nõmmede kohal. Valge ja kandi-line; jäik; ots üleval tühjuses. Igavene, mõttetu, viljatu erektsioon, sihtimas taeva sama igavest ükskõiksust" (112).

Itaalia keele oskajad või need, kes võtavad vaevaks tutvuda "Madama Butterfly" libreto tõlkega, avastavad õige pea, et selle ligi sada aastat tagasi kirjutet ooperi tekstis lõõmab jälk imperialism, rassism ning seksism. "Piiririigi" minategelase vajadus panna pomm Pariisi ooperimajja oleks täiesti arusaadav niisuguse lavateose etenduse ajal. Puccini muusika, seevastu, muutub aastatega aina haaravamaks. Rahvusvahelises repertuaaris leidub vähe aariaid, mida võib häbenematult kõrvutada "Madama Butterfly" imekauni "Un bel di'ga". Kes oskaks ennustada, kuidas saja aasta pärast hinnatakse "Hinna" sisu? Önnepalu võlujõuline keelemuusika evib ent kahtlematult võime kütkestada lugejaid kaugeski tulevikus.

KALEV KESKÜLA

[Kirjanik V. Luigest]
lk 73 - 96
p2.01/.09(474.2)

TEMA JUHATAS INGLID SISSE

Sellel sajandil moodne olla on tähendanud enamasti olla lummas nagu Kuri ise. Mitte ilmaasjata ei ole sajandi loetavaima luulekogu pealkiri "Kurja lilled"!

Viivi Luik (Eesti Ekspress 20. 12. 1991)

Viivi Luik on kogu oma elu olnud moodne kirjanik. Ta on kogu oma kirjanikuelu, elu eesti kirjanduses, elanud nii, et praegu tagasi vaadates pole piinavalt valus asjatult kaotatud aastate pärast. Viivi Luik, temaealised ja minealised muidugi teavad, kust eelöeldud lause tuleb, kust niisugused laused tulevad. Meie kommunistlikust minevikust, mõistagi. Aga kas teab seda tõusev sugupõlv? "Kas meie noored kolleegid teavad, kes oli miilits?" küsis *Eesti Ekspressi* 7. aastapäeva kõnet pidades Viivi Luige noor sugulane Hans H. Luik, enda sõnul kah juba "vanem mees". Nimelt meenutas ta seika, et ajalehe algupäevil toimunud tormiliste pidustuste käigus oli tulnud miilitsa eest ära joosta. Nõukogude miilitsast on saanud nostalgia objekt, ta ei esinda enam vägivalvariigi masinavärki, teda meenutades tunneme igatsust kadunud nooruse järele, nagu Milan Kundera Hitleri pilti vaadates, aga mitte enam hirmu magusust. Aga võib-olla pisut ka seda.

Kui Viivi Luik Kalmetu 8-klassilises koolis käis, pidasid õpetajad teda keskpäraseks kui mitte lolliks maatüdruks. Kui ta aga 16aastaselt avaldas

ajalehes *Tee Kommunismile* esimese luuletuse ja kaheksateistkümnesele esikogule "Pilvede püha", sai Viivi Luigest staar ja selleks on ta jäänud siiani. Õpetajad olid muidugi nõrduinud, sest need on inimesed, kellel oma otsustusi eriti raske muuta.

Ma ei usu, et Viivi Luik oleks kunagi oma luuletajaelu vältel ajast maha jäänud. Küllap on ta sageli sellest ka ette jõudnud. Tema luulevoog ei ole ju olnud nii avastuslik-uuenduslik ja põrutav kui Paul-Eerik Rummo või Kaplinskil või Jüri Üdil, aga kahtlemata esitab see esinduslikult 60ndate õnnelikku süüdimatust, 70ndate skepsist ja 80ndate painet. Tõeliselt uuenduslikuks sai ta aga oma prosaistielus, temast sai eesti kirjanduse välismaise imago, välismaale müüdava palge disainer.

Lõpparve Kurjaga

Teatavasti peetakse ajalooks aega, mida lahutab meist mingi pöördeline sündmus: ajalugu on too aeg, mil asjad olid teisiti kui täna. Eesti sobiks suurepäraselt sellise ajaloodefinitsiooni illustreerimiseks.

siooniks ja tõestuseks. Siin maal on nii selge piir eelmise ajastu (mida kutsutakse nõukogude või okupatsiooniajaks) ja kaasaja vahel. Sel uuel ajal ei ole Viivi Luik enam luuletusi kirjutanud, on avaldanud proosatekste, aga kummalisel kombel tuleb just neis tema laulikutulevikunägija anne eredalt esile.

Aastanumbreid vaadates ei lange Viivi Luige prosaistielu ja iseseisvuse sünd päriselt kokku. "Seitsmes rahukevad" (loen seda kui esikromaanu tema proosatee alguseks, kuigi jutustusi oli ta kirjutanud varemgi) ilmus ju 1985. Eesti kultuuriilmas polnud siis veel gorbatsšovlikust koidikust midagi teada, valitses tšernenkismi pime öö. Ometi on see romaan uue ajastu teos. Nimelt käsitleb see stalinlikku lapsepõlve sedavõrd võõratatult, nagu oleks tegu kauge mütolooilise ajastuga, mil käituti ja toimiti tänaseks arusaamatul viisil. Kuigi too raamat sündis veel nõukogude ajal, jätab kujutusviisi mulje, nagu oldaks ise juba teises ajastus. Näiliselt madal – lapselik – vaatepunkt osutus samal ajal ka ebaharilikult kõrgeks, nii kõrgeks, et ulatus sellest riigist, ühiskonnast ja ajastust väljagi.

"Seitsmes rahukevad" oli ühtaegu lõpparve eelmise ajastuga ja uue ettekuulutaja. Lõpparve leidis üldrahvaliku mõistmist: kümned inimesed väitsid ja küllap tuhanded mõtlesid, et neil on just samasugune lapsepõlvkogemus, et Viivi Luik on kirjutanud ära nende loo. Lõpparvega identifitseerisid ennast paljud, ehk küll enesele teadvustamata, et see oli lõpparve.

Paljude jaoks oli "Rahukevad" rahvuslik vastupanuraamat. Üks idealistlik Tartu literaat tunnistas pärast teose il-

mumist, et ei suuda mõista, kuidas võib Viivi Luik elada Kirjanike Liidu partorigi Jaak Jõerüüdi, Kurja enda sulasega. *Résistance*'i-raamatut nägid teoses ka prantsuse kirjastajad, kes joonistasid oma väljaande kaanele sonimütsides jalgratastega mehed, vähemasti Viivile tuletas see naivistlikuvõitu pilt just prantsuse vastupanuliikumise kujundit meelde. (Muide, Lennart Meri väitel mõtles sõna *Résistance* välja eestlane Boris Vilde.)

Sotsiaalse ja rahvusliku kõrval on romaanis täiesti adutav ka rahvusülene ja kosmiline hoovus, tunda on Issanda inglite – kellest saavad edaspidi Viivi Luige teoste püsitegelased – kohalolekut. Viivi Luik juhatas inglid meie kirjandusse sisse, need tulid koos temaga.

Dracula vahendaja

Järgmine ja seni viimane romaan "Ajaloos ilu" ilmus 1991. aasta novembris, mõni kuu pärast iseseisvuse sündi, ja see on midagi enam kui lihtsalt kirjandusteos. Kirjandusteosena polegi ta ehk suurem asi. Või õieti: on meisterlik, stiilne ja lõvv, kuid kindlasti enam lõvv kui kestev. Sel raamatul oli ilmumise ajal eesti ühiskonnas ja kirjanduses nii palju funktsioone ja nii mitu eri mõõdet, et üle aegade kestev lugemiselamus taganes teisejärguliseks. Seda üle lugesid pidin osalt nõustuma autori hilisema tõdemusega, et selle sajandi moodsad kirjanikud – veel äsja nii armsad – on järsku "vanaks saanud ja tühjaks jäänud".

Aga nagu öeldud, "Ajaloos ilu" tähendus on muus. Kes tahaks praegu lugeda

Viivi Luik ja Epp-Maria Kokamägi kunstihoones
Foto: Tõnu Tormis

"Kalevipoega", "Mahtra sõda", "Vaeste Patuste alevit", kuigi needki on olulised teosed. Nendega võrreldes on "Ajaloos ilu" vägagi nautimisväärne. Samas usun, et Viivi Luigel polnud sugugi kavas kirjutada ideoloogilist teost, veel vähem õppe-"euroromaani" (st Euroopas müüva romaani näidet).

Tundetoonilt on "Ajaloos ilu" lohutu ja jube raamat, tõeline "õuduse sümfoonia". Ja F. W. Murnau klassikalist hirmufilmi "Nosferatu, õuduse sümfoonia" ongi siinkohal paslik meenutada, sest romaanist õhkub samasugust hämarat nimetut hirmu nagu saksa filmiklassiku vanalt ja kulunud filmilindilt. Pealegi on Luige romaani juttu Dracula riigist, mida katab sama taevakaar mis Eestimaadki. Peale vereimejate on "Ajaloos ilus" palju muudki õudset – telefonid, mida kaetakse patjadega, Brežnevi tankid, mis veerevad Praha tänavail, erariides mehed, kes võivad oodata ukse taga, tublid eesti rahvamehed, kes karvastel karvu võtavad, lõpuks isegi Issanda inglid, kes panevad meie jaoks vitsu soola. Kaasaegsele ja kosmilisele hirmule lisandub veel ajalooline hirm, juuksed Auschwitzis koonduslaagrist, õigupoolest on kõik endised esemed ajaloolise õuduse tunnustajad.

Romaan kujutab aastat 1968 ja Viivi Luige veendumuse kohaselt olid 1960. aastad üks iseäranis kole aeg. Mineviku nostalgiasära puudumine muudab kujutatava iseäranis kõledaks. Et ajalugu on nii kole, omamoodi hirmutegude muuseum, on hirmsam seal, kus ajalugu on rohkem. Intervjuus Tõnu Õnnepalule on Luik kinnitanud, et Ida-Euroopas on ajalugu, eelmised ajastud, otsekuu lumesagedesse kinni külmunud ja säilinud.

Muu ilma inimesed kohtavad siin oma vanemate noorusaega.

Ent Luik ei piirdu ainult mineviku ja oleviku kurjaga. Ta toob sisse isegi tuleviku kurja, olgu siis dokumentaalsel tasandil (Nõmme inimsööja) või apokaliptilise kättetasumisena.

Viivi Luik ei toonud meile ainult inglaid, vaid pressis meie meeltesse sügavalt Dracula-hirmu, liitis selle Eesti imagosse ja levitas välismaal (mis nõukogudevastane tegu!). Ja maailm sai sellest sõnumist aru, sest Dracula PR oli seal tänu Bram Stokerile ja Nicolae Ceausescu tunduvalt parem kui Kalevipojal ja Tuuslaril kokku. Nii on pigem hoopiski Dracula vahendaja, Kurja eksportija.

Uue aja kronomeeter

"Ajaloos ilu" tõi eesti kirjandusse ja ellu uue viisi tajuda aega: minevikku, olevikku ja tulevikku kõike koos ja korraga eksisteerivana. Ja ta tegi seda uuel viisil, uues keeles. Praeguseks on Viivi Luige ajaloost kõnelemise keel saanud meie riigikeeleks ja tema mõtteviis meie rahvuslikuks ideoloogiaks. Kõige esindavamal kujul tuleb see ilmsiks president Meri kõnedes, milles ta selgitab maailmale Eestit. See on pateetiline, müüdis-tav kõnepruuk. Kui Lennart Meri ütleb, et maailma ajalugu on leidnud endale viimse pelgupaiga Eestis ja Poolas, või kõneleb ajast, mida jääb meie kõigi keldadel üha vähemaks, on need justkui Viivi Luige sõnad. Äratundmine temalt, kes on "mänginud terve oma elu Balti riikide ajaloo taustal muretult sõnade ja piltidega" ("Ajaloos ilu").

Ma ei arva, et president oleks Viivi Luige õpetused ja keele laenanud ja riigistanud. Pigem arvas Viivi Luik kuuenda meelega ära ning võttis (loomuomaselt) kasutusele keele, milles tulevane Eesti Vabariik maailmaga rääkima hakkab. Juba see tõsiasi muudab "Ajaloõ ilu" heuristiliseks vägitõõks, aga tal on muidki kvaliteete.

Ideoloogilise novaatorluse kõrval kannab "Ajaloõ ilu" endas ka esteetiliselt sõnumit. Kuigi – nagu eelpool öeldud – ei ole tema tugevus just püsiväärtuslikuses, on tema jõud suur eesti kirjanduslike ja hingeliste konventsioonide murdjana. See raamat, pateetiline ja omal kombel naiivne, aitas ometi kaotada eesti kirjanduse koduvillast süütust, tegi ta teadlikuks Kurjast. Ning samas on see tekst, mis täidab haritud maailma kirjandusele esitatavad esteetilised nõuded, ehkki tema tähelendu toetas Baltimaade-huviline eurotellimus. Aga selle eurotellimuse täitmine oli tol hetkel riiklik asi, panus isamaa altarile.

Kauniskirjanduse hauakaevaja

Viivi Luige uuendajamissiooni avab ehk kõige paremini tema artikkel "Suhkrutatud koletised ja lahjendatud inglid" (ilmunud kõigepealt *Helsingin Sanomates* ja seejärel *Akadeemias* 1994, nr 2).

"Mind – nagu arvatavasti teidki – on viimasel ajal huvitanud küsimus, miks kultuurist, kunstist, kirjandusest on saanud nii ükskõiksustäratav ja isegi ebameeldiv nähtus. (...) Õieti on kirjandus

nagu kadunuke, kellest matustel halba ei räägita..." kirjutas Viivi Luik. Ta kinnitas, et vanadel luuletajatel, kes kirjutavad meile kadunud maailmast, ei ole sajandilõpu inimesele enam midagi öelda.

See oli tõsine kallaletung kirjandusele ja iseäranis eesti kirjandusele, mis oli ju harjunud olema pigem ühiskondlik kui esteetiline loom. Eesti kirjanikud olid nõrduinud ja arvasid, et eks Viivi ole kirjanduses pettunud seepärast, et elab välismaal, kus kirjanikku nagu kord ja kohus ei austata.

Ometi ei väitnud Viivi Luik, et surnud oleks kirjandus kui kunstiliik ja inimliku kommunikatsiooni võimalus, surnud öeldi olevat vaid hulk vanu raamatuid. Ja tegelikult nägi ta juba sündinud olevat ka Uue Kirjanduse lapsukest, milleks oli Tõnu Õnnepalu "Piiririik". "Ajaloõ ilu" ja "Piiririik" moodustavad eesti uuemas kirjanduses hingesugulasliku teostepaari, mida sageli varustatud sõimusõnaga *eurokirjandus*.

Viimane termin on Viivile vastumeelne, täpselt nagu Tõnulegi. Kumbki neist ei taha olla eesti kirjandusest välja heidetud, nad kirjutavad eesti keeles ja teisisi nad ei või, ning samas kõneleb nende teostes ka senisest erinev elu- ja kunstivaade, uus ajastu. Neid kahte raamatut võrreldes leidub nii olemuslikke erinevusi kui ka kokkulangemisi. "Ajaloõ ilu" on nagu "Seitsmes rahukevadki" omal moel kokkuvõte, Viivi Luige luuleraamatute kokkuvõte, varasemate teoste tsitaatide ja parafraside kogum. Kuid just nende võõritatult, kusagilt kõrgelt ja kaugelt, uuel vaatepunktilt esitatud maksiimide abil saavutas Luik eesti kirjanduse madalasse majja mahtu-

matu üksilduse. Sama üksildus on ole-
muslik ka Tode-Önnepalule. Vahest on
see üksildus äratundmine, et ei oldagi
oma maa ja rahvaga üks liha ja veri, et
maa ja rahvas ei saa olla sinu kaitsekiht.
Oleme hoopis üksi ja alasti maailmas
ning selle ilma seadused ja tõed on tei-
sed, kui seni usutud. "Need pole tühjad
sõnad, kui öeldakse, et maailm muutub.
Mis alles eile oli kaljukindel, on täna kui
eimiski. See, mida alles eile välja naerdi,
on täna tõsi" (*Eesti Ekspress* 20. 12.
1991).

Viivi Luik tõi eesti kirjandusse tõde-
muse "igaveste humanistlike väärtuste"
lõpust ja teiseksaamisest ja Tõnu Önnepalu
sai selle väite tõestuseks ja muu-
tuste toimepanijaks.

Luukered Berliinis

Luike ja Önnepalu ühendab mingil
moel ka eesti kirjandusest (eesti asjast)
väljasolek. Seda nii kirjaniku vaate-
punkti, globaalse vaimu kui isegi füüsi-
lise ruumilise paiknemise tõttu. Viivi
Luige liikumine ajas ja ruumis moodus-
tab huvipakkuva ja isegi sümboolse
tausta tema kirjanduslikule arengule.
Ta kasvas maatüdrukust linnainime-
seks, ja kui välismaa meile avanes, muu-
tus mütoloogiast tegelikkuseks, sai
Viivistki välismaa inimene. Ta kolis
Tallinnast Helsingisse ja sealt edasi Ber-
liini, kust käib aeg-ajalt mõnes teises
mütoloogilise tähendusega Kesk-Eu-
roopa linnas loenguid pidamas. Viivi
Luik ei ole peaaegu kunagi käinud töö-
l ning seetõttu on tal kirjandusväliseid
kohustusi, sidet "tegeliku eluga" olnud
vähem kui muil. Praegune eluviis – üksi

võõral maal, võõra keele keskel, ühe
katuse all stipendiaatidega kogu maail-
mast – loob aga eesti kirjaniku jaoks
hoopiski ebahariliku ümbruse. Nii
kombineerub enese sees kasvav kinnis-
mõtete maailm ümbritseva võõra maa-
ilmaga, ja mis seal siis imestada, et
tulemuseks on midagi muud kui kodu-
kamaral leivatüki eest kontorilaua nü-
hija maailmapilt.

Püüdes kujutada elu Berliinis, saadab
Viivi Eesti väljaannetele kummalisi lu-
gusid luukeredest, mis pidavat Berliini
talve iseloomustama. Sallidesse mähi-
tud sakslased tuletavad talle kunagisi
sõjavange meelde, ja kui ta kord koju
käima tuleb, on ta imestunud, et Eestis
on isegi vaestel inimestel soojad riided!

Vahest on see saksa ekspressionism,
mis elab Viivi peas? Igatahes kaldun ma
arvama, et kogu oma haruldase uuen-
daja-teenäitaja rolli juures ei saa Viivi
Luik eriti hästi aru, mis ümberringi toi-
mub. Filosoofiaõpikut parodeerides
võiks väita, et objektiivne tegelikkus ei
leia kirjanik Luige meeleeelundis just
eriti objektiivset peegeldust. Maailm ja
Viivi Luige kujutus temast on mingis
väga kummalises seoses – tõenäoliselt
võimaldab see side olla Viivil meediu-
mina ettenägelik, aga tema sõnu ei saa
alati üksüheselt mõista. Ta on nagu Del-
fi oraakel, kes vihjab. Tema keel ei ole
küll hämar nagu Herakleitosel, puhuti
on see kõmisevalt pateetiline. Aga see
kõmin ei ole mitte tühi kõmin, väga
tõenäoliselt on see äikese ettekuulutus.

On ka võimalus, et Viivi ei ole üldse
mingi kirjanik ega mõtleja, vaid lihtsalt
puhas meedium, kes vahendab koge-
museväliseid ja -üleseid ideid. Võib-olla
et saatust ja Issanda inglid on ta ära

valinud, tõstnud teistest eraldi ja jaganud talle sõnumeid.

Vaevalt et Viivi on mingi prohvet, Issanda enese hääletoru. Tema sõna ja isiku mõju eesti ühiskonnale ja kirjan-dusele on tõekuulutaja jaoks liiga vahendatud. Kui ta kirjutab, ei osata temast palju arvata ja nüüd on ta kaua aega hoopiski vait olnud. "Ega raamatu kirjutamine pole teab kui tähtis, kui seda raamatut on vaja, kirjutatakse see niikuinii kusagil ära," ütles Viivi mulle aasta eest. Aga kummalisel kombel saab tema isik aja voolus ikka-jälle oluliseks. Võib-olla on ta issanda töökoja katsejänes, keda lastakse külmas Berliinis Sõnumit kirjutada, et sellel siis met-roorongis haihtuda lasta, taevasel tsen-soripliiatsil asi olematuks teha. Võib-olla on tema elu – Soomes elatud lavastatud elu (just nii ütles ta sealse tegelikkuse kohta), üksildane kunstnikuaasta Berliinis – proov kogu rahva jaoks, meie kõigi tuleviku sümboolne kujutus.

Viivi ja teised

Oleks ehk ülekohtune rääkida Viivi Luigest kui ainsast eesti kirjanduse uuendajast. Maailma jõudnuid on ju veel: Kaplinski, Kross, Valton, Unt, Önnepalu. Viimasest kui Luige mõttekaaslasest ja omal kombel sünnitiseist – niisugusele kirjandusele oli ta ju pinda ette valmistanud – oli juba juttu. Mingis mõttes – kas või kommunikatsioonivõimelisuse kaudu maailmas – kuulub see seltskond kokku, mingis mõttes on Luik selles erandlik. Näib, et lihtsam on öelda, missugune omadus tal teistega võrreldes puudub, kui nimetada just talle

ainuomast trumpi. Kaplinski on globaalne, Kross monumentaalne, Valton produktiivne ja Unt geniaalne, aga Luik? Vahest on ta naturaalne? Siit edasi mõeldes jõuame jälle selleni, mida temast kui meediumist juba öeldud.

Viivi Luige teksti eriomased kvaliteetid on painavus ja nakkavus. Tema sõnad painavad ennast meelde, kas või alateadvusse, kleebivad ennast teise inimese juttu kinni. Naljakas on vaadata, kuidas Viivi Luige teoste arvustajad on osutunud tema vangideks, hakanud arvustamise asemel tema romaane nende eneste keeles parafraseerima. Viivi sõnade jälgi on selleski loos; et seda nähtavaks teha, asusin Viivi parafraseerimise/parodeerimise teele, tegin muist sõnu poolpaksuks, nagu Viivi "Ajaloo ilus".

Ja õudne on ta ka. Viivil on sünge huumorimeel, kinnitab üks kolleeg. Ja veel meenub teise põlvkonnakaaslasest kirjaniku jutt, kes tunnistas kord, et ta oma sugupõlve loojaid pelgab. "Ega sa siis ometi Viivit kardad?" pärisin mina. – "Pärast "Ajaloo ilu" olen hakanud teda kah kartma".

Õudne Luik

Viivi Luige lausete vahelt paistab elu enese õudus – eksistentsi pidetus ja ajaloo ülekohus. Sealt paistab inglite ja koletiste ühendatud väesalk moodsas euroopalikus mundris, kuid nende nägudelt vaatab vastu saatuse ükskõiksus.

Viivi tunneb neid, ta juhatas nad eesti kirjandusse sisse. Tal tuleb nendega läbi käia ja kaupa teha. Teda juhib teadmimine, et saatus on ükskõikne, aga ei jäta

ometi ühtki heategu kätte tasumata. See on olemise õudus, mis sõnade vahelt kätte paistab.

Viivi Luik elab Berliinis, kõrgete lagedega juugendtubades Kurfürsten-

dammi lõpus, kirjutab kaotatud romaani kadumatuid mõtteid jälle lauseteks ning enne aastatuhande lõppu peame meiegi tema nägemused ära nägema. Sellest karikast me ei pääse.

ENE-REET SOOVIK

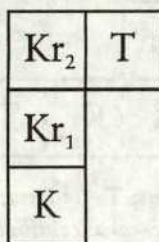
AKADEEMIA JA AVALIKKUS: KRIITIKA KOHAST KULTUURIPILDIS

Mõistetepaar "traditsioon" ning "pluralism", nende olemasolu või puudumine eesti kirjanduskriitikas ja, olemasolu möönmise korral, omavaheline suhe, selle muutumine läbi aja on küsimused, mis tekitavad *déjà lu* elamuse. On ju olemas tagasivaates läbianaalüüsitud ning lahtikirjutatud pretsedent hegemooni staatuses kirjanduskriitilise ainutraditsiooni väljavahetamise kohta pluralistliku, mitmeid suundumusi soosiva lähenemise poolt. Inglise keelt kõnelevas ja kirjutavas maailmas dateeritakse sellist, tagantjärele isegi kriitika-revolutsiooniks nimetatud murrangut 1960. aastate lõpuga. Briti ja angloameerika kriitika tegi nii traditsioonilises kui ka traditsioonijärgses paradigmas läbi transformatsiooni, mis ahvatleb tõmbama paralleele Eestimaal toimuvaga.

1960. aastate lõpuni oli kirjanduse ja kriitika suhe angloameerika maailmas võrdlemisi probleemitu, iseloomustab David Lodge olukorda oma teoses *After Bakhtin*. Kirjandust peeti primaarseks ning kriitikat kirjanduse suhtes sekundaarseks praktiliseks tegevuseks, mille komponentideks olid kirjandusteoste kirjeldamine, nende interpreteerimine ja neile hinnangu andmine. Valitsevaks kirjanduskriitiliseks suundumuseks oli uskriitika (*New Criticism*), millega liitus F. R. Leavise moraaliformalism (*moral formalism*). Kui kasutada selle suuna üht kesket mõistet, võib uskriitikat tõepoolest õigusega nimetada anglosaksi traditsiooniks. On ju T. S. Elioti essee "Traditsioon ja individuaalne talent" kindlal kohal 20. sajandi kirjanduslikke metatekste koondavate antoloogiate uskriitika peatükkides,

Ettekanne UTKK kirjandusteoreetilisel seminaril "Traditsioon ja pluralism 1. Seminar uuenevast kriitikast" 31. mail 1996 Tallinnas.

1.

K – kirjandus; T – teooria; Kr₁ – arvustus; Kr₂ – akadeemiline kriitika

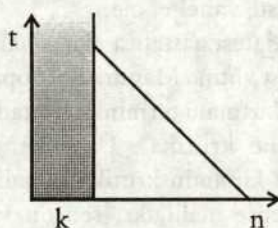
kui mitte nende otseseks avalöögiks, ning F. R. Leavise mõjurikas romaani-käsitlus kannab pealkirja *The Great Tradition*.

Kirjandusteooria funktsiooniks selles olukorras oli kriitilise tegevuse jaoks metoodika väljatöötamine, millega tegelesid kabinetivaikusesse sulgunud professorid, kes tulid üldsuse ette küll kriitiku nahas, seestpidi aga olid ilmselt kiskujad filosoofid. Cambridge'i õppejõud Leavis, kes tegelikult kujundas ülikoolist läbikäinud kirjandusüldsuse arusaamu kogu Suurbritannias, keeldus oma seisukohti põhimõtteliselt teoretiseerimast. I. A. Richards määratles küll oma tegevuse teoreetilised alused töös *Principles of Literary Criticism*, kuid nii siin- kui sealpool Atlanti kujunes kõrg- ja keskhariduses kohustuslikuks õppevahendiks tema *Practical Criticism*... 1980. aastal ilmunud teoses *Criticism in the Wilderness* nimetabki Geoffrey Hartman briti ja angloameerika kirjanduskriitikat terminiga "praktiline kriitika". Kirjanduse, kriitika ja teooria suhteid sel perioodil üritab skemaatiliselt visandada joonis 1.

Oma kolme tegevusharu kaudu täidab kriitika selles mudelis veel üht olu-

list funktsiooni, milleks on kirjandusliku kaanoni loomine ja säilitamine. Kui kirjanduse käekäiku ajas kujutada graafikuna, näeb see välja umbes selline, nagu esitab joonis 2. Minevikus loodud teoste arv kollektiivses teadvuses kahe- neb aja jooksul. Selektiooniprotsessiga tegelebki kriitika, mis jaguneb kaheks eri kategooriaks. Arvustus (ingl *reviewing*, joonisel Kr₁), mis on vastastikmõjus kirjutava, kirjastava ja lugeva avalikkusega, kontrollib selektiooniprotsessi püramiidi madalamatel astmetel, sõeludes avaldatavast uudiskirjandusest välja teosed, millele hiljemgi tähelepanu pööratakse. Mida rohkem aega on teose esmaavaldamisest möödunud, seda enam kontrollib valikuprotsessi akadeemiline kriitika (Kr₂), mis briti ja angloameerika maailmas sisuliselt tähendab ülikoolide kirjandusosakondi. Pikemaks ajaks kriitika vaatevälja jäänud kirjandusteosed moodustavadki kaanoni, mille olemasolust sõltub kirjanduse õpetamine ülikoolides, sest õppeprogrammid eeldavad enam-vähem ühtsustatud tekstikogumit, millega tegelda. Kaanonit võib muuta või uuega asendada. Seda tegi ka näiteks modernistliku kirjandusega sümbioosis tekkinud uuskriitika, mis uued kirjandusnähtused kaanonina

2.

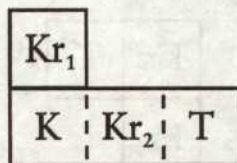
t – aeg; n – teoste arv; k – kaanon

kinnitas. Kuid kaanonit pole võimalik täielikult kaotada.

Traditsioonilise paradigma arvustus on suunatud laiale publikule, jätkab kirjanduse vaatlemist uuskriitika-eelsest romantilis-humanistlikust vaatevinklist, tunneb inimlikku huvi autori vastu ning tegeleb kirjaniku isikliku, sotsiaalse ning ajaloolise taustaga. Akadeemiliste ringkondade uuskriitiline läbilugemine tähtsustab küll isoleeritud teksti, ent kaanoniloomes on temagi autorikeskne: inglise ja angloameerika kirjandus kujutab endast erakordselt andekate kanooniliste kirjanike nimekirja, kes on kirjandusliku traditsiooni järjepidevust edasi kandnud, lisades sellele omaenese panuse. Nii akadeemiline kui avalikkusele suunatud arvustuslik kriitika lähtuvad angloameerika traditsioonilises mudelis samadelt esteetiliselt lähtekohtadelt, mida Lodge nimetab Catherine Belsey terminiga *expressive realism* ja mille kohaselt kirjandus on autori unikaalse maailmavaate avaldus ning tal on eelkõige tegelikkust jäljendav, mimeetiline funktsioon. Samu seisukohti jagavad ka lugejad, olgu siis spetsialistid ülikoolides või laiad massid. Ülesaatmatuid erinevusi kahe kriitikatüübi ning kirjandushuvilise mitteprofessionaalse lugejaskonna metakeelkasutuste vahel ei ole.

60ndatest aastatest alates hakkas aga võimust võtma Mandri-Euroopas viljelatud, Hartmani terminit kasutades "filosoofiline kriitika". Uues paradigmas osutub kirjanduskriitika samahästi kui kirjanduse alaliigiks, see on vaid üks kirjutamisviis arvukate võimaluste seast, iseseisev loominguline diskursus.

3.

K – kirjandus; T – teooria; Kr₁ – arvustus; Kr₂ – akadeemiline kriitika

Autori ja teksti asemel nihkub esiplaanile kontekst, eelkõige aga lugeja.

Nagu näitab joonis 3, on tegemist teatud määral paradoksaalse olukorraga, milles kaasaegne kriitika tahab ühelt poolt endale kindlustada iseseisvat identiteeti, mis ei sõltuks mingist vundamendiks olevast nähtusest, teisalt aga õõnestab eristusjoont kriitika ja kirjanduse vahel. Semiootikas ja dekonstruktsioonis laguneb barjäär lõplikult. Teisalt kriitika haare laieneb, sulades ühte teooriaga (Robert Con Davis ja Ronald Scheifer leiavad antoloogia *Contemporary Literary Criticism* eessõnas, et teooria mõiste tegelikult alles siin tekibki). Praeguseks on "kriitika" ja "teooria" mõisted ingliskeelses kasutuses suuresti sünonüümsed. Kohati tundub eelistus olenevat kasutaja enese kuuluvusest ja põlvkonnast. Marksist Terry Eagleton näiteks pani oma ülevaatele pealkirjaks *Literary Theory*, Leavise mõju all üles kasvanud vana kooli mees David Lodge on kokku pannud antoloogiad *20th Century Literary Criticism*, mis koondab endasse peamiselt enne 60ndaid kirjutatud, ning *Modern Criticism and Theory*, mis sisaldab hilisemaid töid. Raman Selden eelistas see-eest kompromissvarianti, nimetas oma antoloogiat hübriidnimega *The Theory of Criticism*.

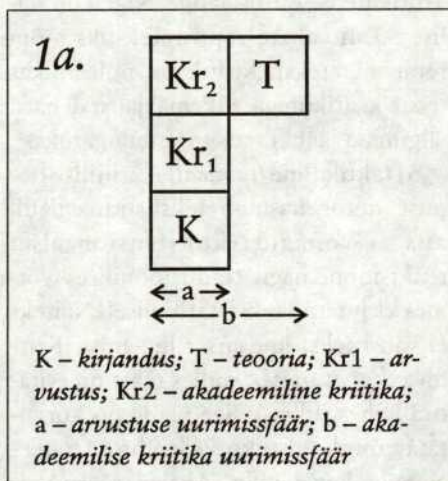
Eelmises lõigus kriitikast rääkides on silmas peetud mõistagi akadeemilist kriitikat, mida esimesel joonisel tähistab Kr_2 . Teooria areng on mõjutanud kirjanduse retseptiooni ja loodavaid metatekste, mis kirjandusega tegelemise protsessis toimivad püramiidi ülakorrusel, mitte aga uudiskirjanduse retseptiooni. Arvustuslik kriitika säilitab koha, mis tal oli traditsioonilises skeemis. Näiteks *Times Literary Supplement*, kirjutades 1996. aastal Christine Brooke-Rose'i autobiograafiliste sugemetega teosest, lähtub siiski süžee tutvustamisest, kõrvutab raamatulehekülgedel leiduvat ajalooliste faktidega, ja kui garneeringuks pakutaksegi fraase teoreetikute metakeelest, on tegemist kirjandusuurijast raamatuautori prototekstist, mitte teooriast lähtuva keelekasutusega.

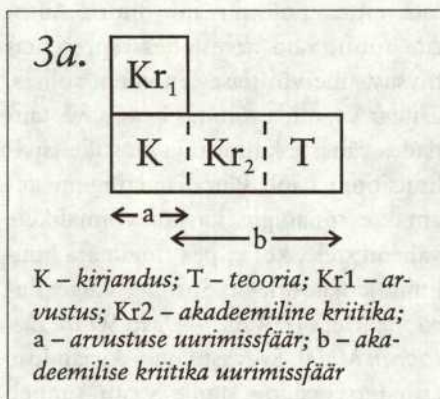
Akadeemilises kriitikas varem domineerinud uskriitika pole aga mitte välja tõrjutud mingi teise hegemoonse suuna poolt, vaid on asendunud pluralistliku lähenemisega, kusjuures uskriitika mõistagi ei kao, vaid taandub üheks suunaks mitmete seas. Markeerimata suunitlusega kursus ülikoolide õppekavas on suure tõenäosusega uskriitiline.

Kaanoniloomes jäävad arvustusliku ja akadeemilise kriitika rollid samaks, ent kuna rõhuasetus on individuaalselt autorilt nihkunud süsteemile, kirjanduse individuaalsetelt manifestatsioonidelt selle ühisosa suunas, hakatakse kaanonisse liitma anonüümset päritolu tekste, folkloristlikku ja populaarkultuurist pärinevat. Akadeemilise kriitika tegutsemisfäär laieneb püramiidi madalamatele korrustele. Tekste ei käsit-

leta mitte ainult nende Suurte Autorite tõttu, vaid arvestades representatiivsust ühe või teise fenomeni suhtes. Elitaarsus, mida rõhutas Leavis, vastandades väheste kultuuri ja masside tsivilisatsiooni, kaob. Pluralismi tingimustes antakse sõnaõigus ka kõikvõimalikele vähemustele, kes ei pea tingimata kuuluma kategooriasse Surnud Valge Euroopa Mees (*DWEM – Dead White European Male*). Seevastu uudiskirjanduse esmaretseptioon, mille vastu tunneb huvi avalikkus, on üha autorikeskem: tähelepanu keskpunkti satub kirjanik kui mediafiguur, teosetuvustused, kirjandusauhinnad.

Kui joonistada mudelitele juurde huvikanalid, siis näeme, et varasemal skeemil akadeemilise ja arvustusliku kriitika tarbijate huvisfäärid kattusid (teine moodustab esimese osahulga), hilisemal praktiliselt mitte. (Joonis 1A, 3A.) Akadeemiline kriitika on iseseisvunult muutunud niivõrd esoteeriliseks dissipliiniks, et teda suudavad hoomata vaid vähesed valitud. Tegemist on taas paradoksiga, sest ühtlasi on ju eemaldu-

tud autorikesksusest ja tekstikesksusest ja rõhuasetustes on toimunud nihe just nimelt lugeja osa tähtsustamise suunas. George Steiner toob välja peamised probleemitüübid, mis takistavad avalikkust kaasaegsele akadeemilisele kriitikale lähenemisel. Need on

1) kaasnev (*contingent*) – metakeele küsimus, heidutav erialaterminoloogia, mis pärsib kommunikatsiooni niihästi erialainimeste ja asjasse pühendamate kui ka eri kriitikakoolkondade vahel;

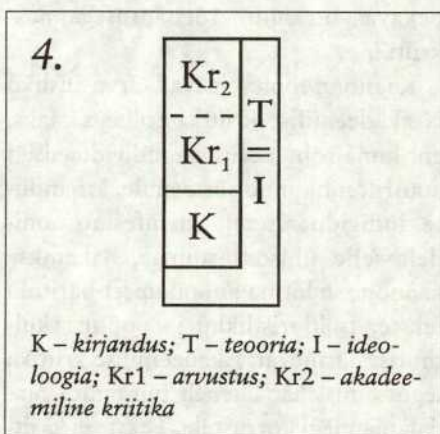
2) modaalne (*modal*) – seda tüüpi probleemid tekitavad lugejas vastuseisu kriitikateose esituslaadile. Sageli on sellise teksti vahetuks prototekstiks mõni muu metatekst, kriitik on poleemikas teiste kriitikutega. Pikemaajalist debatti jälgimata jääbki teos mõistetamatuks.

3) taktikaline (*tactical*) – kriitilise oopuse autor kasutab tekstistrateegiaid, mis ei võimalda konventsionaalset reaktsiooni nagu traditsioonilises võtmes kirjutatud teksti tarbimisel. Näiteks ei soosi tekst lineaarset lugemist (Kristeva *Stabat mater*, milles tekst on esitatud kahes tulbas). See näide on kõrvutatav modernistliku kirjanduse strateegiatega, kus näiteks "Ahermaa" ruumi-

line vorm püüab samuti üle saada keele olemuslikust linearsusest.

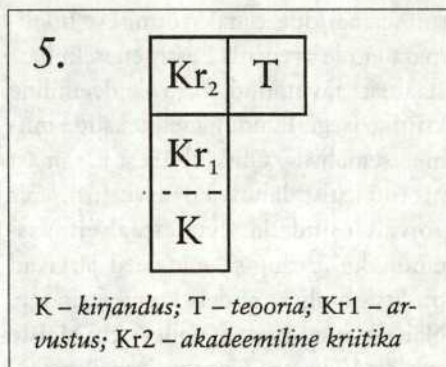
Need kolm probleemiklassi on aja jooksul naturaliseeritavad. Nendest ülesaamine nõuab küll teatud pingutust, kuid nendega on võimalik harjuda, nii et võõristus kaob. Keerukaim Steineri tüpoloogias on neljas, ontoloogiline probleem: n-ö katkestatakse autori ja lugeja omavahelise teineteisemõistmise leping. Tekst tuleb välja mingi täiesti uue mõistmisparadigmaga, millest senini kehtinud arusaamadest lähitudes ei peagi aru saada.

Milline on aga kirjanduskriitika olukord Eestis? Kas on kehtinud esimese, traditsioonilise mudeli vaste ja kas see kehtib ehk praegugi? Kui eristada kriitika eelmist ja praegust kohta kultuuripildis, siis tundub küll, et esimest neist sobib kirjeldama skeem, kuhu on visandatud primaarne, aluseks olev kirjandus ja sekundaarne, sellele tuginev kriitika, milles on tõepoolest ülekaalus üks konkreetne lähenemisviis. Domineerivaks suunaks ei ole küll omal ajal Ants Orase poolt maale toodud uskriitika, vaid ametlikult tuleks selleks lugeda

sotsialistlikku realismi; akadeemilises õpetuses on taustal kummitanud ka Wellek ja Warren, seega Praha koolkonna sugemetega ameerika uuskriitika. Eristus akadeemilise ja arvustusliku kriitika vahel ei ole eriti tugev. See on mõistetav, sest põhimõtteliselt on mõlemat, nagu ka kirjandust ennast ja eelkõige selle kaanonit, kontrollinud üks ja sama ideoloogiline mehhanism. Skeemaatilisel visandab seda olukorda joonis 4.

Kriitika praegune staatus tundub aga sel skeemil esitatust mõneti erinevat, traditsioonilises mudelis on toimunud muudatused, mida tingib kasvõi ideoloogia kõikemäärava rolli kadumine. Eespool vaadeldud pretsedent õhutab pärima, kas kriitika on Eestiski omandanud iseseisva loominguulise diskursuse staatuse. Samuti võiks küsida, milliseks on kujunenud akadeemilise ja arvustusliku kriitika vahekord. Kui vaatame inglise ja angloameerika pluralistliku etapi mudelit, sulab seal kirjandusega ühte akadeemiline kriitika, millest kujuneb kriitikažanris kirjutatud fiktsioon. Eestis seevastu läheneb ilukirjandusele eelkõige arvustuslik kriitika. Viimase realiseerumiskujuks on tihti metatekst, mille loomiseks on tõe andnud tõepoolest mingi kirjandusteos, aga kriitikateksti suhe sellega on ehk võrreldav Keatsi ja Homerosse suhtega esimese sonetis *On First Looking into Chapman's Homer*. Kohati on sellises fiktsioonižanris kirjutatud arvustuses täheldatav inkorporeeritud taustteadmiste, s.o autorikeskse, romantilis-humanistliku suuna märgatav osakaal. Tulemus sageli ei rahulda kriitikut, sest soovitakse pigem lähedust akadeemilise

kriitikaga, mis oma pluralistlikul kujul on uudne ja ahvatlev nähtus.

Õpetatud mulje saavutatakse, kasutades žanriomaseid strateegiaid Steineri nimekirjast. Lihtsaim viis kaasaegsele akadeemilisele kriitikale lähenemiseks pole mitte uue tekstiesitamisstrateegia väljatöötamine (*Postimees* tekitab elitaarsusele viitava kummastusefekti puhttüpograafiliste võtetega mängides, kuid see on lehetoimetuse, mitte kriitiku võttestik), vaid pöördumine meta-keele poole. Välja on kujunenud ambitsioonikale arvustusele tunnuslikud võtmesõnad, näiteks viimasel ajal juba devalveerunud "postmodernism". Akadeemilisuse markeerijatena on silma torganud nimepaar Eliot ja Derrida. Nende ilmumine võiks ehk viidata kriitiku traditsioonilistele või pluralistlikumata laadi eelistustele, on ju vastavalt tegemist 1. ja 2. joonisel kujutatud akadeemilise kriitika tüüpide võrdkujudega. Nad võivad esineda üksinda või samas arvustuses koos, kusjuures Elioti puhul lisatakse sageli ka konkreetne tsiteerimist võib raskendada Steineri tüpologia modaalne kitsaskoht.

Iseseisva akadeemilise kriitika välis-

tunnusmärkide omaksvõtmisest hoolimata ei ole arvustus Eestis eneseküllast staatust saavutanud, nagu akadeemiline kriitika isegi. Puudub metatekstide mitmetasemelisus. On küll ühest ja samast prototekstist lähtuvaid arvustusi, mis võivad esindada diametraalselt vastandlikke arvamusi, ent need järgivad traditsioonilise mudeli konventsioone. Näiteks olgu kasvõi Valle-Sten Maiste ja Märtr Väljataga George Orwelli esseekogust "Vaala kõhus" lähtuvad, autori taustale ja teose kontekstile keskenduvad arvutuslikud artiklid *Vikerkaares* (1996, nr 4), millest üks on küll vastulause teisele, kuid mille lähtekohaks on siiski üks ja seesama prototekst, Orwelli oma. Praktiliselt puudub poleemika metatekstide tasandil, erandlikuks näiteks võiks olla Hasso Krulli sõnavõtt *Loomingus* (1996, nr 2), mida on inspireerinud Mart Velskri *Vikerkaares* (1995, nr 11) ilmunud Suumani-arvustus. Velsker paigutuks briti ja angloameerika traditsioonilise mudeli (joonis 1) ja Krull pluralistliku mudeli (joonis 3) akadeemilise kriitika lahtrisse.

Vaevalt et rangelt esoteeriline akadeemiline kriitika Eestis ülepea välja kujunebki, kasvõi kirjutajate vähesuse tõttu. Ingliskeelse maailma ülikoolid saavad prantsuse ideid assimileerides omaette klanni moodustada, Eestis aga tegelevad ka akadeemilised uurijad reaarvustuste ning muu maise ja madalaga, väljaandedki pole nii spetsiifilised.

Akadeemia ja avalikkuse vahelist tohutut konfrontatsiooni pole ette näha,

pigem vallutab akadeemia oma välisnustate kaudu avalikkust, nii et eespool mainitud *Postimehe* kultuurileheküljest, mis Eesti suurima päevalehe puhul võiks eeldatavasti olla mõeldud väga laiadele rahvahulkadele, ei saavat needsamad rahvahulgad aru. Kriitikat aga kirjutatakse ikka edasi, ja et käesolevale kirjatükile moekohaselt teatavat akadeemilisuse münti juurde anda, võiks lõpetada T. S. Elioti sõnadega: "Kriitika on sama möödapääsmatu kui hingamine."

Kirjandust:

Contemporary Literary Criticism: Literary and Cultural Studies, 1900 to the Present. Eds: R. C. Davis, R. Schleifer. London, New York, 1989. (Koostajate sissejuhatuses on refereeritud ka George Steinerit.)

T. E a g l e t o n, Literary Theory: An Introduction. Oxford, 1983.

G. H a r t m a n n, Criticism in the Wilderness. New Haven, 1980.

D. L o d g e, After Bakhtin. Essays on Fiction and Criticism. London, New York, 1990.

Modern Criticism and Theory: A Reader. Ed.: D. Lodge. London, New York, 1988.

The Theory of Criticism from Plato to the Present: A Reader. Ed.: R. Selden. London, 1992.

Twentieth-Century Literary Criticism. Ed.: D. Lodge. London, New York, 1972.

MICHEL FOUCAULT

V. Inglise, J. K. Kruul
lk 93 - 101

EETIKA GENEALOGIAST: POOLELIOLEVA TÖÖ ÜLEVAADE (II)

(Algus eelmises numbris)

veg.

Klassikalisest ise'st tänapäeva subjektini

K: Milline on see "enesehool", mida samanimelises raamatus otsustasite eraldi käsitleda?

MF: See, mis mind huvitab hellenistlikus kreeka-rooma kultuuris – alates 3. sajandist eKr kuni 2. või 3. sajandini pKr –, on eeskiri, mida kreeklased nimetasid eraldi sõnaga *epimeleia heautou* ja mis tähendab enese eest hoolitsemist. See ei tähenda lihtsalt seda, et ollakse enesest huvitatud, ega tähenda ka erilist kalduvust enesesse kiinduda või olla enesest lummatud. *Epimeleia heautou* on kreeka keeles väga võimas sõna, mis tähendab millegi kallal töötamist või millegagi tegelemist. Xenophon näiteks kasutab sedasama sõna, et kirjeldada põllupidamist. Ka monarhi vastutus oma kaaskodanike eest oli *epimeleia heautou*. See, mida teeb arst patsiendi põetamise käigus, on *epimeleia heautou*. Seepärast ongi ta nii võimas sõna; ta kirjeldab teatavat tööd, aktiivteeti; tema tähendus kätkeb tähelepanu, teadmisi ja tehnikat.

K: Kuid kas pole teadmiste ja tehnoloogia rakendamine enesele mitte tänapäeva leiutus?

MF: Klassikalises enesehooles oli teadmistel teistsugune roll. Teadusliku teadmise ja *epimeleia heautou* vahel on väga huvitavaid asju, mida analüüsida. See, kes pidas enda eest hoolt, pidi kõigi nende asjade seast, mida teaduslik teadmine võimaldab tundma õppida, valida üksnes neid, mis olid temaga seotud ja elu jaoks olulised.

K: Niisiis oli teoreetiline, teaduslik taip õieti teisene ning allutatud eetilistele ja esteetilistele huvidele?

MF: Nende diskussioon ja probleemid puudutasid seda, millised piiratud teadmisi liigid oleksid *epimeleia* jaoks kasulikud. Näiteks epikuurlaste jaoks oli enesehoole jaoks väga oluline kogu üldine maailmatundmine, see, mis on maailmas paratamatu, ning suhe maailma, jumalate ja paratamatuse vahel. Sest see oli ennekõike mõtisklemisaineks: kui sa suutsid õieti mõista maailma paratamatust, siis suutsid kirgesid hoopis paremini valitseda jne. Seega olid epikuurlaste meelest kõik võimalikud teadmised ja enesehool omavahel vastavuses. Põhjus, miks tuli tundma õppida füüsikat või kosmoloogiat, oli see, et tuli hoolitseda enese eest. Stoi-kute jaoks määrab mu tõelise enese üksnes see, mida ma suudan valitseda.

K: Seega on teadmine allutatud enesevalitsuse praktilisele taotlusele?

MF: Epiktetos ütleb seda väga selgelt. Ta annab sellise harjutuse: jalutal igal hommikul mööda tänavaid, vaadates hoolega ringi. Ja kui sa näed konsulit, ütle: "Kas konsul on midagi, mida võin valitseda?" Ei, seega pole mul midagi teha. Kui ma kohtan ilusat tüdrukut või ilusat poissi, kas on tema ilu, tema ihaldusväärsus midagi sellist, mis oleneb minust, ja nii edasi? Kristlaste jaoks on kõik teisiti; võimatus, et saatan poeb sinu hinge ja annab sulle mõtteid, mille saatanlikkust sa ära ei tunne ja võid neid tõlgendada kui Jumalast tulevaid, teeb kristlase ebakindlaks kõige tema hinges toimuva suhtes. Sa ei või teada, mis on sinu iha tõeline juur, vähemalt mitte ilma hermeneutilise tööta.

K: Nüüsiis, millisel määral arendasid kristlased uusi enesevalitsustehnikaid?

MF: Klassikalise enesehoole mõiste juures huvitabki mind just see, et näeme siin sündimas ja arenemas teatavat hulka askeetlikke teemasid, mis tavaliselt omistatakse kristlusele. Harilikult arvatakse, et kristlus asendas üldiselt salliva kreeka-rooma elustiili hoopis rangemaga, mida märkis rida loobumisi ja keelde. Nüüd aga näeme, et kõiges, mis puudutab *ise* toimimist iseenele, olid kreeklased ja roomlased välja arendanud hulga rangeid praktikaid, mida kristlased neilt hiljem otseselt laenasid. Näeme, et see toimimine hakkas seostuma teatava seksuaalse rangusega, mis võeti otseselt üle kristlikku eetikasse. Seega ei räägi me moraalsest katkestusest tolerantse antiigi ja range kristluse vahel.

K: Mille nimel tehakse valik ja sunni-

take enesele peale selline elustiil?

MF: Antiigis ei olnud nõnda, et selle enesetöö koos teda saatva rangusega oleks indiviidile peale sundinud tsiviilseadus või usuline kohustus. See on eksistentsi puudutav valik, mille teeb indiviid ise. Inimesed otsustavad enese eest, kas hoolitseda või mitte enese eest.

Ma ei arva, et seda oleks tehtud surmajärgse igavese elu saavutamiseks, kuna nad sellega eriti ei tegelenud. Pigem toimusid nad nõnda selleks, et anda oma elule teatavaid väärtusi (jäljendada teatavaid eeskujusid, jätta endast järele ülev kuulsus, muuta oma elud maksimaalselt säravaks). Taheti muuta oma elu teatavat laadi teadmise objektiks, teha sellest *techné* – kunst.

Meie ühiskonnas pole peaaegu mitte midagi järel ideest, et peamine kunsti töö, mille eest meil tuleb hoolitseda, see tähtsaim ala, kus esteetilisi väärtusi rakendada, on meie *ise*, meie elu, meie eksistents. Leiame seda küll renessansist, kuid veidi akadeemilises vormis, ja siis veel korra 19. sajandi dändismist, kuid need olid ainult episoodid.

K: Kas polnud aga kreeklaste enesehuvi lihtsalt varasem versioon meie enessesüüvimisest, mida paljud peavad meie ühiskonna keskseks probleemiks?

MF: On teatav hulk teemasid – ja ma ei ütle, et neid tuleks sellistena uuesti kasutada –, mis näitavad, et selles kultuuris, millele me võlgname teatava hulga oma kõige tähtsamaid, püsivaid moraalelemente, oli olemas meie praegusest enesekultuurist väga erinev enesepraktika ja *ise*-kontseptsioon. Kalifornialikus enesekultuses arvatakse, et inimesel tuleb leida oma tõeline mina, eraldada see kõigest, mis võiks seda

ähmastada või võõrandada, ja mõtestada lahti selle tõde tänu psühholoogiale või psühhoanalüüsile, mille kohta arvatakse, et need suudavad öelda, mis on su tõeline mina. Sellepärast ma mitte üksnes et keeldun samastamast seda antiikset enesekultuuri tollega, mida võib nimetada Kalifornia enesekultuseks – ma arvan koguni, et need kaks on diametraalselt vastandlikud.

Nende kahe vahepeal on tegelikult toimunud klassikalise enesekultuuri ümberpööramine. See juhtus siis, kui kristlus asendas idee kunstiteosena loodavast enesest sellise enesega, millest tuli lahti öelda, sest enesest kinnihoidmine oli Jumala tahte vastane.

K: Teame, et üks uurimusi "Enesehooles" puudutab kirjutamise osa enese kujundamisel. Kuidas on *ise* ja kirjutamise suhe kehtestatud Platonil?

MF: Kõigepealt, et tuua välja mõned ajaloolised faktid, mis selle kirjutamisprobleemi puhul tihti ära retušeeritakse, peame heitma pilgu kuulsale *hypomnemata* ['ülestähendused', ains. *hypomnema*] küsimusele. Tänapäeva tõlgendajad näevad "Phaidroses" esitatud *hypomnemata* kriitikas kirja kriitikat, kuivõrd kiri on mälu materiaalne tugi. Tegelikult on aga *hypomnemata*'l väga täpne tähendus. See on vihik, märkmik. Just seda tüüpi märkmik oli Platoni ajal moodi minemas, nii isiklikuks kui ametlikuks otstarbeks. See uus tehnoloogia oli niisama segadustekitav nagu tänapäeval arvuti tulek eraellu. Mulle tundub, et kirja ja *ise* küsimus tuleb esitada selle tehnilise ja materiaalse raamistiku mõistetes, kus ta esile ker- kis.

Teiseks, "Phaidroses" on tõlgenda-

misprobleemid, mis puudutavad just seda kirjakriitikat vastandatuna mälukultuurile. Kui "Phaidrost" lugeda, näete, et see löik on sekundaarne ühe teise lõigu suhtes, mis on põhiline ja kooskõlas tervet teksti lõppu läbiva teemaga. Ei ole tähtis, kas tekst on kirjalik või suuline – probleem on selles, kas arutav diskursus võimaldab ligipääsu tõele või mitte. Seega on kirjaliku/suulise küsimus tõe küsimuse suhtes sekundaarne.

Kolmandaks, mulle näib tähelepanuväärne see, et neid vahendeid kasutati otseselt püsiva enesesuhte loomiseks – ennast tuleb juhtida nii, nagu valitseja juhib valitsetavaid, nagu ettevõtte juht juhib ettevõtet või nagu majapidamise pea juhib majapidamist. See uus vooruseidee seisnebki põhiliselt täiuslikus enesevalitsemises, see tähendab, niisuguses võimuses enese üle, nagu on suveräänil, kelle vastu enam ei tõsteta mässu. See idee on midagi väga olulist ja kestab sajandeid – praktiliselt kuni kristluseni. Niisiis, kui soovite, on *hypomnemata* ja enesekultuuri tähelepanuväärseks kokkujooksmispunktiks just see punkt, kus enesekultuur seab endale eesmärgiks täiusliku enesevalitsemise – teatava püsiva poliitilise suhte *ise* ja *enese* vahel. Kreeklased ja roomlased teostasid seda enesepoliitikat nende märkmikega samamoodi, nagu valitsused ja ettevõtete juhid haldavad nimekirjade abil. Just nõnda ongi kirjutamine minu meelest seotud enesekultuuri probleemiga.

K: Kas võiksite veel rääkida *hypomnemata*'st?

MF: Tehnilises mõttes tähendab *hypomnemata* nimekirju, arveraama-

tuid ja meelespeana kasutatavaid isiklikke märkmikke. Nende kasutamine käitumisjuhtidena, elu raamatutena näib olevat saanud tavaliseks ajaks kõigi haritud inimeste seas. Sinna märgiti tsitaate, teosekatkeid, näiteid ja tegusid, mida inimene pealt nägi või millest ta oli lugenud, samuti mõtisklusi või arutlusi, mida ta kuulis või mis tal pähe tulid. Need märkmikud moodustasid loetud, kuulud ja mõeldud asjade materiaalse mälu, pakkudes neid kui kogutud varandust, mida võis üle lugeda ja selle üle järele mõelda. Samuti moodustasid nad toormaterjali süsteemsemate käsitluste jaoks, kus toodi ära põhjendused ja vahendid, millega võidelda mingi vea vastu (nagu viha, kadedus, klatšimine, meelitamine) või millega ületada mõnda rasket olukorda (lein, pagendus, langus, häbisse sattumine).

K: Kuid mille kaudu on kirjutamine eetika ja *enesega* ühendatud?

MF: Ühtki tehnikat ega ametioskust ei saa omandada harjutamiseta; samuti ei saa õppida ka elamise kunsti, *techné tou biou*'d, ilma *askesis*'eta, mida tuleb võtta kui enese treenimist enese poolt: see oli üks traditsioonilisi printsiipe, millele pythagorlased, sokraatikud ja kүүnikud pikka aega olid omistanud suurt tähtsust. Kõigi muude vormide seas, mis see treening võttis (ja mille hulka kuulusid loobumised, päheõppimised, teadvuse läbikatsumised, meditatsioonid, vaikimine ja teiste kuulamine), on kirjutamine – iseenese ja teiste jaoks – ilmselt küllalt hilja omandanud mahukama rolli.

K: Milline oli märkmike spetsiifika, kui nad hilisantiigis viimaks mõjukaks muutusid?

MF: Kuigi nad olid väga isiklikud, ei maksa *hypomnemata*'t siiski pidada intiimpäevikuteks või sellisteks hingelise kogemuse aruanneteks (kiusatused, võitlused, langemised ja võidud), mida me näeme hilisemas kristlikus kirjanduses. Nad ei kujuta endast "iseenese selgitust"; nende eesmärgiks pole *arcana conscientiae* [südametunnistuse saladuste] päevavalgele toomine, mille pihitimus – suuline või kirjalik – on puhastava väärtusega. Liikumine, mille nad püüavad tekitada, on viimasele vastasuunaline. Tähtis pole mitte jälitada kirjeldamatut, paljastada varjatut ega öelda ütlematajäänut, vaid vastupidi, koguda juba öeldut, korjata kokku see, mida kuuldi või loeti, ja kõike seda eesmärgil, mis pole midagi vähemat kui iseenese moodustamine.

Hypomnemata tuleb uuesti asetada tollaegse äärmiselt tundliku pinge konteksti. Kultuuris, mida tugevasti mõjutas traditsionaalsus, varemõeldu väärtuse üldine tunnustamine, diskursuse taasilmumine, vanusest ja autoriteedist märgitud "tsitaatide" pruukimine – selles kultuuris arenes eetika, mis võttis väga otseselt suuna enesehoolle, selgelt määratletud sihtidele nagu iseenesesse tõmbumine, iseeneseni jõudmine, iseenesega elamine, piisavus iseenesele, kasu iseenesest ja iseenese nautimine. Selline ongi *hypomnemata* siht: muuta õpetamise, kuulamise või lugemise kaudu edasiantud fragmentaarse *logos*'e meenutamine vahendiks, mille abil saab kehtestada nii adekvaatse ja täiusliku suhte iseenesega kui võimalik.

K: Enne kui tuleme küsimuse juurde, mis roll oli neil märkmikel varases krist-

luses – kas võiksite midagi öelda selle kohta, kuidas erineb kreeka-rooma rangus kristlikust rangusest?

MF: Üks väga oluline asi on see, et stoilises eetikas peaaegu polnudki puhtuse küsimust või see oli väga marginaalne. Puhtus oli tähtis pythagoorilistes ringides ja samuti neoplatoonilistes koolkondades, ning nende mõju kaudu, ja samuti usuliste mõjude kaudu, muutus ta järjest tähtsamaks. Teataval momendil varjutab puhtuse probleem eksistentsi esteetika probleemi. See on nüüd midagi muud ja nõuab teistsugust tehnikat. Kristlikus asketismis saab puhtuse küsimus järjest tähtsamaks; sa pead ennast valitsema sellepärast, et sa pead hoidma ennast puhtana. Neitsilikkuse probleem, see naiseliku tervikluse mudel, muutub kristluses aina olulisemaks. Kreeka-rooma asketismis pole neitsilikkuse teemal seksuaaleetikaga peaaegu midagi pistmist. Seal on probleem enesevalitsuses. See oli enesevalitsuse mehelik mudel, ja naine, kes oli mõõdukas, oli enese suhtes niisama mehelik kui mees. Sugulise eneseohjeldamise teema muutub naiselikuks paradigmaks puhtuse ja neitsilikkuse teema kaudu, see aga põhineb füüsilise tervikluse mudelil. Oluliseks saab pigem füüsiline terviklus kui eneseregulatsioon. Niisiis varjutab puhastumise probleem eetika kui eksistentsi esteetika probleemi.

See uus kristlik *ise* vajas pidevat järelkatsumist, sest seal paiknesid lihahimu ja ilmalikud ihad. Nüüdsest peale polnud *ise*'t enam vaja ehitada, vaid temast tuli loobuda ja ta lahti mõtestada. Seega ei vastandu paganlus ja kristlus mitte nagu sallivus ja rangus; siin

vastanduvad ühelt poolt rangus, mis on seotud eksistentsi esteetikaga, ja teiselt poolt niisugused ranguse vormid, mis on seotud vajadusega enesest loobuda ja enese tõde lahti mõtestada.

K: Nietzsche pole siis õigus, kui ta "Moraali genealoogias" väidab, et kristlik asketism tegi meist töotusi andvad olendid?

MF: Jah, ma arvan, et ta omistab selle kristlusele ekslikult – kui arvestada kõike seda, mis me teame paganliku eetika evolutsiooni kohta alates neljandast sajandist eKr kuni neljanda sajandini pärast.

K: Kuidas teisesen märkmike roll, kui kristlased võtsid üle tehnika kasutada neid suhte loomiseks iseenesega?

MF: Üks oluline muutus on, et hakatakse kirja panema sisemisi liikumisi. Toetudes Athanasiuse tekstile Püha Antoniusse elust, saab sellest hingelise võitluse relv: kuna deemon on petlik jõud, mis ajab enese suhtes eksiteele (üks "Vita Antonii" osa on pühendatud neile vempudele), tähendab kirjutamine proovi, on omamoodi proovikiviks: tuues mõtte liikumised nähtavale, hajutab ta seesmised varjud, kus vaenlane koob oma võrke.

K: Kuidas toimus selline radikaalne teisenemine?

MF: Tõepoolest, on olemas dramaatiline pööre Xenophoni kirjeldatud *hypomnemata* vahel, kus see oli vaid dieedi koostisosade meeldetuletaja, ja Püha Antoniusse õiste kiusatuste kirjelduse vahel. Põnev koht, kust otsida üleminekutehnikaid, tundub olevat unenägude kirjapanek. Peaaegu algusest peale pidi inimene hoidma oma voodi kõrval märkmikku, et panna sinna kirja

oma unenäod, mida ta hommikul pidi enese jaoks tõlgendama või näitama kellelegi, kes neid tõlgendaks. Niisuguse öise kirjapanekuga tehti oluline samm enesekirjelduse suunas.

K: Kuid see idee, et enesevaatlus võimaldab ise'1 hajutada varjud ja jõuda tõeni, on ju olemas juba Platonil?

MF: Jah, aga see on ontoloogiline ja mitte psühholoogiline enesevaatlusvorm. See ontoloogiline enesetunnetus võtab, vähemalt teatavates tekstides ja eriti "Alkibiadeses", hinge enesevaatluse vormi kuulsa silma metafoori näol. "Kuidas saab silm näha iseennast?" küsib Platon. Vastus on pealtnäha väga lihtne, kuid tegelikult äärmiselt keerukas. Platoni meelet ei saa inimene lihtsalt vaadata iseennast peeglist. Inimene peab vaatama teise silma sisse, see tähendab, iseenda sees olev inimene, ehkki ta on iseenda sees teise inimese silma kujul. Ja seal, teises pupillis, näeb ta iseennast: pupill on talle siin peegliks. Niisamuti hing, kes vaatleb iseennast teises hinges (või teise hinge jumalikus elemendis), mis on nagu tema pupill, tunneb ära oma jumaliku elemendi.

Näete, see idee, et tuleb tunda iseennast, st saavutada ontoloogiline teadmine hinge olemisviisist, on sõltumatu sellest, mida võiks nimetada *ise* toimimiseks enesesse. Kui sa püüad tabada oma hinge olemisviisi, pole sul mingit vajadust endalt küsida, mida sa oled teinud, mida sa mõtled, millised on su ideede või kujutluste liikumised, millesse sa oled kiindunud. Seepärast võidki kasutada seda enesevaatlustehnikat, mille objektiks on kellegi teise hing. Platon ei räägi kunagi enese järelekatsumisest – mitte kunagi!

K: On kirjanduslooline käibetõde, et esimene suur autobiograafiakirjanik oli Montaigne. Tundub aga, et teie viite enesest kirjutamise märksa varasemate allikateni.

MF: Mulle tundub, et kuueteistkümnenda sajandi usulises kriisis – mõtlen katoliikliku pihipraktika suurt äraheitmist – hakati arendama uusi enesesuhte viise. Võime näha teatava hulga muistsete stoiliste praktikate uut aktiveerumist. Näiteks enesetööstuse mõiste näib mulle olevat temaatiliselt lähedane sellele, mis me leiame stoikute õpetustest, kus enese kogemine ei tähenda iseenda sisse peidetud töö avastamist, vaid katset määratleda seda, mida inimene oma olemasoleva vabadusega teha saab ja mida ta ei saa. Niihästi katoliiklaste kui protestantide seas on nende muistsete tehnikate aktiveerumine kristlike hingepraktikate vormis küllalt silmator-kav.

Võtan näiteks sellesama jalutamisharjutuse, mida soovitas Epiktetos. Igal hommikul, kui inimene jalutab linnas, peaks ta püüdma iga asja suhtes määratleda (olgu selleks ametnik või ligitõmbav naine), millised on ta motiivid, kas see avaldab talle muljet või tõmbab teda ligi, või on tal piisavalt enesevalitsust, et olla ükskõikne.

Kristluses on samasuguseid harjutusi, aga nende eesmärk on proovida järele inimese sõltuvust Jumalast. Mulle tuleb meelde, et leidsin ühest seitsmeteistkümnenda sajandi tekstist harjutuse, mis meenutas Epiktetost. Seal teeb noor seminarist jalutades teatavaid harjutusi, mis näitavad, kuidas iga asi näitab tema sõltuvust Jumala suhtes – ja võimaldavad tal mõista jumaliku ettehoolduse

kohalolu. Need kaks jalutuskäiku on sel määral vastavuses, et Epiktetose puhul on tegemist jalutamisega, mille ajal indiviid veenab end oma võimus enese üle ja näitab, et ta ei sõltu millestki. Kristlikul puhul seminarist aga jalutab ning ütleb iga asja ees, mida ta näeb: "Oo, kui suur on Jumala headus! Tema, kes selle tegi, hoiab kõiki asju oma väe sees, ja eriti mind." Nõnda tuletab ta endale meelde, et ta ei ole mitte midagi.

K: Seega mängib diskursus olulist rolli, kuid on alati muude praktikate teenistuses isegi enesemoodustuse puhul.

MF: Mulle tundub, et kogu niinimetatud enese-teemalist kirjandust – päevikud, jutustused iseendast jne – ei saa mõista muidu, kui asetades ta nende enesepraktikate üldisse ja väga rikkasse raamistikku. Inimesed on iseendast kirjutanud kaks tuhat aastat, aga mitta kogu aeg ühtemoodi. Mul on mulje – ma võin eksida –, et on olemas teatav tendents esitada kirjutamise ja enesest jutustamise vahetõrka sellise fenomenina, mis on omane üksnes Euroopa tänapäevale. Noh, ma ei eita, et see vahetõrka on tänapäevane, kuid ta oli ühtlasi ka üks kirjutamise esimesi pruuke.

Niisiis pole küllalt sellest, kui öelda, et subjekt moodustub sümbolises süsteemis. Subjekt ei moodustu mitte lihtsalt sümbolite mängus. Ta moodustub reaalses praktikates – ajalooliselt analüüsitavares praktikates. On olemas enesemoodustuse tehnoloogia, mis kasutab sümbolised süsteemid ära ja läheb neist risti üle.

K: Kui eneseanalüüs on kultuuriline leiutus, miks näib ta siis meile nii loomulik ja meeldiv?

MF: Algul võis see olla äärmiselt valuline toiming, nii et oli vaja hulka kultuurilisi väärtustusi, enne kui ta lõpuks teisesenes positiivseks tegevuseks. Usun, et erinevas vormis enesetehnikaid võib leida kõikidest kultuuridest. Samuti nagu on vaja uurida ja võrrelda erinevaid tehnikaid, kuidas toodetakse objekte ja kuidas inimesed juhivad inimesi valitsuse kaudu, on vaja uurida ka enesetehnikaid. On kaks asja, mis teevad enesetehnikate analüüsi raskeks. Esiteks, enesetehnikad ei nõua samasugust materiaalselt varustust nagu objektide tootmine; seepärast on nad tihti nähtamatud tehnikad. Teiseks on nad tihti ühenduses teiste inimeste juhtimiseks mõeldud tehnikatega. Näiteks haridusasutustes märkame, et seal juhitakse teisi ja õpetatakse neid juhtima iseennast.

K: Läheme edasi tänapäevase subjekti ajaloo juurde. Kõigepealt, kas klassikaline enesekultuur kadus täielikult või ta pigem inkorporeeriti ja teisendati kristlikeks tehnikateks?

MF: Ma ei arva, et enesekultuur kadus või varjati ära. On hulk elemente, mis lihtsalt integreeriti kristlusesse, tõseti ümber ja hakati uuesti kasutama. Alates hetkest, mil kristlus enesekultuuri üle võttis, pandi see teataval viisil tööle pastoraalse võimu teostamiseks, nõnda et *epimeleia heautou*'st sai tegelikult *epimeleia tonallon* – teistehool –, mis oli pastori töö. Kuivõrd aga individuaalne lunastus – vähemasti teataval määral – pidi käima läbi pastoraalse institutsiooni, mille objektiks on hingede hooldamine, kadus endises mõttes ka klassikaline enesehool, see tähendab, ta integreeriti ja kaotas suure osa oma autonoomiast.

Huvitav on see, et renessansiajal võib näha tervet rida usulisi rühmi (mille olemasolu on teada tegelikult juba keskajal), mis vastustavad seda pastoraalset võimu ja nõuavad õigust luua ise oma statuudid. Nende rühmade arvates peaks indiviid ise oma lunastuse eest hoolitsema, sõltumata kirikust ja kiriklikust pastoraadist. Võime seega märgata teatavat taasilmumist – mitte küll enesekultuuri oma, sest see ei kadunud kordagi, kuid seda, et enesekultuuri autonoomiat hakati uuesti jaatama.

Renessansiajal näeme ka – siin viitan ma Burckhardti tekstile kuulsast eksistentse esteetikast – kangelast kui iseene kunstiteose. Idee, et inimene võib omaenese elust teha kunstiteose, oli keskajale kahtlemata võõras ja ilmub uuesti renessansi hetkel.

K: Olete nüüd käsitlenud antiiksete enesevalitsustehnikate erisuguseid omandamisastmeid. Oma kirjatöodes näitate alati suurt murrangut renessansi ja klassitsismi vahel. Kas sama märgatavalt muutus ka see, kuidas enesevalitsust seostati muude sotsiaalsete praktikatega?

MF: See on väga huvitav, aga ma ei vasta teile kohe. Alustuseks öelgem, et selle küsimuse raames võiks ümber mõtestada Montaigne'i, Pascali ja Descartes'i omavahelise suhte. Kõigepealt, Pascal oli ikka veel sees traditsioonis, kus enesepraktikad – askeesi praktiseerimine – olid seotud maailma tunnetaamisega. Teiseks, meil ei maksa unustada, et Descartes kirjutas "meditatsioonid" – ja meditatsioon on enesepraktika. Aga Descartes'i tekstides on ebatavaline see, et tal õnnestus asendada enesepraktikate abil moodustatud sub-

jekt niisuguse subjektiga, kes rajab tunnetamispraktikad.

See on väga oluline. Isegi kui on tõsi, et kreeka filosoofia rajas ratsionaalsuse, valitses seal alati arvamine, et subjekt ei pääse tõe juurde, kui ta kõigepealt teataval viisil ei toimi iseenesesse, nii et ta muutuks vastuvõtlikuks tõe tunnetamiseks. Tuli läbida teatav puhastustöö, hinge pööramine, vaadeldes hinge enast. On veel olemas ka stoilise harjutuse teema, millega subjekt kõigepealt kindlustab oma autonoomia ja sõltumatus, tehes seda küllaltki keerukas suhtes maailma tunnetamisega – sest sõltumatust võimaldab tal kindlustada maailma tunnetamine, ja alles siis, kui ta selle on kindlustanud, suudab ta maailmakorra ära tunda nõnda, nagu see on. Kuni 16. sajandini püsib Euroopa kultuuris probleem: kuidas pean ma enesesse toimima, et saada tõe juurdepääsu võimeliseks ja vääriliseks? Või teisisõnu: tõel on alati hind; ilma askeesita pole juurdepääsu tõe. Kuni 16. sajandini on asketism ja juurdepääs tõe kogu aeg enam või vähem hämaralt seotud.

Descartes murdis sellest minu arvates lahti, kui ta ütles: "Tõeni jõudmiseks piisab sellest, et ma olen *mis tahes* subjekt, kes suudab näha silmanähtavat." Askees asendatakse silmanähtavusega punktis, kus suhe iseenesega lõikub suhtesse teiste ja maailmaga. Suhe enesega ei pea enam olema askeetlik, selleks et jõuda suhteni tõega. Tõe taipamiseks piisab sellest, kui suhe enesega paljastab mulle ilmse tõe selle kohta, mida ma enese jaoks näen. Võin seega olla ebamoraalne ja tunnetada tõe. Arvan, et see on idee, mille kogu varasem

kultuur rohkem või vähem avalikult tagasi lükkas. Enne Descartes'i polnud võimalik olla ebapuhas ja ebamoraalne ning tunnetada tõe. Alates Descartes'ist on otsene silmanähtavus piisav. Pärast Descartes'i on meil mitteaskeetlik tunnetuse subjekt. See muutus teeb võimalikuks tänapäeva teaduse institutsionaliseerimise.

Mõistagi skematiseerin ma siin väga pikka ajalugu, mis on õieti fundamentaalne. Pärast Descartes'i on meil tunnetuse subjekt, mis asetab Kanti ette probleemi, milline on tunnetuse ja eetika subjekti vahekord. Valgustusajal oli hulganisti vaidlusi, kas need kaks subjekt on täiesti erinevad või ei. Kanti lahenduseks oli leida universaalne subjekt, mis sedavõrd, kuivõrd ta on universaalne, võiks olla tunnetuse subjekt, aga mis sellegipoolest nõuaks eetilist hoiakut – täpselt see enesesuhe, mille Kant paneb ette "Puhta mõistuse kriitikas".

K: Te mõtlete, et kui Descartes lõi kas teadusliku ratsionaalsuse eetikast lahti, tõi Kant eetika uuesti sisse kui protseduurilise ratsionaalsuse rakendusliku vormi?

MF: Täpselt nõnda. Kant ütleb, "ma pean enese ära tundma kui universaalse subjekti, see tähendab, ma pean enese moodustama igas oma teos kui universaalse subjekti, mis vastab universaalsetele reeglitele". Tõlgendati ümber vanad küsimused: Kuidas saan ma end moodustada eetilise subjektina? Kuidas saan end sellena ära tunda? Kas selleks on vajalikud askeetlikud harjutused? Või lihtsalt see kantlik suhe universaallega, mis muudab mu eetiliseks tänu kooskõlale praktilise mõistusega? Seega toob Kant meie traditsiooni sisse veel ühe viisi, kus *ise* pole lihtsalt antud, vaid moodustatakse suhtes iseenele kui subjektiga.

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

VAATENURK

82.01/103 (474,2)
MART VELSKER
Ühest pealkirjast

Det
4x 102-104

KARL RISTIKIVI. VIIMNE
VABADUS. Koost. J. Kronberg. Il-
mamaa, Tartu, 1996. 544 lk. (Eesti
mõttelugu; 7). Hind 100 kr.

Ristikivi nimi sai minu jaoks tähenduse keskkoolis käimise aegu. Oli ilmunud plaat Tõnu Tepandi lauludega, mille seas kolme Ristikivi teksti esitused. Eriti jäi meelde esimene neist, õigemini luuletuse algus: *Ka sisaliku tee kivil jätab jälje, / kuigi me seda ei näe*. Pärastpoole anti mulle teada, et olin tutvust alustanud tsentraalse romaanikirjaniku loomingu sekundaarsest osast. Kontakt oli tekkinud varjijäävate tekstide seast ühega, mis kohe alguses ühendab asju, mida me ei näe.

"Sisaliku teel" on noored ustavad addressaadid olemas tänini, olgu siis Tepandi ja Ummamuudu kaasabiga või ilma. Ristikivi luule on varjus, kuid ta suhtleb praeguse ajaga, on oluline.

Ahvateľev oleks nüüd seda järeldust üle kanda uuele mõtteloo-sarja raamatule. Olgu siis peale: sekundaarsed ja olulised on ka siinsed tekstid, ehkki teisel viisil ja väiksema lugejaskonna jaoks. Mis muud, kui tunnustagem raamatu koostaja Janika Kronbergi asja ette läinud tööd.

Minu senine kogemus ütles mulle, et pealkiri "Viimne vabadus" sobib Ristikivile väga hästi. Tunnuslik on "vabadus" ja "viimsus" – ning ühend, mis neist

sõnadest tekib. Vabadus? Et Ristikivi seisab inimese vaimse ja sotsiaalse vabaduse kaitsel? Seda tegevat valdav osa laiarööpmelisest eesti kirjandusest, see-ga jääb siinkohal lendlausest väheks. "Viimne" võiks olla sõna, mis Ristikivi vabaduskäsitusele vähemalt ühes osas selgema sisu annab.

Sisaliku on vastamisi lõpuga, jäljes peitub tema ainuke võimalus kaduvat ületada. Ristikivi loomingus kohtame samalaadset vastasseisu ning ületamistarvet korduvalt. Ja mitte ainult seda: viimsuse trotsimine vormitakse kohuseks, imperatiiviks kasutada viimset vabadust. Võib arvata, et käsul on mõte vaid siis, kui vabadust kasutatakse kuidagi "õigesti". Tegemist on eetiliselt determineeritud olukorraga, vabadusega, mis antakse, et ta kohe taas võtta. Ristikivile meeldib viimseks osutuvate hetkede heroiline läbielamine. Kangelaslik saab situatsioon olla vaid siis, kui valikuvabadus on olemas ning indiviid vabalt eetilise vankumatuse ning "vaimse püsijäämise" tee, kuigi see on raske.

Vapra meelekindluse näide on ju varnast võtta – romaan "Viimne linn". Kuid ka Ristikivi kõned, artiklid ning esseed pakuvad märke sellest, et "viimsete" pealkirjade metafoorid võisid kuuluda ta elu suunavate põhikujundite hulka. Raamatu pealkiri on laenatud ühelt lähikeselt kirjatöölt, autor nimetab siin viimseks vabaduseks südametunnistuse vabadust – vabadust olukorras, kus rah-

vale või inimesele on "tõesti jäänud vähe peale palja elu" (lk 447). Südametunistus kannab endas ka eetilist paratamatust, kuid on oluline, et Ristikivil peab inimene eetilise sisehääle omaks võtma isiklikult.

Ristikivi asetub oma "viimse vabadusega" kindlasse kultuurikonteksti näiteks luuletsitaatide alusel, mida ta on paigutanud kirjutiste ja sõnavõtude võtmekohtadesse. Intervjuus Vatikani raadiole räägib Ristikivi "Viimse linna" taustadest: "Mu ees oli pilt sellisest kindlusest, mis viimseni vastu paneb, kui kõik võitlus tundub juba mõttetu. Võib-olla oli see mõte sisendatud Heiti Talviku luulest, kus ta ütleb: "Meie kohus on püsida tüüril kõigi lootuste avariiski"" (lk 112). Jah – see on seesama situatsioon ja sama kohus. Kõne Marie Underi 90. sünnipäeval lõpeb viimase stroofiga Underi pühendusluuletusest Friedebert Tuglasele (lk 181). Vaatamata pidupäevasele tüüpilisusele tasub seda tähele panna, siin esitatakse "Sisaliku teega" analoogiline püsimisdeklaratsioon. Ristikivi mahukas käsitlus "Neljast arbujast" peädib Betti Alveri luuletuse "Suurest haardest" värssidega, lõpurida varieerib Talviku imperatiivi: *Kui sul võiduks puudub rangus, olgu vähemalt su langus / raske* (lk 248). Kolmanda võimaluse sama seisundi värsistamiseks pakub Uku Masingu "Tontide eest taganejate sõdurite laul" ja taas pole Ristikivi olnud vaba kiusatusest lõpetada laenatud värssidega oma kirjatöö – sedakorda iseseisev raamat "Eesti kirjanduse lugu" (1954).

Toodud näited on tähelepanuväärsed kahtepidi. Esiteks võib neis näha ühist motiivi, mis on Ristikivile tähtis

kuidagi isiklikult. Teiseks – Ristikivi viitab tsitaatide abil kirjanduslikule keskkonnale, millega ta samastuda tahab – omakskuulutatud ümbruseks on ennekoike 1930. aastate eesti luule ning arbujad. Olen kindel, et seda viimse vabaduse imperatiivi nimetaks eesti kirjanduse tundja intuiitiivseltki arbujalikuks. Humanistlikuks nagunii.

Humanistlik kirjamees avaldub käesolevas raamatus mitmel moel. Tõtt-öelda jäid minu jaoks kaugemaks need tekstid, kus Ristikivi silmanähtavalt allutab isikliku vabaduse ja kohusetunde pagulasühiskonna käsusõnadele. Pean silmas mõningaid, peamiselt aastatel 1944–1948 kirjutatud poliitilise sisuga artikleid. Jutt jääb neis enamasti rakenduslikult ühemõtteliseks, pagulus on viimne linn, mis kõrgeid ideaale kaitseb. Tõsi mis tõsi, Ristikivi ei räägi isendale vastu – kuid tuumse kujundi tõlgendusvõimalused kitsenevad ning osutuvad eksiilile üldomasteks, ses mõttes ka enamuslikeks. Tüüpilisteks, aga mitte lõplikult voolujoonelisteks, mida Ristikivi kui igasuguse enamuslikkuse vältija juurest oleks pisut liig otsida. Kasvõi raamatu nimiartikkel avab laiemaid vaateid, kui see tollasele poliitilisele standardile kombeks.

Loomulikult polegi poliitiline lähtepunkt Ristikivi puhul tavaline. Tema mõtted korrastuvad sagedamini ikka kirjanduse ümber ja koos sellega tuleb vaimu pelgupaikade sekka fiktsioon, mis sünnib keelelise tegevuse läbi. *Kindel linn see vajab kaitset / ja varjupaik vajab varjupaika*, ütleb üks teine luuletaja. Ristikivi teab seda vajadust ning asub üha ja jälle kirjanduse iseolemise kaitsele, eriti ilmekalt raamatu avavas

esees "Kirjanduse ülesanded". Siinsed hoiakud väliseesti ühiskonnas üheselt aktsepteeritud polnud. Ristikivi osutub loomingu autonoomsuse kaitsjana pagulasmeeelsuse taustal liberaalseks, ehk ki talle endale näib rohkem meeldivat konservatiivse kultuurikriitiku roll. Muutunud olud on aidanud seda rolli lõhet kahandada: tänane lugeja märkab siin konservatiivsust ilmselt rohkem, kui seda kirjutamisajal ja -kohas märgati.

Pealkirja "Viimne vabadus" olemuslikkus tuleneb üldisemast kultuurilisest ja sotsiaalsest kontekstist. Ja ometi mitte ainult sellest. Ristikivi pidi need sõnad endale valima ja omaks võtma. Võime aimata, et valik oli sügavalt isiklik, kuigi mustvalgel me seda ei näe. Ei peagi nägema, sest Ristikivi jaoks jäävad essentsiaalsed hetked paratamatult varjatuks. "Sisaliku teest" viib ju lõpuks ühendusjoon ka artiklini "Viimne vabadus", kus kinnitatakse: "Võitlus südame-tunnistuse vabaduse eest sünnib enamasti vaikselt ja seal, kuhu kõigi silmad ei ulatu nägema, kus pole jäänud enam muud vabadust peale selle viimse" (lk 448). Romaanikirjanik peidab kriitikut ja luuletajat. Need varjatused on mõnevõrra erineva tähendusega, kuid nii või teisiti on Ristikivi ise soovitanud meil suurema kõrval märgata vähemat. Märkamisväärses raamatus on – lisaks pealkirjale – 544 lehekülge, seda nii vähe polegi.

Ret
82.01/1.03 (424.2)
ANDREAS WALDEN

Edisoni eelkäija. Täenduseta

lk 104-106
ANDRES EHIN. RUMMU JÜRI MÄLESTUSED. Elmatar, Tartu, 1996. 154 lk. Hind 69 kr.

See kõik tuleb mulle kuidagi tuttav ette. Ma olen seda kusagil varem näinud. Ühes filmis. Ja-jaa, hüüate te nüüd. No muidugi. Oli jah selline film, "Jüri Rumm" oli veel pealkiri. Ei olnud see film, ütlen ma teile. Üks teine oli. Mis siis, et raamatus Kaljujärve nägu igalt poolt vastu vaatab. Ja Katariina Lauk on seal ka. No ei ole see.

Äkki siis see eestiaegne, mille Theodor Luts tegi? See, kus Rumm näeb välja nagu mõni dändi? Ei, ei ole see ka. Ikka on üks teine. Noh, öelgu ma välja! Ja ütlen. "A-rühm". Saite nüüd.

Aga mis siin ikka hõisata. Parem seletaks. Et mismoodi "Rummu Jüri mälestused" on nagu "A-rühm". Ja siis mõtleks, et kas see midagi tähendab ka. A-rühm armastas üle kõige maailmas masinaid. Kakelda ja õiglust armastasid nad ka, aga see on täiesti tühine nende masinaarmastuse kõrval. Eriline tehnofiilia palang tabas A-rühma alati siis, kui nad mõnda tühja siledade seintega ruumi kinni pandi. Siis võtsid nad kohe välja oma gaasilõikurid ja käsifreesid ja tegid valmis kahuri, lennuki ja täispuhutava leegiheitja. Nad kasutasid selleks ehitusprahti ja hagu. Mõnikord jäi hagu väheks, siis lennukit ei saanud. Aga nad olid kõvad mehed, said kahuri ja täispuhutava leegiheitjaga ka hakka-ma. Vaenlasi langes nagu loogu. Aga nad olid ikka head ka, surma ei saanud tegelikult keegi, see oli neil sedasi kava-

lasti ära korraldatud.

Rummu Jüri on ikka sama masti mees küll. Kui ta oleks tiba hiljem elanud, ta oleks päevapealt A-rühma vastu võetud. Temast oleks seal ka kohe kõva mees saanud. Küllap ta oleks Hannibali järel teiseks meheks tõusnud. Või isegi esimeseks. Sest Hannibali trump oli mäletatavasti see, et tal alati oli mingi plaan. Aga Rummu Jüri, sellel on alati mitu plaani.

Õnnetuseks elas Jüri ajal, kui kõrgtehnoloogiat veel eriti ei tuntud. Parun Mannteuffel alles leiutas neid asju, mis A-rühma jaoks olid täielik elementaarsus. Niimoodi pidigi Jüri nõõrijupi ja viinapudeliga toime tulema seal, kus A-rühm rahulikult oma kõrgsurvepumpi ja raadiosaatjaid kasutas. Eh, ebaõiglust.

Ometi ei saa väljendusvahendite puudulikkus ühele tõeliselt loovale vaimule iialgi takistuseks olla. Näiteks otsustab Jüri teha parun von Stockile väärilise kingituse tema austamispäevaks. Selleks ehitab ta kärmelt ühe kavala seadeldise. See töötab nii: "Torkasin käe puuõõnde ja sikutasin nõõri. Rasvaga võitnud rullid puude latvades, mida pidi see nõõr jooksis, tegid tõmbamise hõlp-saks. Ja juba tuli mu tõmbest põhi alt ära üsnagi pirakal kastil, mis oli kinnitatud autooli kohal kõrguva puu ülemise oksa külge. Ilma põhjata jäänud kastist aga lartsatas parunihärrale kaela terve lasu vedelat lehmasitta"(52). Seadeldise funktsioneerimise juures on veel oluline, et "näituseks oli sitakasti põhi parasjagu nii raske, et ta pärast ära tõmbamist suure hooga maha prantsatas ja kogu nõõri üle rullide endaga kaasa tõmbas" (55). See pidi sitakalla-

mise viisi tuvastamise eriti keeruliseks tegema.

Rummu Jüri rabavale suutlikkusele omada ja kaasas kanda kõiki vajalikke asju osutab ka Juhan Habicht 18. septembri *Postimehes*: "Tahtmatult tekib võrdlus arvutimängudega, kus kangela-sel võivad – figuuri rikkumata – taskus olla ämber, redel ja veel mitukümmend asja." Nii ongi – "meil kotis vihikud ja klaver", nagu keegi kord luuletas. Kes, ei tea.

Sellisel asjadega manipuleerimisel peab olema põhjus. Paraku, Rummu Jüri mälestusteraamatust mingeid põhjusi otsida on mahavisatud vaev. Kõik, mis sünnib, see lihtsalt sünnib. Millegipärast. (Keegi ei tea ainult, mille.) Ehk nagu Porthos ütleb: "Ma võitlen sellepärast, et võitlen." Kui aga põhjust pole, siis peab olema vähemalt tagajärg. Nüüd teeme põike ajalukku. Ja otsime tagajärge.

Sellest tekib valikuid. Jaan Tatikas on liiga uus figuur leiunduses. Leonardo on liiga vana, kuidagi ei klapita aastaid kokku, raamatu aja küllaltki vabast konverteeritavusest hoolimata. Jääb kes? Jääb Thomas Alva Edison!

Thomas Alva Edison elas aastatel 1847–1931. Jüri Rumm elas aastatel... Aga mis tühja neist aastatest. Elas, millal elas. Kelle asi. Ega me ei tea ju, kuhu ta sealt Siberi sunnitöövanglast sõitis, see glavnõi inspektor Vostotshno-Sibirskih katorznõh tjemem graf Juri Denisovitsh von Rumm. Vabalt võis Ameerikasse sõita. Ja seal Edisoni eelkäijaks ja õpetajaks olla. (Kusjuures niimoodi on ta ju A-rühma esiisa ka, aga see pole eriti oluline.)

Kui nüüd kedagi peaks häirima asja-

olu, et raamatust jääb mulje, otsekui oleks Rõvela hull krahv Peter von Mannteuffel hoopis rohkem leiutamisega silma paistnud kui Jüri Rumm, siis ma võin öelda: see mulje on ekslik. Sel lihtsal põhjusel, et krahv Peter von Mannteuffel oli ilmselt Rummu Jüri teisik. See tähendab teine Rummu Jüri. Jüri oli ta ükskord vabal hetkel meelelahutuseks leiutanud, hiljem aga selgus, et leiutisest on tõhusalt abi igapäevase röövlielu elamisel. Pöörake vaid tähelepanu kohtadele, kus räägitakse, et krahv tihti matsi rõivastes ringi käivat ja koguni lihtsa külatüdrukku naiseks olevat võtnud. Jüriga on lood aga otse vastupidi – ta on mängleva kergusega kord piiskop, kord parun von Kugelgen – Seewaldi närvikliiniku peaarst ja omanik, kord vene vürst Urussov, kes räägib puhast prantsuse keelt.

Eriti oluline koht on kirjas aga 144. leheküljel. Kui Jüri on vürst Urussovina võtnud krahvinna Evelini tantsima, ütleb Evelin talle ootamatult: "Peter, kas sa arvad, et mina sind ära ei tunne?" Evelin, kes Jüriga korduvalt on maganud ja kelle peaaegu et eluunistus on Jüri kinni püüda, vahetab ta krahv Peter von Mannteuffeliga ära! Siin ei ole enam mingit kahtlust. Krahv Peter von Mannteuffel ja Jüri Rumm on ühe ja sama isiku erinevad ilmumiskujud. Ja Jüri Rumm suur leiutaja ning teadlane. Röövlielu on talle üksnes maskeeringuks ja oma leiutiste efektiivsuse kontrollimise katselapiks. Vaat nüü moodi.

Sellest tulebki Jüri erakordne suutlikkus väljapääsmatuid olukordi enda kasuks pöörata. Eks te pange tähele. Murtud jalaluuga Jüri lippab nagu noor põder. Ta teeb lõhna järgi terve ja sugu-

haige naisterahva vahel vahet. Ta on meisterlik maalija – mõne hetkega värvib ta tõlla üle ning maalib selle küljele Püha Jürit kujutava laitmatu aadlivapi. Ta suudab nähtamatuna üle täiesti lageda soo minna. Ta valdab eeskujulikult võitluskunste – teeb välkkiirelt kahjutuks jõhkra kõrtsmiku, kes kinniseotud Evelini piinab, lööb tollel noa käest ja põletab ta maha. Siin ei saa olla muud võimalust, kui et Jüri on veel ka eriettevalmistusega agent, perfektselt välja-koolitatud tapja. Mida see kõik ometi peaks tähendama?

Noh, ma ütlen teile. See ei tähenda mitte kui midagi. Sest mida põrgut peaks üks jutusaba tähendama? Ta on, teda loetakse. Mis teil veel vaja on?

Mida ma sellega nüüd öelda tahtsin? Noh, et seda raamatut ei saa arvustada. Las ta olla, nii nagu ta on. Ja ma mõtlen, et kirjanikuhärra võib rahuldustundega ohata ja öelda Jüri sõnadega: "Pärast hästi kordaläinud sitakasti lugu tundsin suurt rõõmu ja uhkust." Mis te arvate, et ma ütlesin nüüd midagi iroonilist või? Minge te õige... Kas siis inimene ei või suurt rõõmu ja uhkust tunda, kui ta on raamatu kirjutanud? Võib küll.

✓

Pets
lk 106 - 108

AARE PILV

Warheit. (Katse küsida.)

MADIS KÕIV. KOLM TAMME. (Studia Memoriae III.) Õllu, Tallinn, 1995. 160 lk. Hind 14 kr.

Lugedes Madis Kõivu mälestuudiume, tekib lugejatel igasuguseid küsimusi, mis ehk sagedaimini on äratundva imestamise varjundiga, aga ehk muusugu-

82.01/1.09 (424.2)

seidki, ja miks mitte, sest küsimine on ju mõistmise esimene aste, nii et küsimine peaks olema hea märk. Küsimised võivad olla erisugused – näiteks võib lugeda raamatut hämarduval juuniõhtul akna all pääsukestevidina saatel ja leida end küsimast, milline on pääsukeste mälu või kuidas on nende maailm võrreldav just raamatust loetud maailma tekkimise kirjeldusega. Võib hakata küsima, kuidas siseneb äsja ülikooli tulnud noor inimene uue linna ruumivaimusse: esialgu tundub võõras linn otsekuigi igas suunas sügavusse kaduv, sügavused on täis lõputult tundmatuid võimalikke tähendusi. Neid tähendusi otsides hakkab inimene eelistama linnas teatud trajektoore ja paiku, ajapikku linnaruumi tähendussügavus kaotab oma lõputuse, võetakse omaks vaid kindlad kohad, mis "kõnelevad", ja saabki teoks imeväärset kiire ja samas pealiskaudne initsiatsioon uutesse "mängukohtadesse". Umbes selliste küsimustena on "Studia Memoriae" siin-kirjutaja jaoks algselt kõnelema hakanud.

Agas võib taolistest isiklikest seostest hoiduda ja pärida hoopis, missuguses suhtes on see tekst kirjanduslikkusega, kirjandusele omasega. Sel puhul on "Kolm tamme" üks osa suuremast tervikust, nii et tema kohta öeldav kehtib ka suurema hulga Kõivu tekstide kohta. Sellesse tekstikogumisse kuulub peale "Studia Memoriae" osade veel enamik ajakirjanduses ilmunud lühiproosat (v.a mõned – nt "Igavese *physicuse* elu" – selgesti fiktsionaalse algega tekstid) ja ka näidend "Tagasitulek isa juurde". Kõigi nende sisuks on autori (Kõivu) enda teadvuses toimuv – unenäod või

mälu.

Esmalt, kuna tegemist on mälu, mälestuste kirjeldamisega, siis kuivõrd on see fiktsionaalne tekst? Fiktsionaalsus on ju (ilu)kirjanduse üks olulisi piiritlejaid. Toetugem siin Margit Sutropi määratlusele: "Fiktsionaalse narratiivi autori tegevus erineb faktuaalse narratiivi autori tegevusest selle poolest, et fiktsionaalse narratiivi autor ei teosta enda kõneakte, vaid paneb kirja enda poolt väljamõeldud jutustaja kujutletud uskumusi" (*Akadeemia* 1996, nr 2). Seejuures võib fiktsioon isegi tõestisündinut kujutada. "Studia Memoriae" puhul seega fiktsionaalsusest rääkida ei saa, kuivõrd autor kõneleb siin enese nimel, kõneleb nii, nagu teadvus ja mälu end avavad, ilma mingit väljamõeldud jutustajakuju loomata. Niisiis – faktuaalne narratiiv? Agas kui faktuaalsus tähendab mingisugust tõele vastavust, siis mis laadi too siin on? Mis on see, mille suhtes "tõele vastata"?

Kõigi nende tekstide taga seisab üks-sama konkreetne maailm, ei ole palju erinevaid "võimalikke maailmu", iga teksti jaoks erinevaid; on üks, oma tähenduste poolest terviklik reaalsus – tegelikkuses autori poolt kogetu ja mõeldu, millel on alati olemas sisemine olemuslik seostumus inimese kogu olemisega. Fiktsiooni sündmused oleks tõeliselt juurdunud ainult selle fiktiivse terviku maailma, agas Kõivu puhul on see tervik *päriselt* ise olemas ja meile esitatakse kirjapandud fragmente, mille fragmentaarsus saabki põhjenduse sellest, et tervik on tõeliselt kuskil tagapõhjal siiski olemas. Võiks isegi ütelda, et meile vahendatakse mingit suuremat, sisemiselt üsna terviklikku ja seotud

mälu-teksti. Toda teksti seovad kujundid – kollane õhtuvalgus või mustjasroheline aknatagune või kaev, millest kumab valgust, või üle aia hüppav Tom Sawyer või rongiga sõitmine. Need kujundid ei ole troobid, nende tähendamise viis on teistsugune – nad on mälufiguurid, mis saavad tähenduslikuks juba selle kaudu, et nad jäävad olemasolu teadvustust, iseeneseks-olemise paratamatust märkima. Ilma nendeta ei oleks see olemine enam see (täheb, seda polekski). Nii et need kujundid sisaldavad pigem kogemise tähenduslikkust, mitte konkreetset (metafoortset) tähendust.¹ Nad ei ole tekkinud olemise kirjapanemise tasandil, vaid too kujutatav ise juba koosneb neist. Siit ka see, miks Kõivu tekste nii hõlpsalt võib ilukirjanduseks nimetada – mälu oma kujundilisuses on iseenesest juba esteetiline; mälu on kujunditeks distantseeritud (või kui soovite – stiliseeritud) kogemus, ja too distant (mis muuseas luuakse une mehhanismi kui kogemuse pragmaatilisest väärtustest puhastamise vahendi kaudu) tekitab ka esteetilisuse. Tuleb vaid mälu lasta esile tulla tema spontaansel kujul. Aktiivne mälu ise tekitab mehhanismi läbi, mis toimib sarnaselt kirjandusliku kummastusefektiga – tähenduslikuks saab automatiseerunud reast, ootuspärasusest kõrvalekalduv, milleks võib olla ka olemishetkede kairolik äratundmine.

"Studia Memoriae" ei ole autobiograafiline tekst, sest kujutatavaks pole eelkõige sündmused nende süžeeelises, eesmärgiks pole nende "tõene" kirjapanemine, vaid oluline on see, kuidas

isiklik olemine end tajus ja mälu avaldab. Seega langeb iseenesest ära subjektiivsuse-objektiivsuse küsimus, sest ainus kõne alla tulev reaalsus – autori teadvuse reaalsus – ei allu lugejapoolsele faktuaalse tõesuse järele küsimisele (ja see tunduks ka kohatu). Ehk oleks sobiv nimetada siin vaadeldavaid tekste autoontograafilisteks – püütakse ilmsiks tuua see, mis on isiklikus olemises paratamatul viisil tähenduslik, isiklikult olemuslik. Mida just otsitakse (ja selle otsimise vaeva), väljendab kas või järgmine lõik: "Kuid ma näen, et isegi rohust on raske rääkida, seletada omaenda vahekorda temaga, oma sõltuvuse astet temaga, sest mitte ainult oktoobrirohelisena ei tule ta ennast maksma panema, tuleb igal võimalikul kujul ja täidab vaatevälja uue lõpmatusega, mille iga detail on mõistatus. Sest proovige seletada, kuidas teie elukäik ja saatus sõltub mõnest aiaäärsest tumerohelisest nõgesepõõsast ja kõigist neist lõhnadest, mida ta endas kinni hoiab. Te näete, kui hätta te jääte, kuigi, usun, pole teilgi vähimatki kahtlust, et olenevus on ju põhjatu peaaegu" ("Kolm tamme", lk 13).

Tõde, milleni tahetakse jõuda, on fenomenalistlik teadvuses-oleva enda tähenduslikkuse äratundmine, mitte selle vastavus mingile "objektiivsele" põhjale; mitte *olnu* kui tegelikkus, vaid *olisuus* ise – just-nii-ja-ei-teisiti-oleku möödapääsmatus. Ehk siis nii – *Wahrheit Wahrheiti* asemel.

1 Veel peenemalt öeldes: see tähendus seisneb fenomeni fenomenaalsuses.

82.04.09 (474.2) / Petr

KARL MARTIN SINIJÄRV

Mesmeri kera

lk 109-111

JAAN KROSS. MESMERI RING. Romaniseeritud memuaarid nagu kõik memuaarid ja peaaegu iga romaan. Kupar, Tallinn, 1995. 360 lk. Hind 79 kr.

Aeg-ajalt saab rahvas rikkamaks, rikkastumine toimub üheti ja kuueti, aga rahvale on oluline, et toimub. Mida ühtlasemalt elualade lõikes, seda mugavam kõigile, protsessi ei pruugi täheldadagi – vaesumist seevastu täheldatakse alati ja kohe, vahest enne, kui see tegelikult toimuma on saanud. Me rikkastusime Jaan Krossi süü läbi pikema ajaosa vältel ning kellegi, näiteks saatuse või Kõigekummalisema tahtel ei juhtunud see just parim aeg me elus olema. Krossi märgati, Krossis märgati paljut, mida tas oli, ja mõnd, mida ehk polnudki. Tunnistasime, kuidas kirjandusest sai paleus, ja tahes ehk tahtmata saame kohe praegu, vast tulevikuski tunnista-da, kuis paleusest – ja hea on, et – taas kirjandus saab. Korralik, pretensioonita kirjandus, ning on meie asi hoolitseda tost, et me vindunud retseptioonile tuginedes ei lõikaks jalgu selt, mis kvaliteedi poolest ületab ennast, endist vast ennast, ja sellega aitab me mugandunud, salasõnade otsinguil eksirajule hajunud ajusid suunata leidma raamatut. Veidrate tagatekstide kammitsaist vabanend raamatut, raamatut lugemiseks. Raamatut lugemiseks, ent mitte ainult, samas ei sisaldu raamatu vägi üksnes ses vaieldavas "mitte ainultis", vaid vägi, kui ikka ta on seal, asub tekstis eneses, ei mujal.

"Mesmeri ringi" tekst on tekstina mitu. Ta on talutat, virtuoosne – millise sõna tähendust kiputakse pahatihti märkima elukutselisusest tulenevat kvaliteeti kinnitava sõnaga *professionaalne* –, ta on huvitav, ja sellele kohale võiks panna punkti, kui ta poleks ka memuaarne, kildkondlik, ajuti lüüriline (mäherdune lähenemine Krossil aegupidi aina etemini kätte tuleb, ehk küll äärmiselt aimliste, delikaatsete nüansside läbi esitelduna – tunne jääb). Tema on samm ühe teatud tippasemel ajaviiteloori suunas, ja see tippase võiks maale asetada tulevase hea proosa piirkriipsud. Kriipsud, millest tulevane tegija üle ja kaugemale sihte saaks sättida.

Ma võin ja tohin näha asja üht sisu teistmoodi – või on see hoopis vormi vinjett? Ring viib meid, lugejaid, teise maailma, ja osa sest teisest maailmast elab täna oma edasist elu. Minu osa, tõenäoliselt. Mälestust, seda enam romaniseeritud, ei saa kritiseerida. Mälestus, aga seda enam romaniseeritu, kujundab teatavaid pilte, teeb seda täna, teeb seda hiljem veel, ja Jaan Krossi poolt valmistet tekst seda enam. Niisiis jääb alles teatav kõhklus – just see kõhklus, mis iseloomustab parimini Krossi tegelasi, pea kõiki neist. Nad on ja ei ole. Nad ütlevad üht-teist ja samas, *just to be on the safe side*, ei ütle nad halligi. Ütle matajätmisest pole neil kasu ega kahju, sest eluväeline *force majeure* saadab nad nii või teisiti Siberisse, vangimajja, sõtta sõltumata poolest ja edasi jääb edasine ajalugu, ajalised otsustam(atajätm)ised ja maailma ülejäänud ilu. Meieni ei tooda konflikti ega keerdkäigulisi sõlmimisi, meieni tuuakse pi-

sut pahempoolse maiguga vähelüüriline memuaar, millest järelduste tegemine – kui neid teha saab – jääb niisamuti meie hooleks. Selles mõttes võiks kirjandust asjas enam olla. Aga teises mõttes – kõik, mis meieni tuuakse, tuuakse hästi. Isegi kui see oma sisu (lisuse) on ajuti igav, saame rõõmu tunda vormis (tuses)st. Ja leebest informatiivsusest kahtlemise ja filigraansuse vahel. Siit probleemid algavadki.

Algavad probleemid, mida ei ole. Sest raamat kui selline on ju oluliselt parem kui enamik neist, mida pakutakse. Kas üldse pakutakse? Ega eriti. Lustakaks võrdlemispuuks saab tuua ammuste aegade tagant Aira Kaalu teose "Teelahk-mel", teose, mis omal ajal, ja ilmselt õigustatult, jäi isegi soojas nõukogude kriitikas sama autori samal ajal ilmunud reisiraamatute varju, aga mis mõnes mõttes märksa värvikamalt andis edasi käsitledavat perioodi – s.o kolmeküm-nendate aastate Tartu üliõpilaselu ole-must ja kombestikku. Eriti arvesse võttes romaani ilmumisaastat 1956. Seks ajaks kasvas peale põlvkond, kes ei mäletanud ei tõrvikurongkäike ega kor-poratsioonide, ei edumeelseid ega tagur-likke tudengeid – võetagu noid väljen-dusi siis nõnda, nagu soovitakse. Aira-tädi kinnitas küllalt kena teksti kaante vahele, sai ses raamatus trükituks ka selliste laulude katkeid ja salme, mis võinuksid ajalises kontekstis põhjustada üht koma teist. Ja lõi mõne peaaegu võimsa karakteri, millise koha pealt Kross peab natuke nukrust tundma. Ehkki igas muus mõttes tuleb Krossile anda eelis. Isegi otsese käitumiskultuuri kirjeldamine on Krossil tegelikult tõsi-seltvõetavam – asja ju seestpoolt vaada-

tud. Ebaveenvus lähtub ilmselt vaate-nurgast ja aastate vahemaa vältimatust kaasmõjust. Ja ikka on omaette hea raa-matuid vaheldumisi võrrelda ja pihku itsitada, et kui tilluke see kodumaa oma seltskondade ja suhetega on. Vägisi ta-haks näha mõnd radikaalselt rahvuslik-ku ilukirjandusteost sama ajajärgu koh-ta – vaevalt et see midagi ehmatavalt uut või teistsugust esile tuua saaks. Ju elati üht ja sedasama elu, erinevates majades, ja kirjanikupositsioon, millelt see elu-viis lahti jutustada, lisandus alles hiljem. Sealt siis suhtumised ja nende vältimine. Suhte/suhtumise vältimine muudab just Krossi teksti kohati lõdvaks ja verevae-seks, kuigi vanameistril on (sule)peas piisavalt palju, et olemuslik kompro-miss puhtkirjanduslike väärtuste taha ära peita.

Äratundmisrõõmud lasevad kirjan-dusteost vaadelda hoopis omaette val-guses. Neid, kellele "Mesmeri ring" otsesest ja isikulist äratundmisrõõmu val-mistada saab, pole aga teab kui palju tänaseks päevaks hinge jäänud ja seetõ-tu jääb teos eelkõige tükikeseks kirjan-dusest, ei muuks. Kohti, olusuhteid ja teotsemisviise saab tänase eluga kõrvu-tada eeskätt see, kes selle elu uuemas avaldumisviisis ise kaasa löönud või kokku puutunud. Mida on vahelduseks ju päris mõnus teha. "Wikmani poistest" meisterdati väga vahva teleoopus ja ei oleks midagi mesmerdamise ekraanile toomise vastu, pigem isegi ootaks seda. Aja nihestumine teoste vahel ei tohiks olla probleemiks, sest kes lugejas-elik vaatajaskonnast nii väga näpuga järke viitsib ajada. Intriigi saaks telelikumalt segaseks teha, tuues tegevusse mee-levaldselt sisse mõned eriti kummastavad

kujud Aira Kaalu lehekülgedelt ja lastes vilksatada ka Bernard Kangro tartlastel. Filmiinimesed võivad ju teadupärast kõike, ja üldjuhul kasutavadki seda võimalust. Kõigi nimetatud teoste pildilisel kokkusulutamisel hakkaks helesinine telepurk tooma inimeste kodudesse midagi, mida sinna hädasti vaja oleks. "Wikmani poiste" ekraanilepanek lubab seesugusele ühendusele isegi väljakanatavat kvaliteeti. Suur Mesmeri kera läheb veerema ja, teades telesarjade ealisi iseärasusi vähemalt muil mail, saaks loota, et see kera veereb kaua ning rullib ühe tulevase ja olulise põlvkonna teadvuse õigetpidi lapikuks. Kaal ja Kangro on parematel jahimaadel, Kross võiks asja stseneerida-dirigeerida võtta. Tal poleks ehk palju selle vastu, ma arvan...

82.01/09(4742)
PEETER SAUTER

Indrek Hirve ilus lora *Rets* *111-112*

INDREK HIRV. RÄNNURAAMAT.

EÜS Veljesto, Tartu, 1996. 93 lk.

Hind 29 kr.

Indrek Hirve on lahe lugeda. Kas lugedes saab teada, missugust krunti mees on Indrek Hirv? Saab ja ei saa. Ta on siiras, otsekohene (ja elegantne, muidugi) ja peidetud. Mulle see meeldib. Peidetud inimese käänuline siirus on võimsam ja huvitavam kui täielik avatus.

Minu jaoks on tekstides paar käändu siiski liiast. Liiga ilusad. Nii ilusad, et ehtsus satub ohtu. Mulle teeb tuska, et kirjutaja tahaks nagu midagi tähendusrikast öelda ja naudib oma teksti. Kui ta laseks tekstil tulla niisama, küll siis

võiks olla kihvt, õrn ja jõuline, vanaaegne ja uusaegne, aadellik ja hulkurlik, huvitavas eesti keeles suurilmlik tekst. Kui ta oleks vabam ja pretensioonitum. Hooletum. Ma kujutan ette, kuidas see võiks juhtuda. Kui ehk kirjutaja kirjutaks rohkem proosat. Mõne pika, romaanimõõtu teksti. Oleksin ma miljonär, telliksin selle talt. Tellijana ei lubaks ma sisse panna ühtki lookest eesti kunstnikest, mida seltskonnas on hiigla mõnus kuulata. Üleskirjutus hävitab nende võlu.

Aga mis mu virin loeb või maksab? Mitte tuhkagi. Kas ühel inimesel on üldse asja viriseda teise inimese tekstide kallal? Kas sest muutub midagi? Ei muutu. See on niisama viril meelisklemine.

"Rännuraamatut" lugedes tuleb igatsus, et kui saaks olla vaene ringihulkuja Amsterdamis või Pariisis. Kirjutaja kirjutab elu kurvaks, ilusaks, romantiliseks. Siis meenub mulle, et ma olen olnud mõned aastad Eestist jooksus ühes kauges katusekambris ja see polnud siis sugugi romantiline. Nii võiks "Rännuraamatu" autor kirjutada ka Tartu ja Tallinna tänavatest ja kohvikutest ja need oleksid Tallinna ja Tartu tänavad ja kohvikud, kus mina pole iial käinud. Küll oleks vast tore lugemine. Eks ole. Ma võin tahta ka, et Vahing või Unt kirjutaksid rohkem eeposeid ja romaane, aga lõppude lõpuks on see ikka nende endi asi, mis nad teevad. Pole vaja kaubelda. Võib hoopis hoida käes ilusat musta "Rännuraamatut" ja lehit seda. See on raamat, mille käeshoidmine ja vaatlemine on omaette mõnu. Sest ta on nii kena. Selline lehitsemisraamat. Ma mäletan, et kui Rätsep ja Viiding

tegid "Lavakava", siis ma vaatasin kadedalt ilusaid mustakaanelisi, punaste selgade ja nurkadega köiteid nende käes. Mõtlesin, et kas nad on "Lavakava" tekstid lasknud niimoodi ilusti ära köita. Oma köidetest nad palju ette ei lugenud, küll aga vahel lehitsesid neid.

Tegelikult, kui kokku arvata, võib juhtuda, et hoopis suurem hulk tekste "Rännuraamatus" on Eesti elust. Ma ei tea, miks mulle Amsterdam ja Pariis rohkem ette jäid. Need tekstid, mis räägivad eestlastest välismaal (aga millised "need"?, muidugi mõtlen ma "Piiriiki") on sarnased. See eestlane on seal kuidagi kimpus ja kammitsetud. Ei tea, kas tal hakkab Pariisis ja Amsterdamis kunagi ka teisiti minema. Väliseestlastest tege-lastel muidugi läheb, aga see on teine asi. Ei jõua see eestlane oma loomulikus olekus Euroopasse niipea. Ta jääb seal

ikka võõraks. Enne võib ta omamehena Aafrikasse jõuda. Asi on selles, et me teame Euroopast liiga palju ja Euroopa on meile liiga tähtis. Me ei oska Euroopa koridorides vabalt nurka maha sülitada nagu ameeriklased. Kui sülitame, siis krampplikult ja kiusakalt. Saagem parem aafriklasteks, see tee on vabam.

Tähendusrikkad detailid ja lookesed ei lähe korda, pigem väsitavad ja teevad tuska. Isiklikud asjad lähevad. Vesi, aednikud ja Rilke on raam, roheliste luudadega aednikud (taevas, kui hästi ma mäletan neid rohelistes vihmamantlites neegritest kojamehi Pariisis) ja ronimine üle pargiaia on pilt. (Võibolla Indrek Hirvele paistab asi vastupidi, sest mis on mulle Rilke? – ei midagi.) Las olla raam, aga olgu raamis ka pilt. Ja mitte nii, et raam on hüigla ilus ja lai ja pilt tilluke.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartu).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

10/1996.

Vikerkaar

10/1996

